

ISSN 2955-9049

NAUČNI ČASOPIS

DRUŠTVENI ODGOVOR

Godina I Broj 2 Decembar 2022.

Centar za stratešku analizu

Beograd

DRUŠTVENI ODGOVOR

Beograd, Šafarikova broj 2

IZDAVAČ

Centar za stratešku analizu Beograd

ZA IZDAVAČA

Darko Obradović

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

doc. dr Ratomir Antonović

ZAMENIK GLAVNOG I ODGOVORNOG UREDNIKA

doc. dr Ilija Životić

TEHNIČKI UREDNIK

Radenko Mičić

SEKRETAR

Biljana Šahrimanjan Obradović

REDAKCIJA

Doc. dr Ratomir Antonović, glavni i odgovorni urednik, doc. dr Ilija Životić, zamenik glavnog i odgovornog urednika, Biljana Šahrimanjan Obradović, sekretar, prof. dr Kristijan Ristić, prof. dr Milan Stanković, prof. dr Eldar Šaljić, prof. dr Duško Tomić, prof. dr Nikola Smatlik, dr Saša Milutinović, dr Predrag Poleksić, dr Vasko Stamevski, prof. dr Rastko Jović, prof. dr Dragomir Sando, prof. dr Miroslav Baljak, doc. dr Vanda Božić, prof. dr Vladan Tatalović, Ivan Pekić

ŠTAMPARIJA

Skripta Internacional

KONTAKT

redakcija@czsa.org; +381 65 2881 495

Beograd, 2022

SADRŽAJ

Predgovor	6
MSc Darko Obradović	
PRAVNI MEHANIZMI BORBE PROTIV TRGOVINE LJUDIMA U CRNOJ GORI	10
MSc Ivan Pekić	
SLOŽENOST KONKURENTNOSTI SAOBRAĆAJNIH KOMPANIJA	21
Milan Stanković	
UKRAJINSKA KRIZA I PROJEKCIJA MOĆI RUSIJE I SAD VAN SVOJIH GRANICA	35
Dr Gordana Mišev	
PROMENE IZ DISKURSA GLOBALIZACIJE.....	54
Haris Hadžić	
DONOŠENJE I PROMENA USTAVA.....	76
Anđela Krasić	
NEVERBALNA KOMUNIKCIJA U ZDRAVSTVENIM USTANOVAMA U VREME PANDEMIJE COVID-19	86
Amela Hajdarević	
NARKOMANIJA KAO OBLIK UGROŽAVANJA BEZBEDNOSTI U NOVOM PAZARU. 110	
MSc Sanjin Mašović	
KRIVIČNI I PREKRŠAJNI POSTUPCI KAO POSLEDICA PRIVREMENOG ODUZIMANJA VOZILA.....	125
Zoran Cvijetić dipl.ing.maš.	
Ko je Vladimir Putin?	133
Biljana Šahrmanjan Obradović	

NAUKA ĆE SPASITI SVET

Zadovoljstvo nam je da predstavimo drugi po redu broj „Društvenog odgovora“. U vremenima bezbednosnih izazova, u svetu koji se oporavlja od pandemije Kovid-19 trudimo se da sa naučnog

stanovišta sagledamo izazove sa kojima se suočavaju savremena društva. U vreme kada izlazi naš drugi

broj, još uvek besni nepravedna agresija na Ukrajinu. NR Kina se nalazi u procesu potrage za globalnom

liderskom pozicijom. Na horizontima globalnog Juga pojavljuje se najmnogoljudnija demokratija Indija.

Istovremeno razjedinjena Evropa se ponovo ujedinila. Ovog puta snažnije nego ranije u prvi plan međunarodne interakcije stavljene su vrednosti. Pred nama se nalazi pitanje da li se svet vraća na ideološku podeljenost. Koja je to nova ideologija oko koje se svet deli. I da li današnja podela ima samo

dva antipoda, ili nekoliko različitih ideoloških obrazaca o razvoju savremenih država.

Teroristički napad u Turskoj budi bojazan od nove eskalacije čitavog niza terorističkih akcija. Region

Bliskog Istoka je nepravedno ostao zapostavljen usled globalne pandemije i agresije na Ukrajinu. Izazovi

borbe protiv organizovanog kriminala postaju sve više internacionalni, državni kapaciteti se moraju

oslanjati na međunarodnu saradnju.

Globalna međuzavisnost u ekonomiji, proizvodnji, bezbednosti, odbrani, sajber tehnologijama i zdravstvu trebala bi da svet vodi u miran period. I pored mnogih pretpostavki za uzajamnu saradnju i

miroljubivu koegzistenciju, čini se da uzajamna zavisnost se češće koristi kao „oružje“ za političke

pritiske. Kontrola i upravljanje resursima je od strateške važnosti, a njihova diverzifikacija je garancija suverenosti u donošenju političkih odluka. Kriza sa isporukom hrane za najugroženije, kao i energetska kriza ukazuju nam da hibridne pretnje i ako su neoružane mogu naneti štetu ekvivalentnu raketnom udaru. Tehnološka revolucija pred nama od kritične infrastrukture je napravila „aorte“ savremenog društva. Upliv u sferu sajber prostora se ne završava samo na serverima i bazama podataka, već i na društvenim mrežama. Ove mreže koje koristi više od polovine čovečanstva još uvek nisu proslavile svoje punoletstvo, a nametnule su toliko društvenih izazova. Planeta je proslavila osmomilijarditog stanovnika. Sa tim u vezi nastavićemo da budemo u potrazi za odgovorima, na tom putu naučne istine objektivnost i proverljivost su najviše vrline, a tolerancija neophodan alat za spoznaj. Naučna istina je uvek jedan, od Heraklita preko Kanta do današnjih dana.

Neka gori plamen nauke, i neka svoje svetlo prosvetiteljstva širi. Neka se nikad ne ugasi!

U Beogradu, Novembar 2022

Za izdavača

Ms.c Darko Obradović

SCIENCE WILL SAVE THE WORLD

We are pleased to present the second issue of "Social Response". In times security challenges, in a world that is recovering from the Kovid-19 pandemic, we are trying to from the scientific point of view, we look at the challenges faced by modern societies. By the time our second one comes out number, the unjust aggression against Ukraine is still raging. The People's Republic of China is in the process of seeking global leadership position. India, the most populous democracy, appears on the horizons of the global South.

At the same time, a disunited Europe was reunited. This time stronger than before in the foreground international interactions are valued. The question before us is whether the world is returning to ideological division. What is this new ideology around which the world is divided. And does today's division only have

two antipodes, or several different ideological patterns on the development of modern states.

The terrorist attack in Turkey raises fears of a new escalation of a whole series of terrorist actions. Region The Middle East has been unfairly neglected due to the global pandemic and the aggression against Ukraine. Challenges

the fight against organized crime is becoming more and more international, state capacities are needed rely on international cooperation.

Global interdependence in economy, production, security, defense, cyber technologies and healthcare should lead the world to a peaceful period. Despite many assumptions for mutual cooperation and

peaceful coexistence, it seems that mutual dependence is more often used as a "weapon" for political pressures. Control and management of resources is of strategic importance, and their diversification is a guarantee

sovereignty in making political decisions. The crisis with the delivery of food for the most vulnerable, as well as the energy crisis

crises indicate that hybrid threats, even if they are unarmed, can cause damage equivalent to that of a missile

hit. The technological revolution before us has made critical infrastructure the "aortas" of modernity society. The influence in the sphere of cyberspace does not end only at servers and databases, but also at social networks. These networks, which are used by more than half of humanity, have not yet celebrated their own

coming of age, and they imposed so many social challenges.

The planet celebrated its eight billionth inhabitant. In this regard, we will continue to be on the lookout for

answers, on the path of scientific truth, objectivity and verifiability are the highest virtues, and tolerance a necessary tool for cognition. Scientific truth is always one, from Heraclitus through Kant to the present day.

Let the flame of science burn, and let the light of enlightenment spread. May it never go out!

In Belgrade, November 2022

For the publisher

Ms.c Darko Obradović

Ivan Pekić MSc¹

Predsjednik Internacionalne policijske organizacije Crne Gore

PRAVNI MEHANIZMI BORBE PROTIV TRGOVINE LJUDIMA U CRNOJ GORI

Apstrakt

U radu će biti objašnjen način i strategija za borbu protiv trgovine ljudima u Crnoj Gori. Cilj istraživanja u ovom radu jeste dokazivanje hipoteze, da su Crnoj Gori potrebne unutrašnje reforme institucija sistema, zatim neophodnost obuke ljudskog kadra, kako na nižim, tako i na najvišim pozicijama u državi za borbu protiv trgovine ljudima. Jedan od ključnih faktora u suprostavljanju ovoj pošasti je svakako, kancelarija za borbu protiv trgovine ljudima, koja je kao krovna organizacija, ključna u donošenju strategije za borbu protiv ove negativne pojave. Tehnika prikupljanja podataka i istraživanja biće analiza sadržaja tekstova pravnih i političkih dokumenata, kao i korišćenje raspoložive literature u ovoj oblasti, naučnih i stručnih tekstova, relevantnih internet izvora i časopisa. U radu se zaključuje, da je Crna Gora spremna, da odlučnije krenu u borbu protiv trgovine ljudima.

Ključne riječi: Trgovina ljudima, organizovani kriminal, Crna Gora

UVOD

Trgovina ljudima predstavlja bezbjednosni problem koji pogađa sve zemlje, kako nerazvijene, tako i zemlje u razvoju. Trgovina ljudima datira još iz vremena starog Egipta i Rima.

Primarni cilj trgovine ljudima je ostvarivanje zarade. Na nekoliko načina kriminalne grupe izvlače novac kroz trgovinu ljudima i to: kroz eksploataciju, bilo da se radi o seksualnoj eksploataciji, prinudnom radu,

---

¹ pekicivan.bar@gmail.com

prinudnom prosjačenju, prinudi na vršenju krivičnih djela, ilegalnom usvajanju, prinudnim brakovima, trgovini organima ili nekom drugom obliku.

Trgovina ljudima je višeslojan, kompleksan i dinamičan društveni fenomen kojeg karakteriše prikrivenost. Zato je teško sa preciznošću govoriti o brojkama u smislu procjene obima ovog fenomena, ali je veoma važno analizirati dostupne podatke u cilju razumijevanja trendova i novina u načinima i oblicima ispoljavanja ove pojave i kreiranja adekvatnih odgovora.

U prvom dijelu rada detaljnije sam obradio pojam i definicije trgovine ljudima, napravio određena poređenja sa drugim oblicima ugrožavanja sa trgovinom ljudima i naveo definicije trgovine ljudima u okviru međunarodnog prava i propisa. U daljem dijelu rada govoriću o sistenskoj zaštiti države Crne Gore i njenim institucijama koje će se baviti zaštitom i prevencijom protiv trgovine ljudima. Pomenuću Krivični zakonik Crne Gore, tj. pisaću o krivičnom gonjenju i istrazi protiv trgovine ljudima kao i o zakonodavnom i institucionalnom djelovanju u borbi protiv trgovine ljudima. Osnovni cilj rada je dokazivanje hipoteze da su u Crnoj Gori potrebne sveobuhvatne reforme, kako po pitanju kadra, tako i po pitanju institucija sistema.

TRGOVINA LJUDIMA KAO OBLIK ORGANIZOVANOG KRIMINALA

Trgovina ljudima, kao oblik transnacionalnog organizovanog kriminaliteta, podrazumjeva niz različitih i povezanih aktivnosti koje se podrazumjevaju od strane organizovane kriminalne grupe, a sve u cilju sticanja velikog profita. Riječ je o procesu permanentnog, kontinuiranog i krajnjeg kršenja osnovnih ljudskih prava žrtava trgovine ljudima, koji počinje od momenta kada je uspostavljen prvi kontakt sa žrtvom, pa sve do trenutka kada žrtvama trgovine ljudima ne bude pružene adekvatna pomoć i izbjavljenje iz lanca trgovine ljudima.

Trgovina ljudima uključuje niz različitih aktivnosti, poput: namamljivanja i regrutovanja žrtava (koje najčešće žele da pobjegnu od rata, gladi, siromaštva, pa lako povjeruju lažnim obećanjima trgovaca u bolji i skladniji život u nekoj drugoj zemlji, gradu), odvođenje, transport i obezbjeđenje smještaja žrtvama trgovine ljudima (koje su dobrovoljno, jer su dovedene u zabludu) ili prinudnim putem krenuli na ovaj put u obećani raj) posredničko djelovanje u procesu trgovine ljudskim životima (povezivanje kupaca i prodavaca, ali i sam proces prodaje žrtava trgovine ljudima), porobljavanje žrtava trgovine ljudima, na taj način što se ista stavljaju u zavistan i beznadežan položaj; stalno podrugavanje žrtava najsirovijim oblicima prinudnog rada i njihova seksualna eksploatacija u cilju sticanja velikog profita (Kostić i Mihajlović, 2012).

Pored definicije UN-a i mnoge druge institucije su pokušale da daju svoju definiciju trgovine ljudima. Regrutovanje, prevoz ili kretanje osoba unutar ili preko granice, radi finansijske ili druge dobiti, u čemu

materijalna obmana, prisila, sila, neposredne ili posredne prjetnje, zloupotreba autoriteta, prevara, lažno predstavljanje i skrivanje pravog identiteta koriste u svrhu stavljanja nekog prisilno ili protiv njegove volje u situaciju iskorišćenosti, zlostavljanja ili služenja kao što su: prisilna prostitucija, prisilno prosjačenje i prisilan rad (Časopis bezbednost, 2004).

Na globalnom nivou u posljednjih 13 godina identifikovano je oko 225 000 žrtava trgovine ljudima. Od toga 50% su bile žene, 21% muškarci, dok su 29% bila djeca (7% dječaci i 21% djevojčice). Žene i djevojčice su najčešće bile identifikovane kao žrtve seksualne, manje radne eksploatacije, dok je kod muškaraca i dječaka situacija obrnuta. Međutim, prisutni su i ostali oblici iskorišćavanja, poput eksploatacije djece u svrhu prosjačenja, vršenja kriminalne aktivnosti kao i korišćenje djece u oružanim sukobima (Organizacija Ujedinjenih nacija za drogu i kriminal, 2018).

Na nivou Evropske unije u periodu 2015-2016. godine registrovano je oko 20 532 žrtava trgovine ljudima, od čega su gotovo četvrtina (23%) djeca (Strategija za borbu protiv trgovine ljudima, 2019-2024). Dominantan oblik eksploatacije je seksualna 65%, potom radna eksploatacija 15%, dok je u gotovo 20% slučajeva bilo riječi o drugim oblicima eksploatacije (trgovina radi prisilnih brakova, prisilnog prosjačenja, prisilnog kriminala itd). Sve je veći broj žrtava koje su prisiljene na lažne ili prisilne brakove s državljanima trećih zemalja kako bi se regulisao njihov boravak. Ostale nove pojave uključuju slučajeve krijumčarenja trudnica u svrhu prodaje novorođenčadi, trgovinu organima ili ljudskim tkivom. Žrtve trgovaca ljudima sve češće su osobe s poteškoćama u razvoju i s tjelesnim invaliditetom. Zabilježeno je da je migrantska kriza povećala rizike od trgovine ljudima (Izvještaj Evropske komisije o evropskom parlamentu i vijeću, 2018).

I prema načinu i sredstvima kojima se vrši ovaj delikt, trgovina ljudima se može smatrati oblikom transnacionalnog organizovanog kriminala. „Jedan od tih načina je i otmica, kojom se žrtvi ne samo ograničava sloboda odlučivanja, već i sloboda kretanja. Cilj otmice nije samo lišenje slobode drugog lica, već iznuđivanje neke koristi ili činjenja odnosno nečinjenja. Obzirom na način izvršenja ovog delikta i njegov cilj, trgovina ljudima se smatra tipičnim oblikom organizovanog kriminaliteta (Škulić, 2003).

Ne možemo a da ne zaključimo da je nesporno da se vršenjem ovog delikta krše osnovna ljudska prava (pravo na slobodan razvoj ličnosti, pravo na slobodu izbora, pravo na privatnost, zabrana prinudnog rada i sl.) koje su kao takva proklamovana nacionalnim zakonodavstvom država, međunarodnim dokumentima, ali i običajnim pravom. Stoga ovakvo postupanje sa sobom nosi i odgovornost njenih počinitelja. Upravo je zbog toga 90tih godina prošlog vijeka, intenziviran rad zakonodavnih tijela u ovoj oblasti i to kako na nacionalnom tako i na međunarodnom nivou a sve u cilju daljeg sprečavanja razvoja od ove negativne pojave i sankcionisanja učinioca.

TRGOVINA LJUDIMA U CRNOJ GORI

Trgovina ljudima predstavlja parazitski zločin koji se hrani ranjivošću, razvija se u vrijeme neizvjesnosti i profitira od neaktivnosti. (Fedotova, 2016)

Organizacija za bezbjednost i saradnju u Evropi OEBS najširi je forum saradnje između država Evrope, kao i Kanade i SAD-a u oblasti bezbjednosti. (Košutić, 2014) Itekako pomaže uborbi protiv trgovine ljudima Crnogorskim institucijama sistema, kroz svoje mehanizme i kadrove.

U Crnoj Gori su od 2004. do 2026. godine osuđene 34 osobe za krivično djelo trgovina ljudima, većinom muškarci starosti od 30 do 60 godina. Osuđeni su uglavnom porjeklom iz Crne Gore, Srbije, Kosova, Albanije, Hrvatske i Ukrajine. Najzastupljniji vid trgovine ljudima je oblik seksualne eksploatacije, dok su registtovana i dva slučaja trgovine ljudima oblika rodne eksploatacije (Kancelarija za borbu protiv trgovine ljudima, 2020).

Žrtve trgovine ljudima identifikovane u Crnoj Gori pretežno su strani državljani (najčešće starosti od 17 do 45 godina) i u manjem broju maloljetnici (od 12-17 godina). Djeca Romi i Egipćani, raseljene porodice iz rata zahvaćenih područja se javljaju kao najranjivija kategorija stanovništva u odnosu na trgovinu ljudima/djecom. Praksa nam govori da većina žrtava trgovine ljudima ne posjeduje visoko obrazovanje (Antena M, 2020 ,url).

Vladina Kancelarija za borbu protiv trgovine ljudima nam ukazuje da od izmjene Krivičnog zakonika Crne Gore, uvođenje sklapanja nedozvoljenog braka kao vida trgovine ljudima, povećan broj identifikovanih maloljetnih Romkinja kao potencijalnih žrtava trgovine ljudima u cilju sklapanja nedozvoljenih brakova. Uprava policije Crne Gore je takođe formirala posebnu jedinicu za borbu protiv trgovine ljudima i ilegalnih migracija.

Kancelarija za borbu protiv trgovine ljudima od 2006. godine u potpunosti finansira funkcionisanje skloništa koje je u mogućnosti da 24 časa pruži svu neophodnu pomoć žrtama trgovine ljudima, počev od one koja je neophodna za osnovnu egzistenciju poput hrane, odjeće i obuće, pa sve do stručne pravne, psihosocijalne i medicinske pomoći.

Prioritet rada bi trebao da bude, podizanje nivoa svijesti o fenomenu trgovine ljudima i na taj način zakonom definisane obaveze institucija. Zatim bi takođe prioritet trebao da bude jačanje stručnih kapaciteta predstavnika nadležnih institucija na lokalnom nivou, posebno u dijelu identifikacije i pružanja pomoći i zaštiti žrtvama trgovine ljudima.

U Crnoj Gori prema važećem zakonodavstvu žrtve krivičnih djela mogu ostvariti pravo na naknadu štete na dva načina, i to od okrivljenog podnošenjem predloga za ostvarivanje imivinskoravnog zahtjeva u krivičnom postupku ili podnošenjem tužbe u parničnom postupku.

STRATEGIJA ZA BORBU PROTIV TRGOVINE LJUDIMA U CRNOJ GORI

Nakon višegodišnje borbe protiv trgovine ljudima u Crnoj Gori uspostavljen je kompletan sistem koji obuhvata aktivnosti od trenutka identifikacije žrtve trgovine ljudima pa sve do njene potpune integracije (odnosno reintegracije) u društvo, unutar kojeg je uspostavljena kvalitetna i efikasna saradnja između nadležnih državnih organa i organizacija civilnog društva (Poglavlje institucionalni i zakonodavni okvir 2020,url).

Međutim, država Crna Gora je posljednjih godina prepoznata kao zemlja porijekla, tranzita i destinacije za muškarce, žene i djecu koji su bili žrtve trgovine ljudima (State Department Izvještaj o trgovini ljudima, 2018, url).

Povećan je broj potencijalnih žrtava koje su identifikovane u riziku da postanu žrtve sklapanja nedozvoljenog braka i seksualne eksploatacije. Prepoznati su i izazovi koji se tiču potrebe jačanja proaktivnog pristupa u identifikaciji žrtava, posebno među ilegalnim migrantima, strancima koji traže međunarodnu zaštitu, djecom koja prosjače, sezonskim radnicima, naročito tokom turističke sezone. Pored toga, postojanje velikih turističkih naselja u Crnoj Gori i priliv od milion turista godišnje predstavljaju potencijalne faktore privlačenja za razvoj aktivnosti trgovine ljudima. Turističke objekte, uključujući i turistička naselja, treba proaktivno pratiti kao potencijalna rizična područja. Stoga je od izuzetne važnosti konstantna nadogradnja već uspostavljenog sistema i prilagođavanje novim trendovima i izazovima u ispoljavanju fenomena trgovine ljudima (Strategija za borbu protiv trgovine ljudima, 2019-2024).

IDENTIFIKACIJA ŽRTAVA, KRIVIČNO GONJENJE I ISTRAGA

Identifikacija žrtava trgovine ljudima i dalje ostaje izazov, obzirom na mali broj identifikovanih slučajeva. Stoga postoji potreba za daljim unapređenjem mehanizama identifikacije žrtava trgovine ljudima. U cilju stvaranja prostora za kvalitetniju identifikaciju potencijalnih žrtava trgovine ljudima potrebno je sprovesti pojačane operativne aktivnosti na istraživanju pojava: sklapanja nedozvoljenih brakova, prosjačenja djece na ulicama, krugovima prostitucije u turističkim područjima, uključujući luksuzna turistička naselja, kao i među ilegalnim migrantima i strancima koji traže međunarodnu zaštitu.

Od posebnog je značaja jača kontrola privremenih boravaka stranaca, ugostiteljskih objekata, hotelskih i drugih turističkih naselja, kazina, restorana kao i objekata koji zapošljavaju sezonsku radnu snagu uz izricanje rigoroznijih sankcija za one koji krše prava zaposlenih. Takođe, potrebno je jačati multidisciplinarnost u realizaciji operativnih akcija na terenu kako bi se djelovanjem iz više segmenata (inspekcijskog, policijskog i sl.) povećala mogućnost uočavanja indikatora za žrtve trgovine ljudima i

samim tim poboljšala i sama identifikacija. Istovremeno i povezivanje predstavnika istražnih organa sa civilnim sektorom na nacionalnom i lokalnom nivou (Strategija za borbu protiv trgovine ljudima, 2019-2024). Apsolutno je potrebno raditi na jačanju kapaciteta stručnih radnika centara za socijalni rad, službenika granične policije i medicinskog osoblja za identifikaciju žrtava trgovine ljudima, kao i jačanju kapaciteta organizacija civilnog društva koje radi u oblasti trgovine ljudima.

Imajući u vidu da je protekli period obilježio mali broj procesuiranih slučajeva po osnovu člana 444 KZCG -Trgovina ljudima, inicirane su ekspertske misije 74 koje su imale za cilj da detaljno sagledaju situaciju i daju preporuke za planiranje i realizaciju konkretnih aktivnosti na poboljšanju bilansa ostvarenih rezultata kada je ovaj segment borbe protiv trgovine ljudima u pitanju.

Uočena je potreba za uspostavljanjem tijela koje će multisektorski djelovati i omogućiti bolju povezanost istražnih i pravosudnih organa u identifikaciji i istraživanju slučajeva trgovine ljudima. Takođe, uočena je i potreba za specijalizacijom tužioca koji će postupati u slučajevima trgovine ljudima i uspostavljanjem jače saradnje sa Odsjekom za suzbijanje privrednog kriminala koji funkcioniše u okviru Uprave policije u smislu sprovođenja kriminalističke i uporedne finansijske istrage.

Takođe, potrebno je raditi na jačanju njihovih kapaciteta u prepoznavanju povezanosti trgovine ljudima sa krivičnim djelima pranje novca, korupcija i opsegom mogućnosti koju ovakav model može imati u prikupljanju materijalnih dokaza za njegovo procesuiranje.

Potrebno je unaprijediti istraživanje slučajeva dječijeg prosjačenja na način što će se, umjesto na roditelje djece, dodatna pažnja usmjeravati na identifikaciju organizovanih kriminalnih grupa uključenih u organizovanje i profitiranje od dječije eksploatacije.

Potrebno je jačati model saradnje institucija nadležnih za efikasno krivično gonjenje i procesuiranje KD trgovine ljudima, zatim obezbjediti specijalizovanu obuku za specijalnu policijsku jedinicu za finansijski kriminal i tužioce, radi povećanja finansijskih istraga i oduzimanja imovine stečene kriminalnom djelatnošću.

ZAKONODAVNI I INSTITUCIONALNI OKVIR

Krivični zakonik Crne Gore (čl.444) inkriminiše trgovinu ljudima kao krivično djelo i njega vrši onaj ko silom ili prijetnjom, dovođenjem u zabludu ili održavanjem u zabludi, zloupotrebom ovlašćenja, povjerenja odnosno zavisnosti, teških prilika drugog, zadržavanjem ličnih isprava, ili davanjem ili primanjem novca ili druge koristi, radi dobijanja saglasnosti od lica koje ima kontrolu nad drugim licem; vrbuje, prevozi, prebacuje, predaje, prodaje, posreduje u prodaji, skriva ili drži drugo lice, a u cilju prinudnog rada, dovođenjem u položaj sluge, vršenjem kriminalne djelatnosti, prostitucija ili prosjačenje, upotrebom u pornografske svrhe, radi oduzimanja dijela tijela za presađivanje ili radi korišćenja u oružanim sukobima, kazniće zatvorom od jedne do deset godina (Krivični zakonik, NN 70/03).

U slučajevima kada su žrtve maloljetne osobe, primjenjuju se gore pomenute kazne, čak i kada je kriminalni akt počinjen bez upotrebe sile, prjetnje ili drugih sredstava prisile. Kod takvog izvršenja krivičnog djela, počinioci se kažnjavaju najmanje tri godine zatvora. Ako su žrtvama nanesene teške tjelesne povrede, počinioci se kažnjavaju od jedne do vanaest godina. Međutim, ukoliko dođe do smrti žrtve trgovine ljudima, predviđena zatvorska kazna za počinioce je u trajanju od deset godina. Ako su navedena krivična djela počinjena od strane organizovane grupe, predviđena je zatvorska kazna u trajanju od najmanje pet godina.

Krivični zakonik¹⁹ obuhvata krivična djela propisana članom 444 (Trgovina ljudima), članom 445 (Trgovina maloljetnim licima radi usvojenja) i članom 446 (Zasnivanje ropskog odnosa i prevoz lica u ropskom odnosu). Odredbe Krivičnog zakonika o trgovini ljudima više puta su mijenjane i dopunjavane 2003²⁰, 2004²¹, 2006²², 2008²³, 2010²⁴, 2013²⁵, 2015²⁶ i 2017.²⁷ godine, u okviru kojih je između ostalog, inkriminisano korišćenje usluga žrtve trgovine ljudima (član 444. stav 7.) i unijeto nekoliko izmjena člana 444 Krivičnog zakonika dodavanjem “sklapanja nedozvoljenog braka” i „ropstva ili ropstvu sličnog odnosa“ u dijelu koji govori o oblicima eksploatacije i vezano za položaj i držanje ličnih dokumenata drugih lica, a proširen je i član 293 vezano za trgovinu ljudskim organima i oglašavanje trgovine ljudskim organima (293a i 293b). Kvalifikovani oblik krivičnog djela trgovine ljudima postoji ako je djelo učinjeno prema maloljetnom licu ili je učinjeno od strane službenog lica u obavljanju službene dužnosti. Štaviše, izričito je uključena irelevantnost saglasnosti žrtve za namjeravanu eksploataciju. Opseg člana 445 Krivičnog zakonika (Trgovina maloljetnim licima radi usvojenja) je takođe proširen na djecu do 18 godina starosti. Pored toga, u članu 142 dodat je novi stav (11) kojim se definiše izraz “žrtva”.

Zakonom o sudovima uređuju se osnivanje, organizacija i nadležnost sudova, organizacija rada sudova i pravosudne uprave, kao i druga pitanja od značaja za uredno i blagovremeno funkcionisanje sudova. Ovim Zakonom određuje se da je Viši sud nadležan da sudi u prvom stepenu u krivičnom postupku za krivična djela iz grupe protiv čovječnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom, u koju grupu spada i krivično djelo trgovine ljudima. Takođe, Zakonom se određuje nadležnost Specijalnog odjeljenja Višeg suda u Podgorici za suđenje za krivična djela izvršena na organizovani način (Zakon o sudovima NN 11/15).

Zakonom o Državnom tužilaštvu uređuju se osnivanje, organizacija i nadležnost Državnog tužilaštva, organizacija rada državnih tužilaštava, sastav, izbor, mandat, organizacija i način rada Tužilačkog savjeta, kao i druga pitanja od značaja za rad Državnog tužilaštva i Tužilačkog savjeta (Zakon o Državnom tužilaštvu NN 10/18).

Zakonom o Specijalnom državnom tužilaštvu uređuju se organizacija i nadležnost Specijalnog državnog tužilaštva, uslovi i postupak izbora glavnog specijalnog tužioca ispecijalnih tužilaca i odnos sa

drugim državnim organima i organima državne uprave, kao i druga pitanja od značaja za rad Specijalnog državnog tužilaštva (Zakon o specijalnom državnom tužilaštvu, NN 53/16).

Zakonom o javnom redu i miru određuju se prekršaji kojima se narušava javni red i mir na javnom mjestu i propisuju kazne i zaštitne mjere za te prekršaje. Zakon propisuje prekršajnu odgovornost za odavanje prostituciji ili bavljenje radnjama koje podstiču prostituciju, kao i za druge radnje kojima se posreduje u vršenju prostitucije (članovi 27 i 28). Prekršajnoj odgovornosti podliježe i ko se bavi prosjačenjem, kao i ko organizuje prosjačenje ili drugog navodi ili prisiljava na prosjačenje (članovi 30 i 31), (Zakon o javnom redu i miru, NN 64/11).

Kao i mnogi drugi zakoni: Zakon o strancima, Zakonom o međunarodnoj i privremenoj zaštiti stranaca, Zakon o oduzimanju imovinske koristi stečene kriminalnom aktivnošću, Zakonom o besplatnoj pravnoj pomoći, Porodičnim zakonom i mnogi drugi zakoni.

Institucije uključene u borbu protiv trgovine ljudima u Crnoj Gori su: Ministarstvo unutrašnjih poslova – Nacionalna kancelarija za borbu protiv trgovine ljudima, Uprava policije, Državno tužilaštvo, Vrhovni sud, Ministarstvo pravde, Ministarstvo vanjskih poslova, Ministarstvo zdravlja, Ministarstvo rada i socijalnog staranja, Ministarstvo prosvjete, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, Ministarstvo kulture, Uprava za inspeksijske poslove i Institucija zaštitnika ljudskih prava i sloboda Crne Gore.

ZAKLJUČAK

Trgovina ljudima predstavlja najunosniju granu organizovanog kriminaliteta i označava se kao najgrublji oblik kršenja ljudskih prava pored trgovine oružjem i narkoticima. Tajnost, moć i ogromno bogatstvo koje okružuje aktere ovakve trgovine doprinosi tome da se oko nje stvara veoma važna mistika. Smatra se da čak 27.000.000 miliona živi u nekom obliku ropstva (Strategija za borbu protiv trgovine ljudima, 2019-2024). Razvoj ljudskog društva, tehnički i tehnološki napredak, globalizacija paradoksalno stvaraju sve dublji jaz između bogatih i siromašnih, a ta činjenica direktno utiče na ekspanziju trgovine ljudima u sadašnjem obliku.

Trgovina ljudima i organizovani kriminalitet uopšte predstavljaju skoro savršen oblik organizacije koja ni jedan segment svog djelovanja ne prepušta slučaju, počev od odabira članova pa do koruptivnih aktivnosti i metoda legalizovanja prljavo stečenog kapitala. Jako bitna karakteristika organizovanog kriminaliteta, koja mu omogućava dugovječnost i uspješnost, jeste brza sposobnost prilagođavanja novonastalim situacijama.

Za uspješnu borbu protiv trgovine ljudima u Crnoj Gori prije svega treba da sazri svijest kako pojedinca tako i zajednice. Trgovina ljudima predstavlja grub oblik zloupotrebe i povrede prava svakog živog bića, a svaki čovjek na osnovu toga da je slobodno i dostojanstveno biće, ima pravo da od države zahtjeva apsolutnu zaštitu od svih oblika zloupotrebe. Sve mjere prevencije treba da ugrade posebne mehanizme za sprečavanje, prepoznavanje i oštro sankcionisanje trgovine ljudima, kao i da omoguće pružanje pomoći i

aktivne podrške žrtvama s ciljem njihove rehabilitacije i ponovnog uključivanja u društvene tokove. Trgovina ljudima predstavlja zlo koje karakteriše, nasilje ubistva i podmuklost, zakulisne radnje i pokvarene igre, sve ono što ugrožava društvo u cjelini i pojedinca kao člana društva. U radu se zaključuje da je nužno potrebno raditi na jačanju, kako institucija sistema, tako i na jačanju kadrovskog potencijala.

Literatura

1. Košutić, B. (2014) Osnovi prava Evropske unije, CID, Podgorica
2. Kostić, M, i Mihajlović, A. (2012) Sprečavanje i suzbijanje trgovine ljudima u Srbiji, Facta Universitatiws
3. Šklulić, M. (2003) Organizovani kriminalitet, Dosije, Beograd

Stručni

1. UNODC (2016). Intervju Yury Fedotova. (2016)
2. Globalni izvještaj o trgovini ljudima. (2018) Organizacija Ujedinjenih nacija za drogu i kriminal UNODC, Njujork 2018. godine, dostupno na http://www.unodc.org/documents/data-ananalysis/glotip/2018/GLOTiP_2018_BOOK_web_small.pdf
3. Izvještaj Evropske komisije o evropskom parlamentu i vijeću (2018), Drugi izvještaj o napretku u borbi protiv trgovine ljudima u skladu sa članom 3 Direktive 2011/EU o sprečavanju i suzbijanju trgovine ljudima i zastitu zrtava, Brisel.
4. OEBS i Ministarstvo unutrašnjih poslova Crne Gore(2019-2024) „Strategija za borbu protiv trgovine ljudima
5. Kancelarija za borbu protiv trgovine ljudima, (2020) Podgorica, Stara zgrada vlade
6. Časopis „Bezbednost“ (2004), broj 4 MUP R Srbije, Beograd

Internet izvori:

1. Antena “M” (2020) Trgovina ljudima u Crnoj Gori ko su žrtve dostupno na: <https://www.antenam.net/drustvo/38226-trgovina-ljudima-u-crnoj-gori-evo-ko-su-zrtve> pristupljeno dana 18.01.2020. godine
2. Izvještaj o trgovine ljudima za Crnu Goru(2018) State Department <https://www.state.gov/j/tip/rls/tiprpt/countries/2018/282712.htm>

Pravni okvir:

1. Krivični zakonik Crne Gore (NN 70/03)
2. Zakon o sudovima (NN11/15)
3. Zakon o tužilaštvu (10/18)
4. Zakon o Specijalnom državnom tužilaštvu (NN 53/16)
5. Zakon o javnom redu i miru (64/11)

LEGAL MECHANISMS FOR COMBATING TRAFFICKING IN HUMAN BEINGS IN MONTENEGRO

Abstract

The paper will explain the manner and strategy for combating trafficking in human beings in Montenegro. The aim of the research in this paper is to prove the hypothesis that Montenegro needs internal reforms of the institutions of the system, then the need for training of human resources, both in lower and highest positions in the country to combat trafficking. One of the key factors in counteracting this scourge is certainly the Office for Combating Trafficking in Human Beings, which, as an umbrella organization, is key in adopting a strategy to combat this negative phenomenon. The technique of data collection and research will be the analysis of the content of texts of legal and political documents, as well as the use of available literature in this field, scientific and professional texts, relevant Internet sources and journals. The paper concludes that Montenegro is ready to start the fight against human trafficking more decisively.

Keywords: Trafficking in human beings, organized crime, Montenegro

Milan Stanković²

Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment „Konstantin Veliki“, Niš

SLOŽENOST KONKURENTNOSTI SAOBRAĆAJNIH KOMPANIJA

Rezime: Imajući u vidu neefikasnosti saobraćajnih kompanija koje posluju pod jakom kontrolom države sve više se ističe značaj preduzetničke komponente u ostvarivanju saobraćajne politike države, regionalnih i međunarodnih subjekata. Razvoj transnacionalnih kompanija i internacionalizacija postavljaju nova pravila poslovanja saobraćaja zasnovana na principima konkurentnosti. Saobraćaj se stavlja pod liberalizovani režim poslovanja, koji insistira na jednakim uslovima za sve saobraćajne kompanije koje učestvuju na tržištu. Izmenjene okolnosti poslovanja u oblasti saobraćaja uzrokovale su potiskivanje državne svojine kao tradicionalne svojinske baze saobraćajnih kompanija, u korist privatnih ili mešovitih vlasništva, koje težište javnog interesa pomeraju ka kvalitetu i ekonomičnosti javne funkcije. Kao osnova formiranja poslovne politike saobraćajnih preduzeća relevantni su odnosi između tražnje za saobraćajnim uslugama i efektivne ponude saobraćajnih usluga. Takođe, odnosi između saobraćajnih grana i preduzeća u strukturi ponude saobraćajnih kapaciteta i odnosi u ekonomskom položaju i uslovima konkurencije na saobraćajnom tržištu bivajuu fokusu istraživanja mnogih instanci.

Ključne reči: zahtevi tržišta, javni interes, saobraćajna kompanija, konkurentnost

UVOD

Svoju osnovnu funkciju saobraćajni sistem ostvaruje zadovoljavanjem društvenih i ekonomskih potreba u kretanju (prevozu, premeštanju i prenosu) ljudi, robe i poruka. Na ovaj način saobraćajni sistem obezbeđuje funkcionalno jedinstvo određenog područja i komplementarnost saobraćajnih funkcija. Saobraćajni sistem, koji danas obuhvata sve savremene vidove transporta, predstavlja temelj proizvodne infrastrukture i vodeću privrednu granu. Transport danas troši oko 28% iskorišćene energije, 15%

---

² milan.stankovic@konstantinveliki.edu.rs

osnovnog proizvodnog kapitala, učestvuje u ukupnoj zaposlenosti i društvenom dohotku sa 7%, što nadmašuje ključne privredne grane, kao što su energetika, poljoprivreda, prerađivačka industrija. Saobraćaj je i moćna pretpostavka integracionih procesa, koji se ispoljavaju kroz otvorenost privreda, zavisnost od uvoza proizvodnih resursa, ekonomske veze, rastuću internacionalizaciju privrede, kulturno i političko zbližavanje. Saobraćajne kompanije su poslovno-tehnološki sistemi i organizaciono-ekonomske jedinice, preko kojih se ostvaruje javni interes države. Njihove ključne karakteristike su [3]:

- nalaze se u okviru javnog sektora (javna preduzeća, javne službe) u državnom ili javnom vlasništvu;
- njihov cilj je obezbeđenje prometa proizvoda od vitalnog značaja za određenu društvenu zajednicu;
- predmet poslovanja saobraćajnih kompanija jesu saobraćajna dobra i usluge koji se smatraju fundamentalnim za podmirenje individualnih i društvenih potreba. Ova delatnost najčešće je potpuno ili delimično u državnom vlasništvu, a retko u privatnom vlasništvu.

Saobraćajna preduzeća su preduzeća od opšteg interesa kojima upravlja država. To se ogleda u sledećem:

- država svojim merama obezbeđuje zaštitu javnog interesa,
- sredstva saobraćajne infrastrukture ne mogu se otuđiti,
- država imenuje i razrešava top menadžment ovih preduzeća i članove uprave,
- država daje saglasnost na njihove planove razvoja.

Zato su nacionalne saobraćajne kompanije danas izložene često suprotstavljenim zahtevima tržišta i državnih interesa. Znači da pored zahteva za poslovanjem u skladu s tržišnim zakonitostima, saobraćajna kompanija ima socijalnu funkciju, kao što je, na primer, određivanje niskih cena usluga koje su u skladu s niskom kupovnom moći stanovništva.

KONCEPCIJA SAOBRAĆAJNIH KOMPANIJA

Imajući u vidu strukturu i ponašanje na saobraćajnom tržištu, saobraćajne kompanije klasifikuju se na:

- kompanije s čvrstim strukturalnim vezama,
- kompanije s fleksibilnom strukturom.

U literaturi se kao primer saobraćajne kompanije s čvrstim strukturalnim vezama navodi železnica, koja predstavlja veliki poslovni sistem sa sledećim karakteristikama:

- veliki ekonomski i socijalni značaj,
- teritorijalna integralnost i jedinstvo tehnoloških procesa,
- ekonomsko jedinstvo.

Poslovanje u ovakvom okruženju zahteva od saobraćajnih kompanija da postanu fleksibilne i da usklade svoje ciljeve i aktivnosti s promenama koje na njih deluju. Saobraćajno tržište je dinamično i na njemu se stalno dešavaju promene, kako na strani tražnje saobraćajnih usluga, tako i na strani njihove ponude. U XXI veku, koji je u oblast poslovanja doneo nepredvidivost, ubrzanje intenziteta promena, pojavu radikalnih promena u organizaciji, broj faktora od kojih zavisi poslovanje saobraćajnih kompanija stalno se povećava i na taj način sve više uslovljava reakcije njihovih menadžera. U skladu s navedenim, menadžment savremenih saobraćajnih kompanija treba da pažljivo analizira sve faktore iz okruženja koji određuju nivo ponude i tražnje za saobraćajem. Sposobnost menadžera saobraćajne kompanije meri se najviše sposobnošću da kontinuirano raspolaže informacijama o okruženju i da se efikasno suočava s promenama u sredini. Sredina saobraćajne kompanije obuhvata više internih i eksternih faktora koji deluju na njeno poslovanje

MENADŽMENT SAOBRAĆAJNIH KOMPANIJA

Tokom XX veka došlo je do ubrzanja promena koje se odvijaju u okruženju saobraćajnih kompanija, a koje se reflektovale na povećanje frekvencija promena, kao i na povećanje stope difuzije promena, koja predstavlja brzinu kojom novi proizvodi i usluge osvajaju tržište. Osnovni faktori na koje menadžeri treba da obrate pažnju u okruženju su [8]:

- povećanje konkurencije,
- etika i socijalna odgovornost,
- informacione i tehnološke promene,
- značaj neprofitnog sektora.

Kada je reč o menadžmentu posebno ističemo koncept menadžment promena koji zapravo predstavlja koncept menadžmenta čiji razvoj traje oko 100 godina. Izučavanje ovog koncepta započelo je radovima autora Arnolda Van Gennepa „The Rites of Passage“, 1907, Kurta Lewina „Resolving Social Conflict &

Field Theory in Social Science“, 1947, i Williama Bridgesa „Transitions“, 1979, koji su analizirali individualni aspekt promena. Tek tokom 1990-tih u teoriji se razvija novi pristup konceptu menadžmenta promena koji se od posmatranja efekata promena na individualnom nivou pomera ka poslovnoj primeni menadžmenta promena na nivou organizacije. Autori Daryl Conner s radom „Managing at the Speed of Change“, Jeanenne LaMarsh s radom „Changing the Way We Change“ i John Kotter s radom „Leading Change“ postavili su menadžment promena u centar pažnje naučne i poslovne javnosti i razvili koncept menadžmenta koji danas predstavlja predmet istraživanja velikog broja autora. Piter Draker ističe da kvalitet menadžmenta zavisi od nivoa efikasnosti i efektivnosti koji ostvaruje. Koncept efikasnosti znači obavljanje posla na pravi način, tj. raditi bolje poslove u organizaciji, tj. postizanje maksimalnih rezultata s najmanjim troškom resursa. Efektivnost svake organizacije, a tako i saobraćajne, podrazumeva izbor adekvatnih ciljeva i eksternu orijentisanost poslovanja. Biti efektivan za menadžera znači:

- znati koristiti vreme,
- napore i rad orijentisati ka ostvarenju ciljeva,
- znati koncentrisati napore na ključna područja,
- znati donositi efektivne odluke.

U literaturi je takođe zastupljena sledeća klasifikacija karakteristika vrhunskih menadžera [1] :

- ambicija i sposobnost da se uči iz problema,
- velika posvećenost poslu i analitičke veštine pri rešavanju problema,
- sposobnost rada s ljudima, zaposlenima, kao i
- velika inventivnost.

OKRUŽENJE SAOBRAĆAJNIH KOMPANIJA

U okruženju saobraćajnih kompanija postoji veliki broj faktora koji posredno ili neposredno (dobavljači, konkurencija, potrošači) utiču na njihovo poslovanje. U opštoj sredini saobraćajne kompanije deluju faktori koji na posredan način određuju njeno poslovanje. To su [6]:

- Ekonomski faktori, najčešće određeni bruto nacionalnim proizvodom, stopom inflacije, produktivnosti, stopom zaposlenosti, platnim bilansom, kamatnom stopom i potrošnjom.
- Društvena komponenta u opštoj sredini, koja treba da opiše i identifikuje društvene promene — obrazovni nivo, vera, stopa pismenosti, način života, geografska distribucija.

- Politička komponenta, koja se manifestuje analizom i predviđanjem vrste upravljanja, vladinim stavovima prema industrijama, platformama političkih partija, kao i lobijima inostranih faktora. Za poslovanje saobraćajnih kompanija od političkih faktora najveći značaj ima saobraćajna politika. Saobraćajna politika kao deo ekonomske politike društva predstavlja sintezu javnih interesa u domenu saobraćaja i deo društvenih aktivnosti u domenu razvoja, čak i u zemljama s izrazito tržišno orijentisanom privredom.
- Zakonodavna komponenta, koja definiše pravila i pravne norme za sve članove društva, i
- Tehnološka komponenta, koja obuhvata nove pristupe proizvodnji robe i usluga, nove tehnologije, nove opreme i drugo.

Imajući u vidu značaj navedenih faktora iz okruženja koji određuju način poslovanja, najveći zahtev koji se postavlja pred menadžment savremenih saobraćajnih kompanija jeste primena koncepta menadžment promena koji će obezbediti usklađivanje poslovanja s promenama iz okruženja. Organizacijske promene određene su u literaturi kao svaka promena u organizacionim sistemima koja obezbeđuje viši nivo efikasnosti i efektivnosti funkcionisanja, uključujući standarde i metode merenja. U literaturi je ukazano [4] na to da se pod organizacijskom promenom podrazumevaju promene:

- u uređenju organizacije (pravna struktura, vlasništvo, finansijski izvori,
- međunarodne operacije i uticaj, diverzifikacija, fuzija);
- u aktivnostima (dužina linije proizvoda i usluga, opsluživanje tržišta, kupci i dobavljači);
- u tehnologiji (oprema, alati, materijali, energenti, tehnološki procesi, računarski hardver i softver);
- u upravljačkoj strukturi (unutrašnja organizacija, postupci odlučivanja i kontrole, informacioni sistemi);
- u kulturi organizacije (vrednosti, tradicije, neformalni odnosi, uticaji, stil upravljanja);
- u ljudima (menadžment, administracija, uslužno osoblje, njihove kompetencije, stavovi, motivacija, ponašanje i efikasnost);
- u rezultatima organizacije (finansijskim, ekonomskim, socijalnim) koji
- pokazuju kako organizacija ispunjava svoju misiju i kako koristi nove mogućnosti;
- imidža u poslovnom i društvenom okruženju.

SAOBRAĆAJNE KOMPANIJE U EVROPSKOM OKRUŽENJU

Za rad i analizu je poseban aktuelni momenat, odnosno činjenica o novoj metodologiji proširenja i prelaska sa režima postojećih poglavlja na tzv. Klustere (eng. Cluster). Posebno mesto posvećujemo **Klasteru 4** – „Zelena agenda i održiva povezanost“ izvorno sačinjenog iz četiri prethodno definisana pregovaračka poglavlja – Transportna politika (Poglavlje 14), Energetika (Poglavlje 15), Transevropske mreže (Poglavlje 21), i Životna sredina i klimatske promene (Poglavlje 27).

Slika 1. – Obuhvat Klastera 4 – Zelena agenda i održiva povezanost

Izvor: „Pristupni pregovori Srbija – EU /

Presek stanja u svetlu nove metodologije proširenja EU“

https://preugovor.org/upload/document/pristupni_pregovori_srbija_eu_presek_stanja_u_svet.pdf datum pristupa: 27.01.2022.god.

Uz grafički prikaz koji je već dat Slikom 1, sledi i obuhvat Klastera 4 i suštine podglavlja koji ga čine:

Prikaz 1 – Poglavlje 14 - Transport

Poglavlje 14 Transport

Pravo EU koje se odnosi na **drumski transport** pokriva različite socijalne, tehničke, fiskalne, bezbednosne zahteve i zahteve zaštite životne sredine, sa ciljem promovisanja efikasnog prevoza putnika i robe i obezbeđivanja fer tržišnih uslova između transportnih operatera. Fokus regulative u **železničkom transportu** je pre svega na liberalizaciji ovog sektora i njegovom otvaranju prema konkurenciji, unapređenju interoperabilnosti i bezbednosti transportne mreže i razvijanju železničke transportne infrastrukture. U sektoru **vazdušnog transporta** reguliše se pitanje pristupa tržištu, kao i bezbednost vazdušnog saobraćaja, uz unapređenje prava i obaveza putnika. Regulativa koja se tiče **unutrašnjeg vodnog transporta** prepoznaje ogroman potencijal vodnog saobraćaja kao alternativnog vida pre svega prevoza robe i ima za cilj promociju i jačanje konkurentnosti unutrašnjeg vodnog transporta u transportnom sistemu, kao i njegovo uključivanje u multimodalne (kombinovane) logističke tokove.

U okviru **kombinovanog transporta** pregovarače se o izgradnji savremenog intermodalnog terminala.

★ Koja je korist za Srbiju?

- Povećanje bezbednosti putnika
- Povoljnije cene i veći kvalitet transporta
- Nadzor nad radnim vremenom vozača
- Naknada štete putnicima usled različitih nepredviđenih okolnosti

Članstvo u Evropskoj uniji omogućava **povećanje bezbednosti transporta i bolju zaštitu putnika** u svim vrstama saobraćaja. Rast konkurencije transportnog tržišta vodi do **povoljnijih cena i boljeg kvaliteta usluga**. U drumskom saobraćaju dobit će veća bezbednost saobraćaja na putevima i bezbednost prevoza opasnih materija, potom uvođenje **digitalnih tahografa** - uređaja za digitalno beleženje vremena vožnje i odmora vozača. Na ovaj način omogućava se lakši nadzor nad radnim vremenom vozača, pravednija tržišna konkurencija s obzirom da se eliminiše neobjektivna konkurencija prevoznika čiji vozači rade više od dopuštenih 9 sati dnevno i, što je najvažnije, doprinosi se povećanju bezbednosti svih učesnika u drumskom saobraćaju. U železničkom saobraćaju, uvešće se fer pristup tržištu, vidljivi sistem naplate, pojednostavljena procedura za izdavanje licence, koji zajedno treba da ohrabre nove učesnike na tržištu i dovedu do njegovog otvaranja, uz jačanje uloge Direkcije za železnice kao regulatornog i bezbednosnog tela. Unapređenje zaštite putnika u vazdušnom saobraćaju, pored ostalog, znači da, u slučaju kada prevoznik kasni ili otkáže putovanje a da razlog nisu vremenske nepogode, **on mora da obezbedi smeštaj i hranu putnicima**, kao i **naknadu štete** ukoliko je putnik traži. Takođe, dodatno se štite **prava osoba sa invaliditetom** u saobraćaju, a propisuje se i **obaveza jasnog isticanja pune cene karte**. Poboľjšava se i regulativa u oblasti pružanja usluga u vazdušnoj plovidbi i upravljanja vazdušnim prostorom. U unutrašnjem vodnom saobraćaju koristi se odnosi na uspostavljanje rečnih informacionih servisa - **RIS** (koncepta usaglašenih telekomunikacionih usluga i informacionih sistema za podršku unutrašnjoj plovidbi i njene veze prema ostalim vidovima saobraćaja), u okviru koga se formiraju i podsistemi za **lociranje i praćenje brodova**, za **datovanje elektronskih saopštenja brodarstvu**, kao i za **elektronsko prijavljivanje putovanja**.

Izvor: *Pregovaračka poglavlja, 35 koraka ka Evropskoj Uniji,*

Drugo izmenjeno i dopunjeno izdanje, EUInfo Centar, Beograd, jul 2015, str.21

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Ostvarivanje konkurentske prednosti saobraćajnih kompanija ne zavisi samo od iniciranja promena već i od povoljnih uslova da se te promene realizuju, na šta utiču karakter okruženja i dostupnost izvora informisanja. Zato menadžeri saobraćajnih kompanija treba da obezbede poslovnu klimu koja podržava:

- privređivanje,
- inovativnost,
- razvoj sposobnosti,
- preduzetničke sklonosti.

Jedan od najznačajnijih faktora koji određuje poslovanje savremenih saobraćajnih kompanija jeste ponašanje potrošača, koji očekuju ispunjenje sledećih zahteva u oblasti saobraćaja:

- brzina prevoženja,
- elastičnost poslovanja prema potrebama korisnika,
- bezbednost saobraćaja,
- urednost i tačnost.

U središtu poslovanja svake kompanije koja je orijentisana prema potrošačima nalaze se sadašnji i potencijalni potrošači. Cilj poslovanja upravo je pružanje zadovoljstva potrošačima na način koji će podmiriti njihove sadašnje potrebe i želje, kao i da se imaju u vidu potencijalne potrebe koje nastaju na tržištu. Istraživanje potreba potrošača saobraćajnih usluga treba da predstavlja početak u planiranju razvoja saobraćaja jer daje odgovore na pitanja:

- Koji obim i kakvu strukturu saobraćaja treba planirati za određeni period rada?
- Kakav je kvalitet saobraćajnih proizvoda?
- Koliki je nivo satisfakcije potrošača?

Zadovoljstvo potrošača predstavlja jedan od ključnih faktora konkurentske prednosti savremenih kompanija. Postizanje zadovoljstva potrošača proizilazi iz ostvarenja ciljeva menadžmenta kvaliteta i poslovne izvrsnosti kompanije. Svi poslovni procesi treba da se fokusiraju na povećanje vrednosti za korisnike kroz isporuku proizvoda visokih nivoa kvaliteta. Aktivnom primenom orijentacije prema

potrošačima stvara se baza znanja, koja obezbeđuje da preduzeće konstantno uči o percepcijama i potrebama sadašnjih i budućih potencijalnih potrošača i na taj način prepozna šta je potrošačima zaista potrebno. Osnovni smisao poslovne politike saobraćajnih preduzeća predstavlja zadovoljenje potreba za prevozom robe i putnika u okviru privrede i društva. Samo ako se usmeri na taj cilj, preduzeće može da ostvari svoj ekonomski interes sadržan u realizaciji što boljeg finansijskog rezultata koji se ogleda u dohotku i dobiti, a time i zadovoljenje svojih potreba. Ovakve potrebe sintetizovane su u obezbeđenju fondova za odvijanje proste i proširene reprodukcije, fondova plata radnika, ostalih fondova za zadovoljenje zajedničkih potreba i, naravno, u obezbeđenju neto profita (dobiti), posle pokrića svih troškova i izdataka. Imajući u vidu navedeno, proizilazi da cilj zadovoljenja potreba privrede i društva za prevozom saobraćajno preduzeće ostvaruje iz sopstvenih ekonomskih interesa, a to se realizuje prvenstveno stalnim istraživanjem faktora koji određuju obim i strukturu tražnje za uslugama.

Posebno je isto važno u svetlu koristi navedenih poglavlja sublimiranih Klasterom 4, bilo u pitanju Strategija ili bilo koji vid saobraćaja u i za Republiku Srbiju pa ćemo ih još jednom navesti:

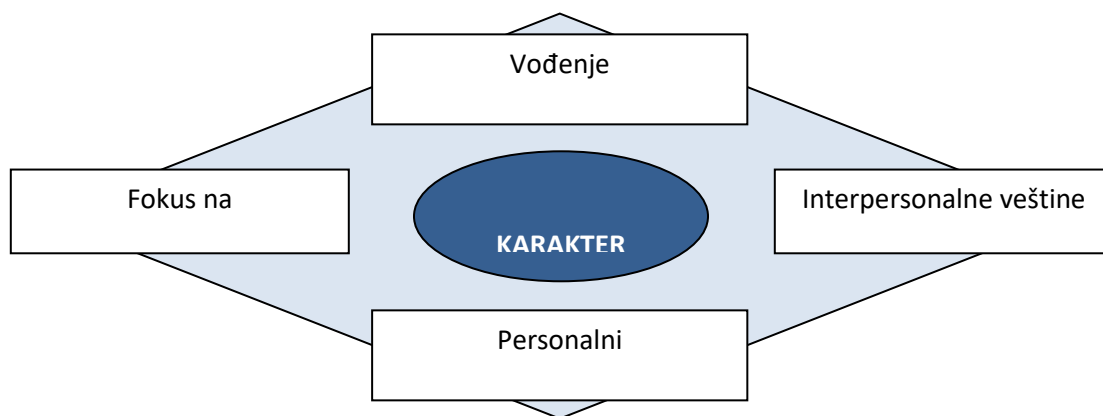
- *Poglavlje 14:* Povećanje bezbednosti putnika, povoljnije cene i veći kvalitet transporta, nadzor nad radnim vremenom upravljača saobraćajnih sredstava, naknada štete usled različitih nepredviđenih okolnosti;
- *Poglavlje 15:* Sigurno snabdevanje energijom, orijentacija ka obnovljivim izvorima energije, korišćenje evropskih fondova za održivu energetiku;
- *Poglavlje 21:* Kvalitetna i moderna infrastruktura, finansijska podrška EU za infrastrukturni razvoj; i
- *Poglavlje 27:* Održiv sistem zaštite životne sredine, čistiji vazduh i voda, zaštita flore i faune i upravljanje otpadom

Dakle lideri čiji je zadatak da sprovedu promene i prilagode organizaciju promenama, kako je navedeno stavovima koje smo predstavili posebno treba da se pridržavaju sledećih principa: [5]

- treba da imaju snažan osećaj za realnost,

- kada organizacija ne može brzo da se adaptira promenama, najverovatnije se suočava sa svojim odumiranjem; lideri treba brzo da identifikuju promene kojima biznis treba da se prilagođava,
- lideri treba da regulišu stresne situacije, u smislu da umanjuju stres; oni treba da kreiraju tzv. održivu situaciju, po analogiji upotrebe „ekspres lonca" - pritisak treba da je konstantan, ni previše visok, niti previše nizak.
- odgovorni su za pravac, orijentaciju, određivanje normi i upravljanje konfliktima,
- moraju da imaju osećaj za ravnotežu,
- treba da održavaju disciplinu - niko nije sposoban da bude lider ukoliko nije otvoren za različita gledišta; kada umesto sterilnosti uvede kao praksu sukob mišljenja, lider treba da se povuče, kako bi tim došao do prihvatljivog rešenja, a zatim da se ponovo pojavi kako bi brzo uspostavio ekvilibrijum,
- treba da vrati posao među ljude, jer ljudi koji imaju osećaj za rane promene, često su na periferiji dešavanja; promene zahtevaju i specijalna znanja a ukoliko svi članovi tima nisu uključeni u ovaj proces, organizacija može sebe da uskrati za viđenja onih, koji vide rane promene, kao i onih koji imaju ekspertska znanja i time da se dovede do samouništenja,
- davanje prava ljudima je osnova organizacije koja želi da eksperimentiše, da uči i da se prilagođava promenama, a zadatak lidera jeste da podrži glasove "od dole", ali isto tako da uguši ili iskoreni glasove onih devijantnih, koji se ne uklapaju u vrednosti i norme organizacije, i time generišu negativnu neravnotežu u organizaciji.

Konačno finalni model objašnjava šta čini personalni kapacitet uspešnog lidera koji razume, problem složenosti problema konkurentnosti

Slika 2: Temelji uspešnog liderstva

Izvor: Zenger J. H. i dr, *The Extraordinary Leader: Turning Good Managers Into Great Leaders*, McGraw-Hill Trade, USA, 2002., str.55

Karakter je, dakle, centralni deo i osnovni stub lidera i sve se temelji na njemu i proizilazi iz njega. Da bi lider doneo odluke u korist organizacije na osnovu svojih ličnih stavova i uticaja, ispunjavao date obaveze i obećanja treba da stalno radi na sebi, uči i usavršava se, svakog saradnika tretira istim manirom, bez razlike, veruje ljudima, radi timski, i drugo.

LITERATURA

Antonović, R., Stanković, M. *Crisis Communication and Risk Management*, PaKSoM 2021 3rd Virtual International Conference Path to a Knowledge Society-Managing Risks and Innovation Proceedings Publishers Complex System Research Centre, Niš, Serbia Mathematical Institute of the Serbian Academy of Sciences and Arts Serbia, Niš, November 15-16, 2021

Drucker P., „*The discipline of innovation*“, The innovative enterprise, HarvardBusiness Review, 2002, Boston

Kolarić, N., *Menadžment u saobraćaju*, Visoka turistička škola, Beograd, 2007

Kubr, M., *Management consultation: A guide to the profession*, International Labor Office, Geneva, 1986.

Mašić, B., *Menadžment: principi, koncepti i procesi*, Singidunum, Beograd, 2007

Philip, S. T. *Environmental Analysis for Corporate Planing*, Business Horizons, 2004

Playter G., *The development of Eastwest transport/the chalenge of railway infrastrukture planning in Austria*, Round table, Paris, 1993

Pregovaračka poglavlja, 35 koraka ka Evropskoj Uniji, Drugo izmenjeno i dopunjeno izdanje, EUInfo Centar, Beograd, jul 2015

Schermerhorn, J., *Management*, John Wiley & Sons, Canada, 1996

Stanković M., Virijević Jovanović S. Alijević A. *Pravni režim plovidbe Dunavom u kontekstu razvoja ekološki prihvatljivog turizma u Republici Srbiji*, “Horizonti menadžmenta” 2022, I(1), 143-164; <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=1042824>

Stanković, M. Huber, M. *Geographic Potential of the Railway Network as the Focus of Migration Crises*, I International Symposium “Rail Transport in the Modern World”, Proceedings, High Railway

School of Vocational Studies, Belgrade, Serbia, College of Railway Transport of the USURT Faculty,
Yekaterinburg, Russian Federation, Belgrade, 12th – 13th December 2019

Zenger J. H. i dr, *The Extraordinary Leader: Turning Good Managers Into Great Leaders*, McGraw-Hill
Trade, USA, 2002.

THE COMPLEXITY OF THE COMPETITIVENESS OF TRANSPORT COMPANIES

Summary: Bearing in mind the inefficiencies of transport companies that operate under strong state control, the importance of the entrepreneurial component in the implementation of the transport policy of the state, regional and international entities is increasingly highlighted. The development of transnational companies and internationalization set new rules for traffic operations based on the principles of competitiveness. Transport is placed under a liberalized business regime, which insists on equal conditions for all transport companies participating in the market. The changed business circumstances in the field of transport caused the suppression of state ownership as the traditional ownership base of transport companies, in favor of private or mixed ownership, which shifts the focus of public interest towards the quality and economy of public functions. The relationship between the demand for transport services and the effective offer of transport services is relevant as a basis for the formation of the business policy of transport companies. Also, the relations between transport branches and companies in the structure of the supply of transport capacities and relations in the economic position and conditions of competition on the transport market are the focus of research in many instances.

Keywords: market requirements, public interest, transport company, competitiveness.

UKRAJINSKA KRIZA I PROJEKCIJA MOĆI RUSIJE I SAD VAN SVOJIH GRANICA

Резиме: Država je glavni akter međunarodnih odnosa i nosilac vojne, ekonomske i političke moći. Moć države se kao analitički pojam primenjuje u gotovo svim teorijskim pravcima. Kao jedna od osnovnih determinanti međunarodnog sistema, prepoznaje se neprekidno strateško i geopolitičko nadmetanje tzv. velikih sila u međunarodnoj politici sa ciljem promene distribucije moći i rekonstrukcije međunarodnih odnosa. Njihove težnje usmerene su ka ostvarivanju sopstvenih nacionalnih interesa, što bi trebalo da dovede do uspostavljanja stabilnosti u vidu ravnoteže (balansa) moći. U bezbednosnom ambijentu u kome su sukobi na relaciji SAD-Rusija i projekcija njihove moći van svojih granica doveli do stvaranja široke zone nestabilnosti koja se proteže od istočne Ukrajine i Kavkaza do Bliskog istoka, postavlja se pitanje koje su to okolnosti i mehanizmi koji dovode do izbijanja oružanih sukoba i kriza, obzirom da sukobi predstavljaju nelinearne dinamičke fenomene. Klasično poimanje moći uglavnom je shvatano kao sposobnost jedne države da vojno pokori drugu državu. Ovaj rad će se baviti projekcijom moći dve velike sile SAD i Rusije i njihovim međusobnim odnosom na primeru Ukrajinske krize kroz prizmu neorealizma kao teorijskog pristupa bezbednosti.

Ključne reči: moć, SAD, Rusija, Ukrajina, resursi, bezbednost

UVOD

Oblikovanje međunarodnog poretka uvek je bilo pod uticajem dve ili više dominantnih država koje poseduju veliku moć i uticaj. Prelazak iz XX u XXI vek obeležen je nestankom bipolarnog i stvaranje novog multipolarnog svetskog poretka. Teritorijalna dezintegracija i ekonomske i društvene promene koje su obuhvatile SSSR tokom '90-ih godina doveli su do faze opadanja njene moći i gubitka statusa koji je imala u sovjetskom periodu, te je nastupio značajan disbalans moći u korist SAD, koji je tek početkom XXI veka zaustavljen, a uloga Moskve počela da se menja. U zamahu globalizacije nastaju nove ekonomske i vojne sile kao što su Kina, Indija, Brazil, J. Koreja, Turska. Promene u globalnoj raspodeli moći mogu poremetiti funkcionisanje međunarodnog sistema i predstavljati izazov bezbednosti. U tom smislu rad

---

³ Ministarstvo rudarstva i energetike, Kralja Milana 36, Beograd. E-mail: gmisev77@gmail.com

polazi od neorealističkog stanovišta da je savremeno bezbednosno okruženje poligon gde različite države pokušavaju da uvećaju svoju moć i uspostave i održe status velike sile.

Značaj izučavanja pojma moći kao bezbednosnog fenomena, koji objašnjava ponašanje država u međunarodnim odnosima, prisutna je u svim teorijskim aspektima studija bezbednosti. Tako različiti teoretičari bezbednosti polaze od strukture anarhičnog međunarodnog poretka (K. Waltz), apsolutne dobiti (J. Grieco), nesigurnosti, nepoverenja, straha od pretnje (S. Walt), stalne ofanzivne (J. Mearsheimer) ili defanzivne (R. Jervis) borbe za prevlast radi opstanka, do transnacionalne međuzavisnosti (R. Keohane i J. Nye). Ono što je zajedničko teorijama koje se bave izučavanjem pojma moći, jeste da se moć ispoljava kroz čuvanje nacionalnog interesa i suverenosti, ostvarenje sopstvenih geopolitičkih ciljeva i postizanje bolje pozicije u odnosu na druge aktere. Navedeni teorijski pristupi i njihove koncepcije bezbednosti upućuju nas na to da je moć država analitički alat koji često objašnjava različita ponašanja država u globalnom bezbednosnom okruženju i zbog toga teoretičari pokušavaju da sagledaju ono što je od značaja za razumevanje moći kao bezbednosnog fenomena. Rad će pokušati da kroz teoriju neorealizma i pojma moći objasni ponašanje velikih sila SAD i Ruske Federacije u slučaju Ukrajinske krize, njihovu međusobnu interakciju i pruži odgovor na pitanje da li moć određuje ponašanje velikih sila, odnosno da li SAD i Rusija imaju ekspanzionistički pristup ili žele da održe nepromenjeno stanje (status quo) u međunarodnim odnosima. Zbog toga je neophodno proniknuti u određena značenja i interpretacije strukture međunarodnog sistema koji nam pomažu u razumevanju pojma moći i shodno tome ponašanja država u međunarodnim odnosima.

POJAM MOĆI U TEORIJAMA BEZBEDNOSTI

Najveći uticaj na određenje moći u međunarodnim odnosima imao je nemački naučnik i jedan od utemeljivača savremene društvene nauke Maks Veber. On se smatra začetnikom savremenog određenja pojma moći. Svoju teoriju moći zasnovao je na jedinstvenoj koncepciji politike, države i oblika vlasti. Politička moć pripada državi u obliku legitimne moći - vlasti. Smatrao je da je moć sposobnost pojedinca, grupe ili države da nametne svoju volju drugome, oslanjajući se pri tome na efikasnost sredstava sile u slučaju nepokoravanja (Veber, 1976).

Prema predstavnicima realističkih teorija države su glavni akteri međunarodnih odnosa. Po njima međunarodni odnosi su neizvesni, pre svega zato što proizilaze iz ljudske prirode u kojoj dominira želja za moći. Realisti polaze od čovekove prirode, tvrdeći da je čovek po svojoj prirodi sebično i egoistično biće koje u ostvarenju svojih sopstvenih ciljeva ne poštuje nikave moralne niti bilo kakve druge norme, kao ni interese drugih ljudi. S tim u vezi, ljudima i društvenim zajednicama svojstvena je želja za moći. Da li će i u kolikoj meri jedna država ostvariti svoje interese zavisi pre svega od količine moći kojom raspolaže. Po Hansu Morgentau nacionalni interes je osnovni motiv za delovanje u međunarodnim odnosima, a ona se odnosi na težnju ka moći, kojom bi se nacionalni interes ostvario (Morgenthau, 1948).

Želja za moć je posledica nepromenljive ljudske prirode. Na taj način, on kompletnu međunarodnu politiku predstavlja kao borbu za moć, gde su moralni principi podređeni nacionalnom interesu (Morgenthau, 1948). Rejmond Aron razlikuje moć, silu i potencijal. Moć određuje kao sposobnost nametanja volje, silu kao ukupnost materijalnih resursa trenutno na raspolaganju u slučaju pribegavanja nasilju, i potencijal kao sposobnost proširene upotrebe sile u zavisnosti od vremena, prostora i snage protivnika (Aron, 2001). Moć označava interakciju između ljudi, odnosno mogućnost pojedinca ili grupe da uspostavi odnose skladno svojoj želji s drugim ljudima ili grupama (Aron, 1996). Po Aronu, moć se ostvaruje tako što ta država nastoji da poveća sopstvene resurse, ali i da smanji resurse svog neprijatelja, a da poveća resurse saveznika, kao i da pridobije nesvrstane i neutralne (Slović, 2014). Prostor, stanovništvo i resursi uvek su bili činioci od uticaja na ponašanje država u međunarodnim odnosima, naročito vođenju spoljne politike. Resursi koji proizvode moć postali su složeniji, zbog čega je došlo do radikalnih transformacija u elementima, upotrebi i dostignućima moći (Keohane & Nye, 2011). Po Aronu moć nije cilj, nego sredstvo za postizanje ciljeva. Morgentau nacionalni interes poistovećuje sa državnim i onim što donosioci spoljnopolitičkih odluka odlučuju, dok Aron zagovara multidisciplinarni pristup u proučavanju koncepcije nacionalnog interesa i vezuje ga za pluralizam ciljeva kojima države teže u međunarodnim odnosima.

Dok je starija generacija političkih realista ponašanje u međunarodnim odnosima nalazila u ljudskoj prirodi, noviji pravci političkog realizma objašnjenja traže u samoj strukturi međunarodnih odnosa. Znači struktura međunarodnog sistema oblikuje spoljnu politiku država. Klasični realizam stavlja akcenat na ljudsku prirodu, odnosno potrebu za dominacijom, kao glavno obrazloženje za postojanje sukoba, dok neorealizam, bilo defanzivni ili ofanzivni pravac,

ne insistira na ljudskoj prirodi, već na tvrdnji da pritisci anarhične strukture međunarodnog sistema izazivaju posledice bez obzira na ljudsku prirodu ili političke režime. Kenet Volc smatra da nedostatak sveobuhvatnog autoriteta znači da je struktura međunarodnog sistema uređena po principu anarhije i principu samopomoći, u kojoj svako na svoj način pokušava da obezbedi sopstvenu bezbednost (Waltz, 1979). Volc je prihvatio osnovne pretpostavke klasičnih realista o međunarodnoj politici kao politici sile, o nepostojanju centralne vlasti sa monopolom na primenu sile u međunarodnim odnosima i o nužnosti da se države oslanjaju na sopstvene snage. Padom značaja uloge UN i samog međunarodnog prava na kojima povelja UN počiva dovela je o anarhične situacije u međunarodnim odnosima, odnosno do zakona jačeg. Međunarodnu politiku Volc shvata kao sistem sastavljen od dva nivoa, strukturalnog i nivoa osnovnih sistemskih jedinica (država), i ta dva nivoa su u interakciji. Sama struktura međunarodnog sistema se po njemu sastoji od 1. načina organizacije i 2. raspodele moći u međunarodnom sistemu (Waltz, 1979).

Promene u strukturi sistema se razlikuju od promena na nivou jedinice. Stoga, promene polariteta takođe utiču na to kako države održavaju svoju bezbednost. Značajne promene se odvijaju kada se broj velikih sila smanjuje na dva ili jedan. "Samopomoć (*self-help*) je nužni princip delovanja država u svetu neorealizma" (Waltz, 1979: 11). Volc tvrdi da se struktura sistema menja sa promenom distribucije moći među jedinicama sistema, što ohrabruje države da održavaju ravnotežu moći (Waltz, 1979). Da li će se napad desiti ili ne, zavisiće od broja posebnih okolnosti - lokacije, veličine, moći, interesa, vrste vlasti, prošlosti i tradicije - od kojih će svaka uticati na postupke obe države. Stanje nesigurnosti svakog u pogledu budućih namera i akcija drugih, deluje protiv saradnje država. Zbog toga je međunarodnu saradnju teško ostvariti i još teže održati (Waltz, 1979). Prema Volcovom tumačenju teorije ravnoteže snaga, bezbednost i opstanak je cilj, a moć potencijalno korisno sredstvo država.

U svom delu "Poreklo saveza" Stiven Volt možda na najbolji način izražava viđenje pojma moći. On studije bezbednosti definiše kao studije pretnje, upotrebe i kontrole vojne moći (Walt, 1987). Ovaj pristup je u suštini zasnovan na jasnom stanovištu da je društvena istina prevashodno proizvod delanja materijalnih faktora, odnosno da su društveni odnosi i bezbednosne pretnje plod materijalnih faktora. Prema Voltu za države je karakteristično defanzivno ponašanje, zbog čega formiraju alijanse da bi zaštitile sebe. Svoje ponašanje određuju prema pretnjama koje doživljavaju, a moć drugih država je samo jedan element u njihovim

odlukama. Volt zaključuje da države obično balansiraju i tako opstaju. Prema shvatanju Stivena Volta, faktori koji presudno utiču na stepen (vojne) pretnje jesu: agregatna moć neke države, odnosno svi resursi koji joj stoje na raspolaganju (teritorija, populacija, ekonomski i tehnološki razvoj, itd), geografska blizina, ofanzivne vojne sposobnosti i ofanzivne namere (Walt, 1985). Voltova teorija objašnjava stvaranje prevelikih pobjedničkih koalicija u svetskim ratovima, po kome će se država pridružiti onoj strani za koju veruje da je najmanje opasna (Walt, 1987). Međutim, iskustvo govori da je objektivnu procenu toga da li su namere neke druge države ofanzivne ili defanzivne u praksi veoma teško napraviti. Ako su materijalni faktori (bogatstvo) merilo moći, jasno je da su SAD posle Drugog svetskog rata bile moćnija sila od SSSR, ali su se zapadne zemlje (Francuska, V. Britanija, Z. Nemačka i Italija) ipak priklonile NATO savezu, iako je logičnije da su pristupile Varšavskom paktu i na taj način udružili snage protiv SAD. To samo znači da su procenile da bi im jačanje SSSR bila veća pretnja od osnaživanja SAD.

U svom delu „Tragedija politike velikih sila“ Džon Miršajmer tvrdi da se države suočavaju sa neizvesnošću u međunarodnom okruženju u kome svaka država može da koristi svoju moć da bi naudila drugima. On ističe da uzroci rata i mira uglavnom zavise od ravnoteže moći. Države raspolazu sa dve vrste moći: latentnom i vojnom. Latentna moć se odnosi na društveno ekonomski činilac, utemeljen na bogatstvu države i veličini stanovništva. Vojna moć je zasnovana na veličini kopnenih snaga države i njenih vazduhoplovnih i pomorskih snaga, koje im služe kao podrška (Miršajmer, 2009). Ravnoteža moći je velikim delom sinonim za vojnu moć. On daje primer SAD i SSSR čija se moć za vreme Hladnog rata sastojala u vojnim kapacitetima, koji su premašivali kapacitete drugih. Miršajmer takođe navodi da su ova dva elementa uslovljena. On smatra da je Japan danas ekonomski jaka država, ali nije velika sila zbog slabe vojske. Svet je osuđen na stalno takmičenje velikih sila oko nikad dostignute prevlasti. Miršajmerova teorija zasniva se na pet pretpostavki: 1. međunarodni sistem je anarhičan; 2. velike sile same po sebi poseduju neke ofanzivne vojne sposobnosti i shodno tome mogu da ugroze jedna drugu; 3. države nikada ne mogu biti sigurne po pitanju namera drugih država; 4. opstanak je primarni cilj velikih sila, i 5. velike sile su racionalni akteri međunarodnih odnosa (Miršajmer, 2009). Po Miršajmeru sve velike sile su ekspanzionističke, sa krajnjim ciljem uspostavljanja hegemonije. Ne postoji status quo u međunarodnom sistemu, osim u slučajevima kada hegemon želi da održi svoju dominantnu poziciju. Velike sile se veoma retko zadovoljavaju trenutnom raspodelom moći i uvek se ponašaju revizionistički, odnosno žele da

promene situaciju u svoju korist. Želja za moći ne nestaje dok država ne postigne cilj, a to je globalna hegemonija. To znači da je svet osuđen na stalno nadmetanje velikih sila (Miršajmer, 2009). Miršajmer međunarodni sistem prikazuje kao brutalnu arenu u kojoj države traže mogućnosti da iskoriste svoje prednosti i stoga nemaju razloga da veruju jedni drugima. Međunarodne odnose odlikuje borba za moć, gde svaka država strepi ne samo da bude najmoćniji akter u sistemu, već da osigura da nijedna druga država ne dostigne tu visoku poziciju (Mearsheimer, 1994/95). Miršajmer polazi od toga da strukturalni faktori, kao što su anarhija i raspodela moći, najvažniji u shvatanju međunarodne politike. Krajnji cilj svake velike države je da maksimizira svoju moć i da dominira sistemom. Tako recimo ni jedna država na Zapadnoj hemisferi ne bi smela da napadne SAD, koje Miršajmer smatra regionalnim hegemonom. Struktura međunarodnog sistema podstiče države da teže hegemoniji. Zbog toga se velike sile usredsređuju na postizanje četiri osnovna cilja (Miršajmer, 2009):

Prvo, one teže regionalnoj hegemoniji. Jedna velika sila može da pokori susedne države (region), ali opet ne bi postala globalni hegemon, zbog udaljenosti drugih teritorija i kontinenata.

Drugo, velike sile teže da maksimiziraju veličinu svetskog bogatstva koju kontrolišu, jer je ekonomska moć osnova vojne moći. Bogatstvo generalno generiše ekonomiju, a time i jaku vojnu moć. Zato ne čudi borba oko primata u Persijskom zalivu i Bliskom istoku.

Treće, velike sile teže da dominiraju ravnotežom kopnene moći, jer je to način da maksimiziraju svoj udeo u vojnoj moći. Ovo umnogome objašnjava postavljanje vojnih baza širom sveta.

Četvrto, velike sile teže nuklearnoj superiornosti nad svojim rivalima.

Neki zastupnici defanzivnog realizma, kao što je Robert Džervis, smatraju da u svetu uzajamnog osiguranog uništenja, nema smisla zalagati se za nuklearnu superiornost. Osigurati uzajamno uništenje jeste moćan činilac stabilnosti, koji se pokazao u toku hladnog rata, a osim toga nemoguće je pobediti u nuklearnom ratu, jer bi oružje bilo toliko destruktivno da bi obe strane bile uništene.

Miršajmer smatra da je nemoguće dostići globalnu hegemoniju, ali podseća da Stiven Van Ever smatra da postoje najmanje tri slučaja u kojima je dominantni akter u sistemu postigao hegemoniju: Rimsko carstvo, dinastiju Čin u drevnoj Kini i Sjedinjene Države na zapadnoj hemisferi tokom devetnaestog veka. Država moć stiče na račun svojih rivala i na taj način teži

hegemoniji (Miršajmer, 2009). Što je država moćnija u odnosu na svoje rivale, to su manje verovatnoće da njen opstanak bude ugrožen.

Neorealisti smatraju da saradnja nije moguća zbog nastojanja država da u međunarodnim odnosima ostvare relativnu prednost, ne obazirući se pri tom na apsolutnu dobit, koja je u uslovima saradnje gotovo izvesna. Stoga je ekspanzija najbolji način da država osigura sopstvenu bezbednost. Međutim, ofanzivni realizam se suprotstavlja defanzivnom realizmu, prema kome države za osiguranje bezbednosti pretežno biraju umerene, defanzivne strategije, a na ekspanziju se odlučuju samo onda kada je prisutna bezbednosna dilema, tj. kada nisu sigurne u pogledu namera drugih država (Taliaferro, 2001). Neorealisti ne odbacuju mogućnost saradnje između država, već smatraju da je nadmetanje u bezbednosti jedna stalna i nepromenljiva težnja, a ratovi uvek mogući u anarhičnoj strukturi međunarodnog sistema i da je mir teško dostižan. Međutim, neorealistička teorija međunarodne politike objašnjava kako spoljašnje snage oblikuju ponašanje država, ali ništa ne govori o delovanju unutrašnjih snaga. Različite strukture dozvoljavaju i uzrokuju to da jedinice sistema menjaju svoje ponašanje i da time proizvode različite ishode. Treba imati u vidu da promene na nivou jedinica takođe mogu imati dalekosežne posledice.

Ukrajinska kriza i odnosi Rusije i SAD

Poslednju deceniju XX veka karakterisali su značajni integracioni i (češće) dezintegracioni procesi u međunarodnim odnosima. Ujedinjenje Nemačke s jedne i raspad Čehoslovačke, SFRJ, SSSR-a i njegova potpuna dezintegracija, s druge strane, smatrani su krajem tzv. Hladnog rata i bipolarnog svetskog poretka. Proces dezintegracije SSSR ispoljavao se kroz ekonomski krah socijalističkog uređenja i otvaranja tržišta (liberalizacija), ali i raspadom zemlje na 15 nezavisnih država (RF obuhvata 76% teritorije i oko 60% populacije bivšeg SSSR-a, sa 25 miliona Rusa van granica RF). Navedene događaje su pratili američka ekonomska, vojna i politička ekspanzija i širenje NATO-a ka istoku Evrope. Novoosnovane države, raspadom Vašarskog pakta, oslabljene ekonomskim i društvenim promenama, našle su se u sferi interesa velikih sila i dominacije NATO-a. Dolazi do relativizacije međunarodnog prava i uvođenje prava na intervencionizam; instrumentalizacija nacionalnog i religijskog identiteta; promena sistema bezbednosti, ali i pojava novih odlika ispoljavanja moći. U takvim okolnostima početkom XXI veka Rusija ulaže

napore u revitalizaciju ekonomske i vojne moći, potvrđujući svoje mesto i ulogu kako u regionalnom, tako i u globalnom bezbednosnom okruženju. Rusija ojačava svoje veze pre svega u regionalnim savezima (Iran, Sirija, Turska), ali i svoju saradnju sa članicama BRIKS-a. Kina, Indija, Brazil postaju ozbiljne ekonomske, samim tim i vojne sile.

Promene na međunarodnom nivou nisu sprečile sukobe na relaciji SAD-Rusija i projekciju njihove moći van svojih granica. To je dovelo do stvaranja široke zone nestabilnosti koja se proteže od istočne Ukrajine i Kavkaza do Bliskog istoka. Bezbednosno okruženje u širem regionu Crnog mora - koje okuplja šest primorskih država (Bugarska, Gruzija⁴, Rumunija, Rusija, Turska i Ukrajina), uključujući Kavkazski region (Azerbejdžan i Jermenija) obeležile su turbulentne promene. Od kraja Hladnog rata ove regione karakterišu dugotrajni sukobi, koji su se intenzivirali nakon događaja iz 2014. godine pripajanjem Krima Rusiji i početkom građanskog rata u istočnoj Ukrajini. Pregled najvažnijih dešavanja, važni su nam za razumevanje uloge Rusije i SAD u ovim regionima primenom eksplanatornog potencijala neorealizma u bezbednosnim studijama. Neorealizam objašnjava međunarodne ishode, bezbednosne fenomene koji nastaju kao rezultat interakcija dva ili više aktera u međunarodnom sistemu. Tu se pre svega misli na velike sile, koje se fokusiraju na postizanje regionalne hegemonije i teže da maksimiziraju veličinu svetskog bogatstva koju kontrolišu, jer je ekonomska moć osnova vojne moći (Miršajmer, 2009).

Dok su neorealisti uglavnom pesimistični kada je reč o stvaranju uslova za dugotrajni mir između država, neoliberali smatraju da se širenjem slobodne trgovine, demokratije i međunarodnih institucija mogu stvoriti okolnosti u kojima će napetosti između država biti umanjene, ako ne i potpuno prevaziđene. U slučaju ukrajinske krize, vidimo da širenje međunarodnih organizacija (NATO i EU) nije dovelo do stabilnosti, a energetska infrastrukturna međuzavisnost Rusije i Ukrajine, nije rezultirala saradnjom. Međunarodne institucije su ponovo pokazale slabost i nedostatak političke volje za poštovanje međunarodnih sporazuma, kao i efikasno sprovođenje odluka. Srž problema je, s jedne strane u pokušaju SAD da Ukrajinu i ostale zemlje, uvuku u evroatlanske integracione tokove, pre svega u NATO, a s druge strane u nastojanjima Rusije da zadrži svoju sferu uticaja na ovom delu postsovjetskog prostora, čiji je preduslov vojno-bezbednosna neutralnost. Na taj način, Ukrajina i ostale postsovjetske zemlje su

---

⁴ Gruzija spada i u crnomorski i kavkazski region.

kolateralna šteta u geopolitičkim i geostrateškim nadmetanjima velikih sila, odnosno SAD i Rusije. Po Bžežinskom, kad je Rusija u pitanju, očuvanje *statusa quo* je izazovan poduhvat, koji s jedne strane znači ekspanziju NATO-a, jer se time smanjuju sva geopolitička iskušenja kojima Rusija u nekom trenutku može težiti i koja bi mogla ostvariti. S druge strane, cilj je stvaranje uslova u prostoru bivšeg Sovjetskog Saveza u kojem se status quo ne dovodi u pitanje. „To znači američku politiku usklađivanja pomoći Rusiji uz istovremenu pomoć novim nezavisnim državama bivšeg Sovjetskog Saveza. Jer samo ako ostanu suvereni i nezavisni, Rusija će biti sklonija da prihvati status quo. Strateški, to znači posebno fokusiranje na Ukrajinu” (Bzezinski, 1997: 15).

Širenje NATO-a i približavanje ruskim granicama (1999. Poljska, Češka, Mađarska, zatim 2004. Slovačka, Bugarska, Rumunija, Letonija, Litvanija, Estonija, itd), kao i planovi u vezi sa razmeštanjem američke protivrakete odbrane (PRO) na prostoru Istočne Evrope i Baltika, Rusija je u svojoj *Strategiji nacionalne odbrane* iz 2009. označila kao bezbednosnu pretnju svojim nacionalnim interesima. Ona naglašava da će se mogućnosti za održavanje globalne i regionalne stabilnosti značajno smanjiti uvođenjem elemenata globalnog sistema protivrakete odbrane Sjedinjenih Američkih Država u Evropi (Strategija, 2009). Međunarodne organizacije ili i same stiču neka svojstva i sposobnosti država, ili pokazuju nesposobnost da deluju efikasno bez podrške, ili bar pasivnog pristanka, glavnih država zainteresovanih za određeno pitanje (Waltz, 2000). U tom smislu, NATO ima važnu ulogu za SAD iz dva osnovna razloga. Prvi je da predstavlja osnov za prisustvo vojne sile SAD u Evropi, a drugi da korišćenjem razvijene mreže partnerstava, SAD znatno uvećava svoju moć i jača geostrategijske pozicije korišćenjem bezbednosnih kapaciteta država partnera. Inicijative za stvaranje regionalnih saveza kao odgovor prodoru evroatlanske alijanse, urodili su sa nekoliko novih organizacija na međunarodnoj sceni. Rusija je inicijator i stalni član Šangajske organizacije za saradnju – ŠOS (Kina, Rusija, Kazahstan, Kirgistan, Tadžikistan, Indija, Pakistan i Uzbekstan) koja pored ekonomske, sve više jača vojnu komponentu saradnje, Organizacije ugovora o kolektivnoj bezbednosti - ODKB (Rusija, Belorusija, Kazahstan, Jermenija, Kirgistan, Tadžikistan), koja se bazira na bezbednosno-vojnoj saradnji, kao i Evroazijskog ekonomskog saveza (Rusija, Belorusija, Kazahstan, Jermenija, Kirgistan), koja obuhvata ogromne sirovinske, proizvodne i ljudske resurse, ali i tržišta koja su u fazi ogromne ekspanzije. Walt smatra da države formiraju alijanse da bi zaštitile sebe od bezbednosnih pretnji (Walt, 1985). Kada je Rusija u pitanju i stvaranje

Organizacije za kolektivnu odbranu i bezbednost, Miršajmerovo objašnjenje je možda najprihvatljivije. On smatra da ugrožene države rade na stvaranju odbrambenog saveza, koji bi im pomogao da sprovedu politiku obuzdavanja prema svom opasnom suparniku (Miršajmer, 2009). Naravno, Rusija nije uspela da pridobije sve zemlje regiona Kaspijskog i Crnog mora, pre svega Gruziju, Azerbejdžan, Ukrajinu i Moldaviju u kojima je dominantan američki uticaj. Zbog toga ne iznenađuje podrška Rusije separatističkim težnjama u tim bivšim republikama SSSR: Južnoj Osetiji, Abhaziji, Adžariji (Gruzija), Pridnjestovlju (Moldavija), Nagorno Karabah (Azerbejdžan-Jermenija), Donjecku i Luganu (Ukrajina). U tim entitetima koji raspolažu viškom kulturne, verske i istorijske samosvesti i manjkom ekonomske, političke i vojne moći, velikim silama nije bilo teško da nametnu svoju moć i uticaj (Mišev & dr., 2018).

Nastanak i kulminacija ukrajinske krize

Velike sile teže da spreče dominaciju rivalskih velikih sila nad onim oblastima u svetu, koje stvaraju bogatstvo. Po Volcu sve konkurentske države neumorno teže da povećaju svoju moć (Waltz, 1948). Zato nema sumnje da će ruski uticaj u Evroaziji sigurno težiti onom koji je vladao za vreme Hladnog rata. Kao zemlja sa velikim rezervama prirodnog gasa i nafte, SSSR je još '70-ih godina XX veka krenuo u energetske ofanzive: nepostojanje tranzitnih zemalja između Rusije i Kine, ruski energetske prodor u tursku nuklearnu energetiku i razvoj nemačke i evropske zavisnosti od ruskih isporuka gasa preko gasovoda koji prolazi preko Ukrajine i Belorusije (Milanović & Mišev, 2018). Ukrajina raspolaže drugom po veličini mrežom gasovoda i naftovoda u svetu, izgrađeni još '60-ih i '70-ih godina XX veka. Rusija ima najveću na svetu mrežu gasovoda i naftovoda, koji povezuju Sibir u Rusiji sa beloruskim gradom Mozirem od kog se razdvaja na dve grane - jedna ide preko teritorije Belorusije i Poljske u Nemačku, a druga preko Ukrajine u Češku, Slovačku i Mađarsku (Milanović & Mišev, 2018). EU kao najvažnije rusko tržište, dobija oko polovine prirodnog gasa uvozom iz Rusije, skoro trećinu nafte i četvrtinu njenog uvoza uglja. Cena gasa reguliše se uglavnom kroz međudržavne sporazume i u mnogo čemu zavisi od političke volje država koje u njima učestvuju. Povlašćene cene prirodnog gasa kao što su imale Ukrajina i Belorusija, jesu strateški potezi Rusije u stvaranju ekonomske i razvojne zavisnosti ovih zemalja od Rusije. Ukrajina je 2010. dobila 30% jeftiniju cenu gasa u zamenu za rusko korišćenje luke u Sevastopolju (Conde & Martins, 2010). Monopol nad

energetskim resursima, za sada, moćan su alat u rukama Rusije. Svetske potrebe za fosilnim gorivima rastu i pored razvoja alternativnih snabdevanja energijom. Rast potreba za energentima, posebno prirodnim gasom, kao ekološki prihvatljivijim energentom, u narednim decenijama višestruko će porasti, naročito zbog azijskih brzorastućih ekonomija. Svakako da nije slučajno što se NATO baze postavljaju u svim područjima gde treba da prođu ruski gasovodi: Ukrajina, Baltik, Balkan, koji su na svim dodirnim tačkama između Rusije i EU. Kriza u Ukrajini pokazala je da i SAD i RF imaju ekonomski interes u regionu od kontrole energetskih resursa i njihove tranzitne rute. U tom smislu su se države crnomorskog i kavkazskog regiona našle u prostoru na kome je nastao „bezbednosni vakuum“ ili „vakuum moći“, gde velike sile nastoje da ostvare svoje interese. Politički događaji retko kada imaju samo jedan uzrok i obično nastaju kao proizvod velikog broja ekstremno složenih interakcija (Jervis, 1991/92). Od proglašenja nezavisnosti, potezi ukrajinske vlasti bili su kao i većine zemalja bivšeg Istočnog bloka, okrenuti evroatlanskim integracijama. Ukrajina postaje članica NATO programa Partnerstvo za mir 1994. godine i iste godine potpisuje Sporazuma o neširenju nuklearnog naoružanja, čime je postala prva država koja se dobrovoljno odrekla vlastitog nuklearnog naoružanja. U decembru 1994. godine, potpisan je ugovor poznat kao Budimpeštanski sporazum, kojim su Rusija, SAD, Francuska i Velika Britanija garantovali celovitost ove države kad se oslobodi nuklearnog arsenala (UN, 1994). Ugovor o prijateljstvu, saradnji i partnerstvu između Rusije i Ukrajine, nazvan Veliki sporazum, potpisan 1997. godine, čime su dve zemlje zvanično priznale međusobne granice i konsolidovale principe strateškog partnerstva i poštovanja teritorijalnog integriteta. Međutim, upravo anarhična struktura međunarodnog sistema, pokazuje slabost institucionalne garancije međunarodnih prava i obaveza. Međunarodno pravo postoji i uglavnom se poštuje većinom vremena, ali jake države se potčinjavaju zakonima ili ih krše kada one to odluče (Waltz, 2000). Realisti smatraju da su sporazumi opasni u svetu anarhije, u kojem se ne može verovati obećanjima što ih daju koristoljubivi rivali, i nemaju mnogo vere u sporazume o kontroli naoružanja kada se ugrožene države okrenu i oslone same na sebe i svoju vojnu spremnost (Keković, 2009: 112). Miršajmer to objašnjava time što su međunarodne institucije u osnovi, postale odraz distribucije moći u svetu, koje najmoćnije države u sistemu kreiraju i oblikuju kako bi mogle da održavaju, pa čak i povećaju svoju moć (Mearsheimer, 1994/95). Na taj način SAD koristi podršku drugih članica NATO-a dajući legitimitet svojim intervencijama širom sveta. Istovremeno, revitalizovana Rusija sve jasnije demonstrira moć, nastojeći da

zadobije obeležja globalne sile i tako se odupre američkim aspiracijama prodora na istok i sačuva geopolitički primat u crnomorskom i kavkazskom regionu. Princip "samopomoći" postaje važan činilac ponašanja država u bezbednosnom okruženju, zbog čega je oslonjena na sopstvene snage, Ukrajina težila i regionalnoj saradnji, što se manifestovao formiranjem regionalne organizacije GUAM grupe (Gruzija, Ukrajina, Azerbejdžan i Moldavija) oktobra 1997. godine (GUAM, 2019). Na žalost, ni jedna od ovih država nije velika vojna sila, već su i same urušene unutrašnjim problemima i spoljnim intervencijama. Dalji koraci ka evrointegracijama rezultat su *Sporazuma o partnerstvu i saradnji Ukrajine sa EU* 1998. godine, zbog čega u narednom periodu slede turbulentne smene proruskih i prozapadnih vlasti, brojni protesti i vanredni izbori. Važnost Ukrajine leži u činjenici da 80% gasa u Evropu dolazi preko Ukrajine, koja je jedina od bivših sovjetskih republika zadržala vlasništvo nad infrastrukturom gasovoda i tranzitom gasa, zbog čega Rusija nije mogla da dozvoli dominaciju evroatlanskog uticaja. Kada su rusko-ukrajinske tenzije porasle, postojala su tri glavna faktora:

- a) dug Ukrajine prema RF za gas, kao i nova cena koju je Rusija zahtevala za isporuke gasa;
- b) korake Ukrajine da postane deo EU i NATO;
- c) status ruskih mornaričkih baza na Krimu, koje je Rusija nastavila da koristi i nakon raspada Sovjetskog Saveza.

Kriza u Ukrajini, iscrpljenoj ekonomskom i političkom nestabilnošću, kulminira prozapadnim protestima i smenom vlasti zbog suspendovanja trgovinskih pregovora Ukrajine sa Evropskom unijom, krajem novembra 2013. godine, što je bio samo uvod u eskalaciju sukoba tokom 2014. godine. Nova Vlada potpisuje Sporazum o pridruživanju EU 2014. godine, usled čega ponovo dolazi do demonstracija, a zatim i građanskog rata u Istočnoj Ukrajini i odvajanja Krima. Opozicija je tokom godina dobijala finansijsku i političku podršku SAD i EU, dok su u međuvremenu proruski građani dobili podršku od Rusije (Mearsheimer, 2014). U isto vreme, Rusija ponovo obustavlja isporuke gasa (tzv. Treća gasna kriza), vršeci dodatni pritisk na Ukrajinu. Tenzije povećava prisustvo oko 20.000 ruskih vojnika na poziv krimske Vlade, koji su obezbeđivali krimski parlament tokom ovih dešavanja, što je rezultiralo referendumom, proglašenjem nezavisnosti, a zatim i pripajanje Rusiji. Ugrožavanje nacionalnog interesa ruske manjine u Ukrajini dovelo je do vaninstitucionalnog urušavanja državnog poretka. Odvajanje Krima i oružani sukobi na istoku i jugoistoku Ukrajine između ruskog stanovništva i ukrajinskih

organa reda pokazali su da Ukrajina nije bila u stanju da održi svoju unutrašnju i spoljnu bezbednost. Na teritoriji Istočne Ukrajine, pobunjenici su nakon sprovedenih referenduma koje ni Ukrajina, ni međunarodna zajednica nisu priznale, proglasili stvaranje Luganske Narodne Republike i Donjecke Narodne Republike i njihovo spajanje u konfederalnu državu – Novorusiju. Ravnoteža moći u crnomorskom regionu otkako je Rusija pripojena Krimu se promenila. Sukob u Ukrajini znatno je pogoršao odnose Rusije sa zapadnim državama i radikalizovao bezbednosnu situaciju na regionalnom i globalnom nivou. Pokušaji nekoliko mirovnih sporazuma u Minsku od strane SAD, EU, Rusije i OEBS-a urodili su prekidima oružanih sukoba, ali ne i rešavanjem sukoba. Ukrajinski sukob egzistira kao gorući problem globalne bezbednosti i predstavlja kamen spoticanja u odnosima Rusije sa SAD. Velike sile na osnovu sopstvene procene određuju prostor svog nacionalnog interesa i teže kontroli teritorije ne samo potencijalnog ugrožavanja, već i teritorije koju smatraju delom svoje sfere uticaja (Miršajmer, 2009). Ne treba naglašavati bezbednosni značaj Krima i kontrole crnomorskog regiona za Rusiju. Smatra se da je modernizacija Crnomorske flote jedan od najambicioznijih delova ruskog državnog programa nabavke naoružanja 2011-2020. (Delanoë, 2014). Osim toga, Rusija je za Krim neraskidivo vezana kulturno-istorijski i etnički i percipira ga kao deo svog nacionalnog identiteta. Gotovo 2/3 stanovništva na Krimu čine etnički Rusi. Takođe, veći deo svoje novije istorije Krim je bio u sastavu Rusije. Širenje NATO-a ka istoku ozvaničen je u strategiji administracije Bila Klintonu, koja je označena kao *Strategija nacionalne bezbednosti angažovanja i širenja* (NSS, 1994), gde je kao neposredni cilj SAD označeno održavanje integriteta NATO-a kao garanta evropske bezbednosti. Po Miršajmeru, ako velika sila ne postane dominantna sila regiona, ona će učiniti sve da ometa druge da preuzmu tu ulogu (Miršajmer, 2009). SAD su godinama posvećene Ukrajini, budući da bi članstvo Ukrajine u NATO doprinelo stabilnijem američkom vojnom prisustvu u regionu, čime bi se ograničile ruske ekspanzionističke težnje. Važnost Ukrajine i pograničnih država, za svoje nacionalne interese, Rusija je otvoreno odredila i *Strategijom nacionalne odbrane* Ruske Federacije iz 2009. godine. Odlučujući faktor u odnosima sa Organizacijom Severnoatlantskog Saveza ostaće za Rusiju neprihvatljivost planova za unapređenje vojne infrastrukture saveza do njenih granica i pokušaja NATO da preuzme globalnu funkciju, što je u suprotnosti sa međunarodnim pravom (Стратегия, 2009). Zbog toga se ruska bezbednosna politika zalaže za prisutnost u svim područjima koje spadaju u sferu ruskog interesa, a to su zemlje sa kojima se graniči, odnosno sve

bivše sovjetske države. Miršajmer smatra da je koren problema proširenje NATO-a, kao glavna komponenta šire strategije za uklanjanje Ukrajinske zavisnosti od Rusije i integracije ove zemlje sa Zapadom (Mearsheimer, 2014). Proširenje EU, zapadna podrška demokratskom pokretu u Ukrajini, počev od narandžaste revolucije 2004. godine, takođe je po njemu bila ključna. Od sredine devedesetih ruski lideri uporno su se protivili proširenju NATO-a, a poslednjih godina jasno su stavili do znanja da ne bi mirno gledali na svog strateški važnog suseda koji se pretvara u zapadni bastion (Mearsheimer, 2014). Jasno je da se kriza u Ukrajini razvila u geopolitičku borbu za moć između Rusije i SAD-a, dok su njihovi podsticaji dodatno podelili zemlju. S vojno bezbednosnog aspekta, Rusija kontoliše crnomorski i kaspisjki region, tako da teritorijalno NATO može da ima ekspanzionističke težnje iz pravca Evrope samo preko Poljske i manjih država koje se graniče sa Rusijom: Litvanije, Letonije i Estonije. Nastojanje SAD da Crnomorski region iskoriste kao odskočnu dasku za prodor ka Kaspijskom regionu bogatom energentima, učinili su Ukrajinu i Krim potencijalnim žarištem u međusobnim odnosima SAD-RF. S druge strane, ni Rusija ne odstaje od svojih strateških interesa, podržavajući separatističke težnje u istočnoj Ukrajini. Njan cilj je da zadrži monopolistički položaj u eksploataciji i transportu energenata iz Kaspijskog regiona i da ne dozvoli prodor i dominaciju uticaja SAD u ovom energetski bogatom regionu.

Zaključak

Različiti nacionalni interesi su realnost koja implicira da se interesi jednih mogu ostvariti prvenstveno na račun interesa drugih. To vodi ka sukobu (ekonomskih, političkih, vojnih, geopolitičkih) interesa centara moći. Nacionalni interesi se na globalnom nivou ostvaruju osloncem na moć, odnosno moć je presudna za određivanje načina na koji će države ostvarivati svoje nacionalne interese. Rezultat iz perspektive neorealizma pokazuje da su Rusija i SAD uključene u Ukrajinsku krizu zbog svog strateškog cilja da dominiraju crnomorskim regionom u skladu sa svojim nacionalnim interesom. Obe države delovale su isključivo zbog vlastitog interesa kako bi stekle više moći i ujedno smanjile moć svog protivnika. Borba je podstakla nastanak kompleksnog pitanja koje se sastoji od regionalnih i manjinskih razlika na nacionalnom nivou i borbe za vlast na globalnom nivou između Rusije i SAD. Drugim rečima, kriza u Ukrajini prešla je iz nacionalnog u geopolitičku borbu za vlast i moć između Ruske federacije i Sjedinjenih Američkih Država.

Iako su SAD još dominantne, kako ekonomski, tako i vojno, vidljivo je nastajanje nove i složene ravnoteže moći u globalnom bezbednosnom okruženju. Fokus velikih sila na tome kako dobiti ili smanjiti moć jedni drugih stvorio je neravnotežu u svetskom poretku. Odnosi Sjedinjenih Američkih Država i Ruske Federacije presudno utiču na svetska politička zbivanja već decenijama. Širom sveta uveliko se vode borbe za ekonomsku i vojnu prevlast. Eventualni nastavak procesa širenja NATO na istok, u perspektivi bi mogao imati veoma negativne posledice po globalnu bezbednost u kontekstu izazivanja trajnog nezadovoljstva Rusije i pojačavanja njenog osećaja ugrožavanja bezbednosti, što bi moglo uticati i na radikalizaciju ruskog pristupa globalnoj bezbednosti. Drugim rečima, Rusija nema motiva za saradnju na unapređenju svetskog bezbednosnog sistema kojim je i sama nezadovoljna. Istovremeno ekonomska i vojna ekspanzija Kine, Indije i drugih država menja svetsku političku i bezbednosnu scenu, koja ozbiljno može da parira NATO dominaciji. Promene uticaja velikih sila je stalni dinamički proces koji posredno utiče na ostatak sveta. Jasno je da države koje poseduju veću moć nastoje da uspostave vladavinu nad državama koje ima manju moć i na taj način uspostavljaju ravnotežu moći. U tom smislu, moć se može shvatiti kao glavni pokretač ili opredeljujući faktor u pogledu ponašanja velikih sila u međunarodnim odnosima.

Rusija, kao i SAD, se može odrediti kao ekspanzionistička država, koja teži da uveća svoju moć, širenjem teritorije i kontrolisanjem što većeg regiona bogatog prirodnim i energetskim resursima i njihovih tokova. SAD se sa druge strane, protive aneksiji Krima, kao i separatističkim težnjama ukrajinskih pobunjenika, čime pokušava da zadrži status quo i spreče dalje širenje moći i uticaja Ruske Federacije. Stanje u međunarodnim odnosima i odgovori na bezbednosne izazove, definitivno zavise od realizacije interesa moćnih država koji se bore oko uticaja, resursa i opstanka na poziciji moći.

LITERATURA

- Aron, R. (1996). *Demokracija i totalitarizam*. Politička kultura. Zagreb
- Aron, R. (2001). *Mir i rat među nacijama*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci i Novi Sad
- Brzezinski, Z. (1997). America in The World Today. In *Complexity, Global Politics, and National Security* by David S. Alberts and Thomas J. Czerwinski. National Defense University Washington, D.C. pp. 13-19.
- Conde, P., & Martins, V. (2010, 5 23). *Russia's Black Sea fleet in Sevastopol beyond*. Retrieved from Diploweb: <http://www.diploweb.com/Russia-s-Black-Sea-fleet-in.html>
- Delanoe, Igor (2014, May) After the Crimean crisis: towards a greater Russian maritime power in the Black Sea. *Southeast European and Black Sea Studies*. Volume 14. Issue 3, pp. 367-382
- GUAM. (2019, 1 5). *Charter of Organization for democracy and economic development*. Retrieved from <http://guam-organization.org/en/charter-of-organization-for-democracy-and-economic-development-guam>
- Jervis, Robert (1991-1992). The Future of World Politics: Will It Resemble the Past? *International Security*, 16. pp. 39-73.
- Keković, Z. (2009). *Sistemi bezbednosti*. Beograd: Fakultet bezbednosti.
- Keohane, Robert O., Nye, Joseph S. (2011). *Power and Interdependence*, ISBN-13: 978-0-205-08291-9, 4th edition, Pearson
- Mearsheimer, John J. (2014). Why the Ukraine Crisis Is the West's Fault. *Foreign Affairs*. Vol. 93 Issue 5, pp. 77-89.
- Mearsheimer, John. J. (1994–1995). The False Promise of International Institutions. In *International security*, Vol. 19, No. 3. pp. 5-49
- Mearsheimer, John J. (2009), Reckless States and Realism, *International Relations*; DOI: 10.1177/0047117809104637, Chicago, pp. 241-256

- Milanović, T., i Mišev, G. (2018). "Aspects of energy security in the natural gas sector of the Republic of Serbia". *International Scientific Conference Economy in Transformed Security* Beograd: ECOB 2018. pp. 99-112
- Miršajmer, D. (2009). *Tragedija politike velikih sila*. Beograd: Miršajmer, Džon, "Tragedija politike velikih sila" Udruženje za studije SAD u Srbiji i Čigoja štampa, ISBN 978-86-531-0321-7.
- Mišev, G., Milanović, M. i Kaloserović, M. (2018). *Energetska bezbednost. Tehnika i praksa, VTŠŠ Čačak*.
- Morgenthau, H. (1948). *Politics Among Nations: The struggle for power and peace*. New York: Alfred A. Knopf.
- NSS. (1994). *National Security Strategy of Engagement and Enlargement, The President of the United States*. Retrieved from Office of the Secretary of Defense: <https://history.defense.gov/historical-sources/national-security-strategy/>
- Slović, S. (2014). Teorijski pristupi Rejmona Arona i Hansa Morgentaua. In Milan Lipovac i Dragan Živojinović (urs), *Međunarodna bezbednost, teorijski pristupi*. Novi Sad: Akademska knjiga. pp. 87-112.
- Taliaferro, J. W. (2001). Security Seeking under Anarchy: Defensive Realism Revisited. *International Security, Vol. 25, No. 3*, pp. 128-129.
- UN. (1994, December 5). *Budapest Memorandums on Security Assurances, 1994*. Retrieved from Council on Foreign Relations: <http://undocs.org/CD/1285>
- Veber, M. (1976). *Privreda i društvo*. Beograd: Prosveta, Tom I.
- Walt, S. (1985, Spring). Alliance Formation and the Balance of World Power. *MIT press, International security, Vol 9, No 4*, pp. 3-43.
- Walt, S. (1987). *The Origins of Alliances*. New York: Cornell University Press, Ithaca.
- Waltz, K. N. (1979). *Theory of International Politics*. ISBN: 1577666704 Addison-Wesley
- Waltz, K. N. (2000, Spring) Structural Realism after the Cold War, *International Security*. Volume 25 | Issue 1 | Summer 2000 pp. 5-41.

Стратегия. (2009). *Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года*,. Retrieved from Президент России: <https://rg.ru/2009/05/19/strategia-dok.html>

THE UKRAINIAN CRISIS AND THE PROJECTION OF THE POWER OF RUSSIA AND THE USA BEYOND THEIR BORDERS

Abstract: The state is a major actor of international relations and the bearer of military, economic and political power. The power of the state is used as an analytical term in almost all theoretical directions. As one of the basic determinants of the international system, the continuous strategic and geopolitical competition of so- the great powers in international politics with the aim of changing the distribution of power and reconstructing international relations. Their aspirations are aimed at achieving their own national interests, which should lead to the establishment of stability in the form of balance (balance) of power. In a security environment in which US-Russia clashes and projections of their power outside their borders led to the creation of a broad zone of instability extending from eastern Ukraine and the Caucasus to the Middle East, the question arises what are the circumstances and mechanisms that lead to the outbreak armed conflicts and crises, since conflicts represent non-linear dynamic phenomena. The classic understanding of power is generally understood as the ability of a state to militarily conquer another state. This paper will deal with the projection of the power of the two great powers of the United States and Russia and their relationship with the Ukrainian crisis through the prism of neo-realism as a theoretical approach to security.

Key words: power, USA, Russia, Ukraine, resources, security

Haris Hadžić

Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i bezbjednosne studije

Univerzitet u Sarajevu

PROMENE IZ DISKURSA GLOBALIZACIJE

Apstrakt: Globalizacija nije ništa novo. Oduvek smo je imali, sada se čini da predugo traje, ili još tužnije da joj nema kraja... Danas se ona reflektuje u borbi za globalno zajedništvo i ostvarenje najveće radosti ekonomske globalizacije – što više istog (gazda je samo zamenio vojnu uniformu italijanskim odelom i Ericssonovim mobilnim telefonom...).

Jedino izvesno u globalizaciji je ideja kako neko drugi brine o tvojoj sudbinu, umesto tebe samog, i naravno pod uvek prihvatljivim parolama „Ako daš čoveku ribu, nahranio si ga za jedan dan. Ako ga naučiš da lovi ribu, nahranio si ga zauvek“, i tako, principom doživotnog učenja stalno dobijamo „lekcije iz ribolova“. Osim primenljivih i funkcionalnih znanja na seminarima o radnim i ljudskim pravima izgubili smo osnovno načelo građanskog društva: da ljudi sami treba da vladaju sobom. Stanovnici smo novog markiranog sveta, iznad robe i proizvoda je proizvodni logo, identitet marke koji osvaja i deluje na javnom i na individualnom prostoru, na institucije škole, identitet mladih. Robne marke danas su postale najbolje i najveće obrazovno sredstvo na svetu.

Gde su ovde kreativni, preduzimljivi i posebni pojedinci? Možda će pomalo ličiti na Tezeja koji sledi svoju nit dok ulazi u Minotaurov lavirint, ali to je jedini način, da ostanu svoji, da ne pristanu na kodekse međunarodne arene konzumerizma, da zadrže nešto lično, nešto iznad globalnog građana, globalnog prava, globalne odgovornosti. Mogu li oni podsticati otpor protiv nove vrste korporativno-medijskog ropstva, mogu li razotkriti posledice globalističke ekonomije, pojasniti sve one, naoko neprimetne promene koje čine suštinu i naličje globalnih svetskih tokova?

Ključne reči: globalizacija, neoliberalizam, konzumerizam, obrazovanje

UVOD

Osim promena koje su modulirane jedinstvenim tempom, istorija je podložna iznenadnim promenama i prelomima. Te iznenadne prelome i promene najavila je Virginia Woolf, rekavši da jedan trenutak ne vodi drugome i da se vrata otvaraju da uskoči tigar (Woolf, prema Vrcelj 2005). Suverena globalizacija, obeležena iznenadnom istaknutošću globalnih odnosa, je upravo jedan takav primer istorijskog prelomnog trenutka, kao tigar koji uskače. Globalizacija je imala značajan uticaj na svako polje iz domena društvenih nauka posebno na one koje su iznikle u moderno doba izgradnje nacije i na one koje su za područje istraživanja „izabrale“ međunarodne odnose. Iako je primarno proces globalizacije ekonomska transformacija, ona nije odvojila svetske ekonomije od društvenog i kulturnog konteksta, što istraživanje efekata globalizacije čini

još kompleksnijim, ali omogućava prepoznavanje da su globalne promene očigledne u transformacijama unutar ekonomskog, tehnološkog, društvenog, kulturnog, političkog, obrazovnog područja.

Autori (Jones 1998, Wilson 2003, Held i McGrew 2000), ističu različite odlike globalizacije – *ekonomske* odlike globalizacije manifestuju se u slobodi u lokalnoj razmeni s indeterminisanim protokom usluga i simboličkih proizvoda, u ravnoteži proizvodnih aktivnosti u lokacijama određenim njihovim fizičkim i geografskim prednostima, u minimalnim direktnim stranim ulaganjima, u fleksibilnoj odgovornosti organizacija globalnog tržišta, u decentralizaciji, “trenutnog” i “ustaljenog” finansijskog tržišta, te u slobodnom kretanju radnika.

Za *političku* globalizaciju karakteristično je nepostojanje državne suverenosti i multiplih centara moći na globalnim, lokalnim i posredničkim nivoima, odnosno, internacionalne organizacije imaju moć nad nacionalnim organizacijama. Nadalje, dolazi do promena u vrednostima, te su manje izražene vrednosti vezane uz državu, a jačaju vlastite i globalne političke vrednosti.

Područje promena vezanih za aspekte *kulture*, globalizacija je okarakterisala deterritorijalizacijom regionalnog mozaika, deterritorizacijom kosmopolitizma i različitosti, širenjem stimulišuće potrošnje, globalnom distribucijom ideja i informacija, univerzalnim turizmom i “krajem turizma”.

Globalizacija je srušila fizičke barijere kao npr. Berlinski zid, a zadala je i smrtni udarac starim smerovima politike zatvorenog nacionalnog ekonomskog poslovanja. Globalizacija, proizvedeći brze promene, je vreme nesigurnosti posebno stoga što u tim procesima globalizira i kriminal, odnosno, jedina stvar u koju svako može biti siguran je *stalna promena*. Globalizacija dotiče sve aspekte identiteta, preoblikuje naciju/državu koja je do sada bila središna jedinica analize, prekrojava odnose istovetnosti i različitosti te stvara drugačije, kompleksnije odnose između Ja/Drugi. Često se naglašava da je globalizacija povezana sa dva kontradiktorna trenda; na jednoj strani je trend svetske konvergencije odnosno homogenosti te drugi trend prema različitosti, heterogenosti pomoću ekstenzivnih i kompleksnijih susreta sa kulturno drugačijim. Globalizacija ipak ističe razlike (različitosti) koje se pojavljuju unutar okvira globalnih sistema i time eliminišu potencijal za “druge” (drugačije) koji su smešteni izvan tih sistema i koji su za njih nepropustivi.

A. Giddens (1999) navodi argumente kojima se globalizacija obeležava velikim skokom u svetskim ekonomskim i socijalnim odnosima, posebno ekonomije razvijenog Zapada i Pacifičkog obalnog područja gde je raširena uloga svetskih finansijskih tržišta koja okreću više od tri miliona dolara na dan; globalizacija je vidljiva u opticaju zamene transakcija, u komunikacijskoj revoluciji i širenju informatičke tehnologije, transformaciji vremena i prostora u našim životima u kojima daleki događaji, bili oni ekonomski ili ne, utiču na nas direktnije i odmah više nego ikada pre te odluke koje mi kao pojedinci donosimo postaju često globalne u svojim implikacijama. To je, takođe proces koji predstavlja narode i države u oštrim dilemama identiteta i koji pretili da će srezati socijalnu solidarnost i zameniti je institucionalnom individualnošću. Danas su individualnost i takmičenje dominantne vrednosti te ostavljaju malo vremena i prostora za borbene i slobodne misli i akcije.

Govoreći o globalizaciji može doći do slaganja dijalektike globalnog i lokalnog, partikularnog i univerzalnog (i obrnuto) ali postoje i znatni argumenti koji se fokusiraju na drugačije aspekte tog fenomena, bilo kulturne, tehnološke, ekonomske ili političke. U vezi s tim korisna je Lesli Sklairova taksonomija globalizacije (prema Vrcelj 2005: 138-139) u kome su identifikovana četiri glavna pristupa globalizaciji. U *prvom* pristupu svet koristi kao centralnu hermeneutiku

koja tvrdi da se države mogu prikloniti bilo kojoj srži, semiperifernom ili perifernom statusu u kontekstu njihove uloge u kapitalističkom sistemu; *drugi* pristup je nazvan *globalna globalizacija* ističe da su postmodernizam i državna kultura važniji od ekonomskog efekta globalizacije. U globalizaciji, glavno je pitanje kako se preoblikovanje individualnog nacionalnog identiteta odvija u okviru globalne kulture, a bitna je i veza globalnog prema lokalnom ili tzv. “globalno-lokalno-nexus”. Mogućnost globalne kulture smešta ulogu komunikacijskih tehnologija u centar, što, u principu, omogućava ljudima iz različitih delova sveta gledanje iste slike u isto vreme.

Globalno društvo gradi *treći* pristup koji tvrdi da je globalizacija jedinstveno razdoblje u razvoju sveta. S ovim se pristupom veže “akcija na distancu” koja karakteriše jedinstven način na koji globalizacija uvećava naš osećaj prostora i vremena te modernost postaje inherentno globalizirajuća. *Četvrti* pristup iz navedene taksonomije odnosi se na “globalni kapitalizam” u kojem su polovina od stotinu svetskih ekonomija kompanije a ne države.

Zagovornici globalizacije smatraju je integrativnom silom i na nju se uvek gleda kao na nešto pozitivno. Postoje i antiglobalizacijski zahtevi te antiglobisti i skeptici smatraju da se pod globalizacijom provlači koka-kolonizacija, amerikanizacija, odnosno kapitalizam (Chomsky 2004). Bez obzira na afirmativne i negativne ocene globalizacije, valja priznati da se svet menja ubrzanim tempom i da je **promena** zahvatila sve segmente. Politike obrazovanja i reforme poprimile su drugačije oblike; prvo, pojavile su se sve veće kritike usmerene na (ne)kvalitet javnog školstva, odnosno veličanje privatnih škola koje se uzimaju kao nove paradigme kvaliteta. Nadalje, s obzirom na to da su tržište i delovi koji ga podržavaju -poslovne korporacije- preuzeli ključni udeo u svakodnevnom životu, došlo je do uvođenja ekonomskih parametara (ekonomske vrednosti) u sve društvene institucije i opšteprihvaćene vrednosti kao što su produktivnost, delotvornost, kontrola kvaliteta, standardi, lokalno učestvovanje i izbor prožimaju reforme i promene gotovo u svim zemljama koje posežu u svoje obrazovne sisteme radi njihovog poboljšanja prema ekonomskim vrednosnim kriterijumima. Drugim rečima, reforme tendiraju ka decentralizaciji, privatizaciji, testiranju učenika i učitelja radi utvrđivanja kvaliteta, postavljanju i postizanju nacionalnih standarda koji mogu biti konkurentni prema standardima kvaliteta vodećih u svetu te su reforme identifikovane -s ograničenim temeljima- kao sredstvo za postizanje obrazovnih vrednosti.

Globalizacijski proces proizvodi stalne promene i nesigurnost, na ličnom i globalnom nivou. Dominantne zemlje smatraju da su zadužene da odrede šta je „pravo”, a šta „krivo” i njihova prepotentnost proizvodi ratove i kršenje ljudskih prava, koja se aktualizuju međunarodnim zakonima, konvencijama o osnovnim pravima kao što su političke i privredne slobode, dogovori o pravima manjina, pravima dece, žena ...

NEOLIBERALNE PROMENE U KONTEKSTU GLOBALIZACIJE – KOMERCIJALIZACIJA I EKONOMIZACIJA PROSTORA

Globalizacija, naročito od pada istočnog bloka, propagira veliku promenu u vidu nove ekonomske ideologije, koja samu sebe istovremeno smatra i odgovarajućom duhovnom podlogom opštih društvenih, ekonomskih, kulturnih, obrazovnih promena. Međutim, čini se da je svoj zenit prekoračila još za vreme svetskog bankarskog kraha koji je otpočeo 2007. godine.

“Talas radikalnog tržišnog razmišljanja, koji je u proteklih četvrt veka zahvatio sve kontinente u velikoj meri rušeći stari poredak, polako isčezava. On nestaje u Južnoj Americi, Evropi, a delom čak i u Severnoj Americi. Ishod toga su nestabilna finansijska tržišta koja su uništila štošta od onoga što je predviđeno našim nacionalnim budžetom. Obećanja koja nudi ideologija radikalnog tržišta ostaju neispunjena, ljudi traže alternativu. Ako tržište nije pametnije od politike, gde je ta politika koja bi bila pametnija od tržišta?” (Eppler 2008).

Kada je Erhard Eppler aprila 2008. godine pisao ove rečenice, on nije ni slutio da će kriza prerasti u svetski finansijski kolaps. Kako će se stvar okončati, još uvek je neizvesno. Izvesno je samo da je **neoliberalna** ideologija ostavila dubok trag na društvenom, obrazovno-političkom planu, što mnogi savremenici možda još nisu primetili, jer se ovakvo poimanje sveta decenijama uspešno zagovara i nameće kao jedino razumno.

Do radikalnih promena i preokreta došlo je neprimetno, i promene su se najpre reflektovale kao *neoliberalni pogled na svet*, i kao novi duh vremena koji je pronašao put sve do državnih institucija. Novo „neoliberalno“ shvatanje počiva na dominaciji *poslovno-ekonomskih* pretpostavki, koje ni u kom slučaju nisu empirijski „dokazane“. Ove promene više polaze od dogmi, prema kojima treba imati poverenja u „samooporavak“ tržišta i konkurencije.

Oslobađanje tržišta, stavljanje svih društvenih aktivnosti na tržište, deregulacija svih državnih ograničenja i kontrola – su lajtmotivi jednog radikalnog tržišnog društva sa tendencijom globalne ekspanzije. Ono se uklapa u četiri „onovne slobode“ Evropske Unije, naime **slobodno kretanje proizvoda, slobodno kretanje ljudi, slobodno kretanje kapitala i slobodno kretanje usluga**. Ova tržišna logika potiskuje logike drugih društvenih oblasti, ekonomije, politike, prava, sociologije, filozofije, obrazovanja.

„Politika ponude zahteva da država prestane da sredstvima od poreza koja joj stoje na raspolaganju stimuliše ekonomsku potražnju i pomaže socijalno ugrožene i nezaposlene, već da ta sredstva uloži u unapređenje preduzeća, njihove investicione odluke, u potencijal inovacija, u njihovu konkurentnost na svetskom tržištu; država treba da ukloni ostatke socijalističke politike regulisanja tržišta rada, da smanji porez preduzećima... da dereguliše sva ograničenja tržišta i tržišne konkurencije koja je postavila i da smanji porez građanima “ (Dahme 2008: 12).

Uprkos tome što je reč „neoliberalan“, koja se koristi da označi ovaj preokret, istorijski nekorektna, ona je u javnom diskursu, iako je njena upotreba nailazila na oprečna mišljenja, uspela da nađe svoje mesto. Počev od tridesetih godina prošlog veka, “neoliberalnom” se nazivala internacionalna grupa intelektualaca - ekonomista, sociologa, filozofa, koji su kako politički, tako i ekonomski tragali za trećim rešenjem pored postojećeg lese fer liberalizma 19. veka, koji je usled svetske ekonomske krize 1929. godine izgubio svoju verodostojnost, i socijalističkih ideja planske ekonomije. „Novina neoliberalizma sastojala se u političkom shvatanju povezanosti države i tržišta, koja je bila praćena prihvatanjem proširenja funkcije države. Neoliberalisti su smatrali da je osnovni zadatak države da, za razliku od doktrine Lais-Faire-Liberalizma, osigura kako kapitalističku tržišnu ekonomiju, tako i individualnu slobodu i šanse za promenu društvenog položaja. Ovo je uzrokovalo državni intervencionizam koji ni u kom slučaju nije bio marginalan” (Plehwe 2005: 26).

Međutim, država ne bi trebalo da se meša u ekonomska pitanja.

Krugu "neo-liberalnih" pripadali su i ekonomisli poput Ludwiga Erharda i Wilhelma Repkea, koji su teorijski utemeljili i ekonomsko-politički realizovali „socijalnu tržišnu ekonomiju“ posleratnog doba. Oni su zastupali ideju ravnoteže između ekonomskih interesa i svih ostalih društvenih sektora s jedne, ali i opšteg dobra s druge strane. „Tržišna ekonomija nije sve. Neophodno ju je integrisati u jedan viši poredak koji ne počiva samo na ponudi i potražnji, tržišnim cenama i konkurenciji” (Röpke 2007).

Ako uporedimo sa trenutnom situacijom postaje jasno da savremeni, globalizovani, ekonomski sistem nema mnogo sličnosti sa posleratnim ekonomskim sistemom, tako da nije ispravno nazivati ga „socijalnom tržišnom ekonomijom“. Današnja praksa odvajanja realne od finansijske ekonomije ranije nije postojala. Pošto međunarodna finansijska ekonomija postoji nezavisno od nacionalnih ekonomija, jedva da koristi opštem dobru. Slična situacija je i sa međunarodnim koncernima. Diktatura vrednosti za akcionare postavlja ekonomska pravila, barem kada je reč o preduzećima koja zavise od berze. Stari koncept predstavljao je nešto potpuno drugo. “Prema mišljenju klasičnih neoliberalista, *merilo je čovek*, a ne dobit. Funkcija ekonomije je da čoveku koristi” (Röpke, prema Krautz 2007: 106). Socijalna tržišna ekonomija temeljila se na kombinaciji „Ordo-liberalizma“ (prema kojem je država imala zadatak da ekonomiju podredi opštem dobru) i na principima socijalne nauke.

Od kraha međunarodnog finansijskog sistema 2008. godine, ‘novi’ neoliberalni sistem postao je ekonomski, a samim tim i politički predmet diskusije, čiji je rezultat još uvek neizvestan. Čini se da je upravo on odgovoran za podelu društva na sve veći broj siromašnih i sve manji broj bogatih, kako u Evropi tako i u globalnom svetu, a debate koje se sve više zaoštavaju, bude sumnju da je upravo to suština ovog ekonomskog sistema. Kapitalizam koji principom ljudskog života proglašava kapitalističke interese i takmičenje na tržištu je nemoralan, za osudu i neprihvatljiv. Jedini cilj kapitalizma je profit, za razliku od njega, tržišna ekonomija ima šire vidike: ona uzima u obzir različite učesnike na tržištu, samo tržište i faktore koji utiču na tržište, a ne čine njegov sastavni deo. Kapitalizam bi se, prema mišljenju nekih analitičara, sprovođenjem reformi doveo u red, međutim to onda ne bi bio kapitalizam, već socijalna tržišna ekonomija, čije bi okvire garantovala demokratska država.

„Kapitalizam mami lažnim obećanjem. Ono glasi: Poštuj moja pravila, rizikuj i bićeš dobro nagrađen. Iako pritom zapostavljamo dobre stare vrednosti, uništenje ujedno predstavlja stvaralački čin, i na kraju je blagostanje neminovno. [...] Ne morate biti marksista da biste uočili da kapitalistička obećanja više ne piju vodu. [...] Još juče su ekonomske elite želele da degradiraju državu i pretvore je u potrčka u kazinu zvanom kapitalizam. Danas postiđeno zovu i traže njenu ruku spasa kako bi platila njihov ceh. [...] Donedavno je važila zlatna deviza: veća dobit - veći broj radnih mesta i već nakon kratke noći stagnacije osvanuće sunčano jutro u znaku ekonomskog preporoda. Upravo ovo bile su reči crveno-zelene političke agende i njihovih savetnika upućene biračima u predizbornim kampanjama. Ukoliko budemo štedeli, ekonomija će se oporaviti, od čega ćemo na kraju svi imati koristi. [...] Stanje je upravo suprotno: zajedno sa porastom prihoda raste i broj pripadnika nižeg staleža. Nova studija Nemačkog instituta za ekonomska istraživanja potvrđuje da se srednji stalež koji je važio za stabilan, razantnim tempom smanjuje“ (Assheuer 2008).

Ova činjenica ne čudi ukoliko se pozabavite Josephom Stiglicom, dobitnikom Nobelove nagrade za ekonomske nauke, koji kaže da je Međunarodni monetarni fond (MMF), zbog svoje uskogrudnosti i ideološki otežanih uslova za odobravanje finansijskih pomoći odgovoran za propast mnogih ekonomija, među kojima je i Jeljcinova Rusija (Stiglitz 2004).

„Osnovni problem leži u moći penzionih i investicionih fondova. [...] Menadžeri fondova na svaka tri meseca žele da vide visoke i po mogućnosti rastuće prihode. Iz tog razloga zahtevaju da dobit ide u ruke isključivo vlasnicima akcija. Iako je ovaj lični interes razumljiv, on se ne poklapa sa interesom preduzeća. Akcionaru je potrebna prikladna kamata. Ipak, najveći deo dobiti mora da se reinvestira u inovacije, istraživanja i nove mašine. Da li će se ove investicije isplatiti, pokazaće se tek nakon nekoliko godina. Upravo to je razlog zašto špekulanti nisu zainteresovani za ovu vrstu investicije. Oni kreiraju politiku zasnovanu na vrednosti za akcionare koja firmu stavlja u službu kratkoročnih profitnih interesa. Ako još i primanja upravnih odbora zavise od kretanja akcija na berzi, onda prelaze u drugi tabor. Kada je u pitanju dobit, oni više ne odlučuju u korist preduzeća, već u korist fondova“ (Geißler 2005).

Aprila 2008. godine, bivši američki predsednik Centralne banke, Paull Volcker, rekao je da je finansijska ekonomija ostvarila enormni profit, ali da nedostaju dokazi da je time pomogla nacionalnoj ekonomiji i društvu. Prema njemu, rast i produktivnost u Sjedinjenim Američkim Državama odgovaraju ciframa iz pedesetih i šezdesetih godina, samo što je tada bogatstvo bilo bolje raspodeljeno. „Jednostavno rečeno: novi finansijski sistem sa svim svojim briljantnim akterima i visokim naknadama nije položio tržišni test“ (Meck/ v. Petersdorff 2009).

Neoliberalistička propaganda decenijama je putem medija i kroz saopštenja vodećih interesnih grupa stvarala utisak da su promene obuhvaćene pojmom globalizacije neminovna prirodna pojava. Ustvari je ekonomski i finansijski sistem koji pod ovim pojmom podrazumevamo, stvoren sa političkom namerom, i upravo se zbog toga može politički menjati i modifikovati.

Počev od sedamdesetih godina prošlog veka, Margaret Thatcher u Velikoj Britaniji i Ronald Reagan u Americi, počeli su na ekonomskom i političkom planu da sprovode današnju globalizaciju i proširili je sklapanjem međunarodnih dogovora, naročito usvajanjem Vašingtonskog konsenzusa, koji je 1990. godine donet u saradnji političara, finansijskih institucija i stručnih komisija. Vašingtonski konsenzus zasniva se na neoliberalnim idejama kao što je, na primer, smanjenje uloge države i liberalizacija tržišta kao osnovni uslovi za privredni rast. Globalizacija je prvenstveno bila *politička*, pa tek onda *ekonomska* pojava. Drugim rečima, bez političke volje i zaštite, koja je dogovorena u međunarodnim okvirima, kapital koji teži konstantnom uvećanju ne bi mogao da opstaje. Čak bi i minimalan porez na svaki transfer kapitala promenio za to potrebne uslove. Naročito Velika Britanija i Sjedinjene Američke Države sprečile su donošenje restriktivnije političke regulative finansijskog sistema. Sve je očiglednije da su veliki nedostaci ovog sistema strukturalne prirode i da ne počivaju na odsustvu morala preduzeća ili menadžera. Često se može čuti mišljenje da je **“pohlepa”** “pojedinih” učesnika koji, naravno, nisu reprezentativni za ovu branšu, odgovorna za propast.

Ostaje da se razjasni šta misliti o jednom ekonomskom sistemu koji upravo ovakav stav već godinama nesebično nagrađuje. Ako političari apeluju na moralnu svest, umesto da odrede političko-ekonomske okvire neophodne za ekonomsko delovanje usmereno ka opštem dobru, onda se čini da su zaista nesposobni. Ipak su političari ti koji snose odgovornost, jer je iz perspektive građanina osnovna razlika između politike i ekonomije upravo u tome što političare, za razliku od preduzeća, može da bira, odnosno smeni. Tako *Spiegel* na temu finansijskog skandala piše o “teškom krivičnom delu koje su počinili bankari, a koje političari tolerišu” i o “najvećoj krađi svih vremena” (2008). U kojoj meri je prisutna potreba za društvenom i ekonomskom ideologijom koja je svojstvena “globalizovanom” sistemu, pokazuje i poznata izjava Margaret Thatcher: “Društvo u stvari ne postoji, postoje samo pojedinci- muškarci i žene sa svojim porodicama” (prema Hartman 2005).

Trenutno je teško predvideti ishod kraha međunarodnog finansijskog sistema. Međutim politička ekonomija nije tema ovog rada, već se samo posmatra kao njen okvir. Ovde je pre svega reč o *posledicama* koje je neophodno sagledati iz više uglova. Postoji osnovana sumnja da se društvene i humanističke nauke, s obzirom na svoje ciljeve, oblike organizacije, obrazovanje sa poslovno–ekonomske, profitne tačke gledišta, **komercijalizuju**. Kako je ovaj oblik ekonomizacije vidljiv, tako ga je relativno lako podvrgnuti kritici i učiniti ga predmetom javne rasprave i političkog diskursa.

Kao i kod drugih obrazovno-političkih pitanja i ovde se u suštini radi o glavnoj *ulozi države*.

Prema vladajućem neoliberalnom shvatanju, država bi trebalo da privatizuje sve oblasti koje će privatni sektor navodno bolje i efikasnije da reši. Prema tome, država ni u oblasti obrazovanja ne bi trebalo da stoji na putu privatnom kapitalu. U međuvremenu se javio otpor privatizaciji koji nije isključivo principijelne prirode (zbog prodaje nacionalne imovine), već je rezultat dosadašnjih iskustava sa privatizacijom preduzeća. Privatizacija nije ekonomski lek za sve probleme, naročito ne za poslove od opšteg interesa, a kada se radi o obrazovanju, postoje i druge važne pojedinosti na koje treba obratiti pažnju.

Jedino država, a ne tržište, može da usmeri svoje delovanje ka opštem dobru, samo demokratska država je u stanju da sprovodi volju svih birača, jedino ona može da pomogne ugroženim građanima i da finansira i realizuje projekte koji ekonomski nisu isplativi, ali ne i politički beznačajni.

Nažalost, svedoci smo, upravo u razvijenim zemljama, uticaja antidržavnih pokreta '68 (iako nastalih iz potpuno različitih motiva), koji su se spojili sa modernim ekonomsko-liberalnim. Ukoliko bi primetili bilo kakve naznake otvorenih ili prikrivenih autoritarnih, da ne kažemo „fašističkih“ tendencija, nastojali bi da, do te mere oslabe uticaj države, sprečavajući njeno mešanje u radikalizaciju tržišta. Država se više ne smatra mestom na kojem je sve podređeno opštem dobru, a građani bi trebalo da budu samo potrošači. Mušteriji se podilazi, njoj se ne postavljaju nikakvi zahtevi, barem ne toliko očigledno.

Danas su jasno razotkrivene posledice globalističke ekonomije koje su krenule devedesetih godina prošlog veka, transparentne su sve promene, naoko neprimetne, koje su se dogodile nakon eksplozije marketinških strategija multinacionalnih korporacija. Kulturološke analize i problemi u novim uslovima informatizacije, odnosno način na koji danas funkcionise korporativna Amerika, dočarava mračno i bezobzirno naličje kapitalizma. Da se pozovemo na reči indonezijskog pisca Y.B. Mangunwijaya (16.07.1998) „*Možda se još ne vidi na površini, ali ispod već vrije*“, i upitamo se: Da li smo ušli u novu vrstu korporativno-medijskog ropstva?

Sada već hvatamo odsjaje neke druge vrste globalnog sela, gde se ekonomska podela sve više širi, a kulturni izbori sužavaju. To je selo u kome multinacionalne korporacije, umesto unapređivanja globalnog delovanja mogućnošću zapošljavanja i novih tehnologija za sve jednako, iskorišćavaju najsiromašnije zemlje radi vlastitih profita. To je selo u kome živi Bill Gates s nagomilanim bogatstvom koji mu je donela radna snaga klasifikovana kao povremeni ili privremeni radnici... To je selo u kojem smo zaista povezani jedni s drugima mrežom marki – IBM tvrdi da njihova tehnologija obavija globus, ali se ispod te mreže nazire jeftina radna snaga (često petnaestogodišnjakinja) Trećeg sveta koja proizvodi čipove i baterije za računare, kojima, uzgred, ne zna da se koristi.

Privatizacija, razvoj trgovine doprinosi dezintegraciji društva i slabljenju lojalnosti. Svuda je isto, društvo postaje potrošačko selo, otupljeno i pod stalnim nadzorom. Želja za druženjem ispunjava se na drugom mestu, kroz spektakl koji nam se prodaje u obliku simulacije, „ulice“ i „kvartovi“ iz televizijskih sapunica imitiraju prostor koji globalizacija pred našim očima, u stvarnosti, uništava.

Astronomski rast bogatstva i kulturološkog uticaja multinacionalnih korporacija možemo dokumentovano slediti unatrag do jedne (naizgled) bezazlene ideje koju su razvili teoretičari menadžmenta sredinom osamdesetih: uspešne korporacije primarno moraju proizvoditi *marke, identitet, a ne proizvode*. Iako se u korporacijskom svetu podrazumevalo da je podržavanje nečijeg zaštitnog znaka bilo važno, do tada je primarna briga svakog solidnog proizvođača bila proizvodnja roba. Dolaskom osamdesetih, pritisnuti godinama recesije (možda upravo zato što je industrijska ekonomija izgubila važnost proizvodnje robe) neki od najsnažnijih proizvođača na svetu počinju da posustaju. Prevladalo je mišljenje da su korporacije glomazne: poseduju previše, zapošljavaju previše radnika i opterećene su s previše roba. Upravo tada se počela rađati nova vrsta korporacija i konkurisati na tržištu, tradicionalnim američkim proizvođačima: bili su to Nike, Microsoft, Intel ...

Ovi pioniri, domišljato su zaključili da je proizvodnja roba samo slučajni deo njihovog delovanja i da, zahvaljujući pobedi liberalizacije trgovine i reformi radnog zakonodavstva, mogu dati da njihove proizvode proizvodi neki ugovorni pogon, najčešće u prekomorskim zemljama. Ono što su te kompanije proizvodile u osnovi nisu bile stvari, roba, nego *imidž njihovih marki*. Njihov stvarni rad ležao je u marketingu, a ne u proizvodnji. Nije ni potrebno isticati da se ova formula pokazala izuzetno unosnom, njen uspeh naveo je kompanije da se takmiče u trci prema beztelesnom: ko poseduje manje, ko ima kraću isplatnu listu i proizvodi najmoćniji simbol, koncept kao protivtežu proizvodu, taj je pobednik trke. Dešava se svojevrsni paradoks: samo izgleda kao da giganti udruženih snaga postaju sve veći i veći. Pravi ključ za razumevanje ovih promena leži u spoznaji kako se na nekoliko bitnih načina - ali ne po profitu - ove fuzionisane kompanije zapravo smanjuju, „skupljaju“. Njihova prividna veličina bila je samo najefikasniji put prema njihovom stvarnom cilju: *lišiti se sveta proizvoda*.

Budući da mnogi novi proizvođači više ne proizvode robu i reklamiraju je, nego kupuju proizvode i markiraju ih, ove kompanije su u stalnoj potrazi za novim kreativnim putevima izgradnje i jačanja imidža svojih marki. Proizvodnja roba zahteva pogone, mašine, peći, čekiće i slično, ali stvaranje *marke* traži sasvim drugačiji set oruđa i materijala; zahteva paradu širenja marke, kontinuirano obnavljanje marketinških zamisli i ponajviše, sveža tržišta za širenje ideje same marke.

Gotovo svaki grad doživeo je neku od varijacija trodimenzionalne okupacije markiranja na zgradama, autobusima, stajalištima, taksijima. Negde usput izgubljena je mera, pa je ravnoteža između nemarkiranog i markiranog sveta, prevagnula, zahvaljujući medijima, na ovu, drugu stranu – posebno eksplozijom marki u novinarstvu, časopisima, web stranicama, televizijskim programima. Markiranje muzike brzo se širilo tako što su poznate rock zvezde pevale u reklamama za pivo, Nike je markirao svet sporta i sportiste pretvorile u globalne super-zvezde sa najpoznatijom svetskom „kvačicom“.

Moćna tržišna sila, *konzumerizam tinejdžera* koji dolazi u paketu „ako prodate jednom – prodaćete svima u njegovom razredu i školi“, korporacijski sektor doživeo je erupciju kreativne

energije na tržištu mladih – cool, alternativa, mladost, moderno – kako god to nazvali, bio je savršen identitet za proizvodne kompanije koje su težile da postanu nadmoćne marke imidža.

Ova korporacijska opsednutost identitetom marke podmuklo i otvoreno utiče i na javni i na individualni prostor, na javne institucije poput *škola*, na identitet mladih, na koncept nacionalnog i na mogućnost nemarkiranog prostora. Pitanje „Jesam li cool?“ postalo je sveprisutno pitanje – i to se samo u školama, učionicama i hodnicima, nego i u aktivnostima moćnih korporacija.

Vlast novog markiranog sveta nije mimoišla obrazovni prostor.

Marke su svuda oko nas – na koncertima za mlade, u njihovim sobama, na pozornici, gde su im miljenici, na njihovim on-line brbljaonicama, na košarkaškim igralištima – i svakako, na mestu gde se mladi ljudi skupljaju, pričaju, potajno puše, gde oblikuju mišljenja, stavove, gde satima i satima provode slobodno vreme. To mesto je škola, i svakako marke su morale ući i u škole, postati obrazac tinejdžerskog kršenja zabrana.

Tržište mladih kao nepresušni izvor novog profita, postalo je novi teren marketinških analiza. Naravno, marke su prokrčile svoj pristup mladima, i uspele su jer su u obrazovni sistem ušle tako što su se priključile elektronskom dobu i počele komunicirati sa studentima i učenicima na način koji oni razumeju i koji će ih vezati. Ovo pojednostavljeno znači da je korporacijski pristup prema školama izjednačen sa pristupom prema modernoj tehnologiji i samoj budućnosti i u tome je suština uspeha marki, koje su za samo jednu deceniju srušile barijeru između reklama i obrazovanja. Upravo je razvoj tehnologije prouzrokovao probleme sa hroničnim nedostatkom školskih finansijskih fondova. U isto vreme kad su se škole suočavale sa sve većim kresanjem budžeta, rasli su i troškovi održavanja modernog sistema obrazovanja, prisiljavajući mnoge obrazovne ustanove da traže alternativne izvore finansiranja. Zasute razvitkom računarske tehnologije, škole koje sebi nisu mogle da priušte ni savremene udžbenike, suočile su se iznenada s očekivanjima da učionice opreme audio-vizuelnom tehnikom, video kamerama, kompjuterima, lab-topovima, novim obrazovnim softverima, pristupom internetu – negde i s video-konferencijskom opremom. Ako je cena modernizacije otvaranje škola markama i reklamama, to bi roditelji i učitelji morali podneti sa smeškom. Velike korporacije bore se da njihove marke postanu ne samo subjekt obrazovanja, ne samo fakultativni nego osnovni program obrazovanja.

Naravno da je ovo mnogo veći problem u razvijenim zemljama – velike kompanije koje tako ruše školska vrata i nemaju ništa protiv obrazovanja. Učenici svakako da treba da uče, ali zašto ne bi nešto čitali, pisali, istraživali, crtali vezano za određenu kompaniju i njenu reklamnu kampanju... poučavati učenike i graditi svest o markama ... oblikovati najbolje primere školskog markiranja. I naša deca danas se takmiče i pobeđuju u crtanju logoa (šarenih kravica) za proizvode velikih firmi.

Ne ispunjavaju se sve učeničke želje za markama sa istim entuzijazmom. Učenici mogu ustanoviti da se rat marki vodi i preko popularnih automata s napicima postavljenih u hodnicima škola. Promociju marki nalazimo po fakultetima – po hodnicima, ogradama, bibliotekama, studenti su saletani ponudama za kreditiranjem svoga školovanja i reklamnim materijalima. U korporacijskoj klimi opsednutosti tajnog recepta za cool, ima puno školskih izvora koji se mogu (zlo)upotrebiti. Za korporacije grupe učenika nisu samo dobri potrošači: oni su i nosioci-predstavnici svoje demografske grupe. U očima menadžera, svaka kantina i učionica je ciljna grupa koja čeka da je uoče. Uspeti u školama je puno više od pukog „uvaljivanja proizvoda“ – to

je dobra vera, osnovni uslov mogućnosti cool-lova, zasipanje učenika reklamnim porukama koje su „posebno namenjene baš njima“.

Kad su zvezdane marke ušle u škole i studentske kampuse, donele su sa sobom svoje vrednosti, uvodeći u obrazovne institucije nove koncepte, poput korporacijske kontrole imidža, vidljivosti logotipa, mogućnosti širenja marke i žestoku zaštitu poslovnih tajni.

Postoji međutim, još jedan, jače ukorenjeni kulturološki faktor koji je pomogao markama da uđu u škole, i koji ima veze s efikasnošću samog markiranja. Mnogi roditelji i profesori smatrali su da se ništa neće postići otporom; deca su danas ionako obasuta imenima marki, pa izgleda kako je zaštita obrazovnog prostora od komercijalizacije manje važna od brzog pronalaženja novih prihoda. A hakeri školskog reklamiranja nisu se ni malo stideli da igraju na ovaj osećaj bespomoćnosti roditelja i profesora. Mladi su izloženi reklamama u mnogim aspektima svog života. Da li možemo poverovati da su učenici dovoljno mudri da razlikuju obrazovni sadržaj od marketinškog materijala? Ovo je mnogim roditeljima i profesorima dalo priliku da racionalizuju svoj propali pokušaj zaštite tog, nekad javnog prostora, tešeći se da bi učenici, sve one reklame koje ne bi videli u krugu škole ili kampusa, sigurno videli na internetu, televiziji, na putu od škole do kuće. Pa šta je jedna reklama više u životu ovih precenjenih i potcenjenih klinaca? A opet, šta je druga?

Osim u škole, još diskutabilniji je proces ulazaka marki u univerzitetske kampuse, ćutanje i pasivno posmatranje profesora kako se gaze načela istraživanja i rasprave, sve ono što je bilo okosnica akademskog života. I preplavljenost naših kampusa radikalnim neugodnim zapitkivačima? Profesori humanističkih nauka, zaokupljeni svojim post-modernističkim spoznajama da je i sama istina podložna različitim tumačenjima, odnosno relativna, i tako je mnogo nastavnika našlo da je neodrživo angažovanje u argumentovanju istine koja je relativna – pa ko onda može reći da su Platonovi dijalozi iole veći „autoritet“ od Foxove Anastasie?

Pored transparentnih primera korporacijskih sponzorstava, koje mogu da promene neke od temeljnih vrednosti obrazovnih institucija, perfidni i prikriveni efekti jednako su uznemirujući. Mnogi profesori govore o polaganom prodiranju „šoping mentaliteta“, tvrdeći da što otvorenije kampusi izgledaju i deluju kao trgovački centri, to se studenti više ponašaju kao potrošači. U nekim razvijenim zemljama, priča se o tome kako studenti svoje obrasce s ocenama predavanja popunjavaju sa svom samodopadljivošću i samopravičnošću turiste koji popunjava anketu o stupnju zadovoljstva uslugama u nekom velikom hotelskom lancu. Profesori sa Univerziteta Virginia i York govore da im najviše smeta pristup hladne potrošačke ekspertize koja prožima odgovore studenata i da su uznemireni njihovim ozbiljnim verovanjem da je uloga profesora - i što je još važnije Frojdova, Šekspirova – da ih rasonodi, zabavi, zainteresuje. Dalje, studenti upadaju u učionice srčuci napitke, čavrljaju u zadnjim redovima, beže s predavanja, kruže i kupuju, bez obaveza. I učionice novosadskog Univerziteta osvanule su sa nadpisom „Zabranjeno je na predavanja unositi hladne napitke, grickalice, kokice ...“

Trenutno rasprostranjeno shvatanje da, pre svega, ekonomska merila i oblici organizovanja treba da važe za progresivna, i da se kao takva prenesu na sve društvene institucije – pa tako i na škole i fakultete, počiva na nedopustivoj ekspanziji specifičnih, ali ne i opštevažećih iskustava. Zbog toga treba biti oprezan sa preuzimanjima poslovno-ekonomske terminologije i njenom primenom na pedagoške institucije kao što su škole i fakulteti. Iako pružaju određene usluge, fakulteti i škole se, ipak ne mogu posmatrati kao *preduzeća* za pružanje usluga. Učenici, studenti, odnosno njihovi roditelji nisu kupci, jer u školi nema šta da se kupi (složili smo se da znanje nije roba), i

zato država školom ne upravlja kao preduzećem. Ukoliko prevagne ideja o konkurentnosti, koja ni u kom slučaju nije lek za sve društvene probleme, to bi za posledicu moglo imati relativno nizak nivo kvaliteta. Da li fakulteti treba da ulaze u trku za najboljim studentima? To u velikoj meri zavisi i od načina na koji se finansiraju.

Treba imati na umu da između preduzeća i škole postoje ogromne strukturalne razlike koje se takođe ne smeju zanemariti. One, naime, značajno određuju vrstu društvenog delovanja. Čak i kada bi se školstvo u potpunosti komercijalizovalo, to što škola pruža ne bi moglo da se proda na tržištu. Iako učenici po završetku školovanja odlaze na tržište rada i u zavisnosti od diplome, ličnih kvalifikacija, harizme i situacije na tržištu imaju manje ili veće šanse za zaposlenje, oni ipak nisu „roba“ koja je u konkurenciji sa drugom robom. Za „robu“, tj. za obrazovni nivo učenika, škola ne mora i ne može snositi odgovornost; kako uopšte obračunati ovu „vrednost“ kada ona nema tržišnu cenu?

“Nesreća je u tome što debata o obrazovanju nije u stanju da ceni školu kao školu i fakultet kao fakultet” (Kaube 2009).

Škola bi navodno trebalo nas učiti “timskom radu”, jer je ova sposobnost ključna kompetencija za rad u svakom preduzeću. Međutim, škola ne može da nam dočara smisao i cilj timskog rada kakav se neguje u preduzeću, jer ona ne stremi profitu, što znači da nedostaje ključni kriterijum za uspeh. Oblici rada koji su optimalni za institucionalno učenje, razlikuju se od onih u preduzeću. Ukoliko previdimo ovu činjenicu, onda se sposobnost za rad u timu stavlja u rang jedne od osnovnih vrlina, kao da predstavlja nešto više od strategije ponašanja koja se odnosi na datu situaciju, a koja bi u nekoj drugoj bila neprikladna. Rad u učionici se odvija po sopstvenim pravilima i po sopstvenoj logici. Plansko poučavanje ima potpuno drugačiju unutrašnju strukturu od tržišne proizvodnje. Čak i da se u školi obrađuje nastavna jedinica „tržišna proizvodnja“, ta nastava ne bi izgledala isto kao i sama proizvodnja. Ovo su morali da iskuse i oni koji su u prošlosti pokušavali da integrišu radnu organizaciju u nastavu. Jedan poznat primer je i politehničko obrazovanje („nastava u proizvodnom pogonu“), gde su učenici bili prinuđeni da usklade nastavu u školi i učenje na mestu proizvodnje. Onaj ko napušta svoje radno mesto sa ciljem da nastavi sa školovanjem, brzo će primetiti ovu razliku.

Pojam „ključna kompetencija“- didaktička čarobna reč koja se u ekonomskim krugovima rado koristi, pojavila se osamdesetih godina u okviru nacrtane reforme vezane za obrazovanje u dualnom sistemu. Tu se dotadašnja praksa, da se sektor obrazovanja rasparča na stotine pojedinačnih zanimanja pokazala kao neizvodljiva i krajnje neperspektivna. Istorijski gledano, ovaj sistem razvio se iz prinudnog rešenja, jer je, kao što je već pomenuto, morao da računa sa relativno niskim stepenom opšteg obrazovanja učenika, stečenog u osnovnoj školi. Tada je počelo da se traga za zajedničkim osnovama koje će poslužiti kao podloga obrazovanju raznorodnih zanimanja. Ovi pokušaji završavali su bezuspešno, jer ono što u teoriji deluje lako izvodljivo, u praksi je teško ostvariti. Svako ko je izučio neki zanat, u stanju je da veoma brzo savlada i druge srodne zanate. Ukoliko bismo pokušali da na ovom principu zasnujemo čitav obrazovni sistem, stvorili bismo apstrakne konstrukte, koji bi do te mere bili uopšteni, da bi mogli da važe kako za akademska zanimanja, tako i za zanatlije, i kao takvi u praksi bili neupotrebljivi. „Kompetencije“ koje bi se pritom usvajale bez ikakve logičke strukture i sadržaja, bile bi same po sebi neupotrebljive, jer ih, kao takve, isključivo formalne, nije moguće usvojiti. „Kognitivna kompetencija“ na primer, ne može kao takva da se stekne, jer je usko vezana za nastavne sadržaje. Upravo iz tog razloga mnogi učenici doživljavaju neuspehe kada je u pitanju naizgled lako savladavanje kompetencija. O organizaciji sa ciljem doživotnog učenja kakva je i

škola trebalo da postane, danas više niko i ne govori, jer sam koncept polazi od prevelikog broja nerealnih premisa.

Ograničenost poslovno-ekonomskih shvatanja pri tome je uočljiva i unutar samih preduzeća. Mnoga preduzeća nedavno su otpustila upravo one stručnjake, koji su im već danas potrebni. Zbog ovakve prakse, studenti izbegavaju određene smerove. Ono što sa ekonomske tačke gledišta možda nije isplativo, sa aspekta pojedinih preduzeća može biti itekako korisno - i obrnuto. Pored toga se javlja utisak da poslovno-ekonomsko shvatanje i odluke koje na njemu počivaju i nisu baš racionalne, naročito ako u vidu imamo „psihologiju“ berze ili neprijateljsko preuzimanje firmi, koji nas suočavaju sa problemima koji do tada nisu postojali. U svakom slučaju, čini se da ne postoji nijedan poslovno-ekonomski zakon, prema kojem su takva preuzimanja neophodna za poziciju na svetskom tržištu. Trenutno se ulažu gigantske sume u oporavak bankovnog sistema, kako bi banke povratile uzajamno poverenje i jedna drugoj ponovo odobravale pozajmice. Izgleda da se celokupna finansijska ekonomija svela na pojam „poverenje“, koji je pre svojstven teologiji ili psihologiji (doduše ne u značenju „profit“, kao što je to slučaj sa ekonomijom).

Procena šta je tržištu potrebno a šta ne, delimično i privremeno prati trendove, za koje se ne može tačno utvrditi ko ih je nametnuo. Verovatno veliku ulogu igraju preduzeća koja se bave pružanjem usluga, ekonomski i finansijski savetnici ili konsultanti, koji na kraju krajeva žive od propagiranja očekivanih prognoza i optimalnih strategija ekonomskog uspeha.

„Suštinska kompetencija“ je moderni naziv za strategiju preduzeća i strategiju spajanja i pripajanja preduzeća, što je i razlog za rasparčavanje koncerna. ... Sedamdesetih godina bila je moda da rukovodioci preduzeća osnivaju ogromne koncerne mešovite robe. Njihov moto glasio je: Što je asortiman jednog preduzeća veći, to je ono nezavisnije od privrednog razvoja pojedinačnih branši. Veličina koncerna takođe ima ulogu da štiti od neprijateljskih preuzimanja. Danas se mešoviti koncerni smatraju neprofitabilnim i naprivlačnim na berzi. ...O „Lean-menadžmentu“ i „Down Sizing-u“, koji su do nedavno bili spas za brojne koncerne, danas se više i ne govori (Herz 2005).

Teško je poverovati u to da poslovno-ekonomsko shvatanje počiva na dovoljnoj dozi racionalnosti koja preporučuje transfer u druge društvene oblasti kao što su obrazovna politika ili obrazovanje. Verovatno najveću opasnost ekonomizacije predstavlja to što je “mentalni kapitalizam” (Franck 2005), koji dovodi do selektivnog tumačenja stvarnosti, nadvladao humane oblike mišljenja i delovanja. Već i sama ekonomizacija jezika izražava jedan određeni stav, prema kojem obrazovanje ne može ostati ravnodušno, iako se on u prvoj liniji odnosi “samo” na socijalnu politiku. Društveni koncept individualizacije nastao u moderni, koji je osnova ideje opštevažeg ljudskog dostojanstva i klasičnog obrazovanja, i koji je doneo mnoge javne i lične slobode, kao i odgovornost za kreiranje sopstvenog života, preti da se svede samo na slobodu pristupa tržištu rada i potrošačkom tržištu.

„Humani kapital“ kojim neko preduzeće raspolaže, sastoji se naime iz brojnih kompleksnih procesa učenja, stečenih tokom života i van institucionalnog obrazovanja. Iako su se ovi procesi ulili u ekonomski merljive ljudske i materijalne resurse, njihova vrednost se naknadno ne može sasvim precizno odrediti. U okviru stabilnih društvenih odnosa, humani kapital se počev od rođenja, tokom celog radnog veka, pa sve do smrti (ili barem do odlaska u penziju) mora negovati, ohrabrivati, grliti, tešiti, voleti i održavati u dobrom raspoloženju, jer se u suprotnom neće moći unovčiti. Ali, ako se sve ovo ne prodaje na tržištu rada, moralo bi se pridodati toj

računici. Koliko su stabilan porodični život ili seoski fudbalski klub, kao dobrovoljni pomagači koji doprinose socijalnoj integraciji i formiranju identiteta omladine, zaslužni za humani kapital koji tek tada postaje ekonomski dostupan i održiv? Čak i kada bi ovakva računica bila izvodljiva, ostao bi čitav niz faktora koji se ne mogu obuhvatiti ovakvom računicom. A šta se dešava, odnosno šta treba da se dogodi sa onima čiji je humani kapital nedovoljan za tržište rada ili sa onima koji sa njega bivaju „izbačeni“? U svakom slučaju, čovek koji je u procesu rada unovčen, košta znatno više nego što se iz pomenute računice vidi.

Uprkos, svemu, nikada nije zabeležena ni jedna velika akcija koja bi povezala roditelje i učitelje u borbi protiv ovakve ekonomizacije i komercijalizacije škole i obrazovanja. Pokret da se odobri komercijalizacija obrazovnog prostora (npr. reklamiranje u školama), nikada nije bio oblik jedne sveobuhvatne odluke, nego desetine malih koje su se donosile ad hoc, na školskom nivou, bez analiza i rasprava, neprimetno, bez generalnog ispitivanja javnog mnjenja, odlukama nekih direktora, školskih odbora.

Za tendenciju komercijalizovanja škola i fakulteta postoje neosporni dokazi. To naročito važi za takozvanu reformu univerziteta u sklopu „Bolonjskog procesa“ (Liessmann 2006). Ovde su u igri i ogromni ekonomski interesi, pogotovo kada je u pitanju sastavljanje i korišćenje rezultata istraživanja uključujući i pristup patentima koji iz njih rezultiraju.

Konferencija rektora univerziteta 2004. godine izdala je takozvani „Vodič kroz Bolonjski proces“ prema kojem se u Bolonjskom procesu radi o „‘marketinškim strategijama‘, ‘konkurentnosti i regrutaciji profesora širom Evrope‘; o ‘menadžmentu fakulteta‘, o ‘stvaranju ekonomskog prostora koji se bazira na znanju‘; o ‘osiguravanju kvaliteta‘, o ‘efikasnosti i koncepciji studija‘; o ‘sinergijama i potencijalu za inovacije i socijalni i ekonomski razvoj‘. Ovde se nigde ne pominje duh. [...] Nigde ni govora o tome da su znanje, saznanje i pamet vrednosti kojima treba težiti i koje treba voleti. [...] Ceo tekst prožet je duhom pukog materijalizma i utilitarizma. Studiranje predstavlja profesionalnu obuku, učenje ima određenu svrhu, znanje se mora isplatiti, a sve ostalo su samo gluposti: ovo je filozofija, mogli bismo čak i reći dogmatika koja upravlja današnjim univerzitetima“ (Reiser 2009).

Ove globalne promene koje su zahvatile čitavu Evropu za mnoge zemlje znače i oprastanje od nacionalne univerzitetske tradicije, a da pri tome, ove promene nisu bile na dnevnom redu nijedne skupštine, i do njih nije došlo demokratskim procesima. Komisije za akreditaciju koje plaćaju univerziteti, a čiji je zadatak da odobre nove studijske programe, pokazale su, da nisu naročito legitimne.

Sumnja da ekonomizacija proizilazi prvenstveno iz ekonomskih interesa, nije sasvim opravdana, na šta i kritičari često ukazuju. Ukoliko pažljivije pogledamo, čini se da se stvari odvijaju sopstvenom dinamikom i da se pre mogu pripisati obrazovno-političkoj nesposobnosti i nekompetentnosti, nego što su proizvod nekog dugoročnog planiranja - ako se izuzme činjenica da politika nedovoljno finansira škole i fakultete.

Dva ključna problema sadašnje ekonomizacije su sa jedne strane ideološko trovanje društvene, a samim tim i javne pedagoške svesti, sa druge strane, uklapanje države u ulogu koju joj je poslednjih decenija nametnula neoliberalna ideologija. Na taj način, ne samo da je stvorena pogodna klima, već se i pronašlo opravdanje za ekonomizaciju mišljenja o javnim, a time i o pedagoškim i obrazovno-političkim pitanjima.

Poslovno-ekonomsko neoliberalno shvatanje je u školama i obrazovnoj politici našlo prostora da se proširi. Kritika ekonomizacije koja to ne uzme u obzir nije sveobuhvatna. Ovde nije potisnuto nešto što je „dobro“, kao što bi to na primer bio neki uzvišeni pedagoški cilj poput klasičnog obrazovanja. Ovde nije bilo ničega što bi se moglo potisnuti. Takozvane „reforme“ koje su decenijama sprovedene, kako na pedagoškom, kao i na vaspitnom i obrazovno-političkom planu, i koje su se nedovršene nizale jedna za drugom postajući sve apstraktnije, ustupile su mesto ekonomizaciji. Na taj način ekonomske kategorije za sada ostaju bez konkurencije i čini se da one ponovo daju smisao pedagoškom pozivu. Učenicima, njihovim roditeljima, administraciji, nastavnicima, pa čak i političarima koji treba da obezbede sredstva, na prvi pogled je logično da pedagogija pre svega ima u vidu buduće šanse na tržištu rada. Ostaje da vidimo da li će i ovo obećanje kao i mnoga druga do sada ostati neispunjeno.

Štošta govori u prilog tome da promena u liku ekonomizacija neće biti dugog veka i da će euforija koju izaziva uskoro prestati, jer ne može da ispuni obećanje vezano za poslovnu orijentaciju. Bečlor studijski programi na „reformisanim“ univerzitetima uskoro bi mogli doživeti istu sudbinu kao i dualni sistem u okviru kog je postojalo na stotine usko definisanih zanimanja. Ako se ovakva sužavanja prenesu i na akademske studije, naročito kod zanimanja vezanih za društvene nauke, moglo bi doći do prekvalifikacija, te za takvim zanimanjima možda (više) neće biti potrebe. Uskostručna zvanja, koja se stiču po završetku novih studijskih programa, sama po sebi nose ogroman rizik. Ovako se sigurno neće postići fleksibilnost koju svi toliko ističu; „ekonomija“ na koju se izumitelji rado pozivaju, skeptična je po pitanju stečenih zvanja. Orijetacija političara ka onim zanimanjima koja će u budućnosti biti tražena deluje kao prinudno rešenje, jer, koji bi se drugi razlog mogao navesti za uvođenje bečlora, ako se ideja obrazovanja već odavno smatra prevaziđenom i ako se broj upisanih na master studije iz finansijskih razloga želi ograničiti, a onima koji su napustili fakultet obezbediti nekakva diploma? Koliko je ova „reforma“ loše osmišljena, uskoro će se videti.

Kako će reagovati politika? Verovatno isto kao što to čini decenijama: ukinuće reformu, i zameniti je nekom drugom, jer u vremenu besmislenih kvantifikacija, reforme ne predstavljaju cilj nego sredstvo, i to ne samo u obrazovnoj politici, već u politici uopšte.

“Reforma ...[...] se uplela u opštevladajući modus jedne sumanute trke. [...] Apstraktno priznavanje reforme postala je jedna sveobuhvatna politička ideologija našeg vremena. [...] Duh reforme zamenjuje sve druge političke programe, koncepte i ideje; on zamenjuje čak i moral. [...] U načelu, uvek i svuda vlada potreba za reformama, [...] potreba za reformama raste sa svakom novom reformom. Jer je sve probleme koje reforme nose sa sobom, moguće rešiti samo novim reformama“ (Liessmann 2006).

Moguće je i to da će kao posledica svetskog finansijskog kraha i opšte ekonomske recesije koja će za njime uslediti, neoliberalistička ideologija morati na neko vreme da bude sklonjena. U tom slučaju, uskoro bi se moglo ispostaviti da su današnja obrazovna politika i pedagoški mejnstrim koji se na nju odnosi, pre svega ideološki ogranci, ili modifikacije tog opšteg pogleda na svet. Ako se sve to pokaže kao tačno, onda će oni koji su za to odgovorni možda izgubiti poverenje građana. Tada će diskusije ponovo postati neizbežne, a uloge će ponovo biti podeljene.

„Humboltovsko poimanje obrazovanja modernije je nego ikad. Sve ono što nam je nekada pružalo sigurnost, gubi na značaju - porodica, brak, uloge polova, stalež, partije, crkve, pa čak i država blagostanja. I kao šlag na tortu tu su još tri stvari: obrazovanje, obrazovanje, obrazovanje!“ (Beck 2004).

Preduslov za pedagoške strategije orijentisane prema ovom lajtmotivu i dalje je škola, odnosno fakultet, koji može da ostvari distancu prema državi i tržištu. Svi pokušaji da se potrebna radna snaga kvalifikuje direktnim, a ne zaobilaznim putem (preko što je moguće šireg opšteg obrazovanja), rezultiraće neuspehom, jer upravo opšte obrazovanje premošćava jaz između sadašnjeg školskog obrazovanja i budućeg, danas još uvek nepoznatog poslovnog profila. Zbog toga tendencija da se u oblasti obrazovanja u obzir uzmu samo još ekonomski kriterijumi, nailazi na granice. Ali kako „ekonomija“ to može da zna, kada to čak ni pedagozi, ni političari koji se bave obrazovanjem ne znaju ili ne žele da joj odaju? Osim toga, obrazovanje mora da se isplati čak i onim ljudima koji su iz nekog razloga potpuno ili privremeno isključeni sa tržišta rada.

Jedino izvesno u globalizaciji je ideja kako neko drugi brine o tvojoj sudbinu, umesto tebe samog. Možda se može učiniti da neko stalno tvrdoglavo i nezahvalno odbija sva dobronamerna nastojanja koja stižu iz Vašingtona, Toronta, Londona. Ali pravo da se sedne i pregovara – čak i onda kada ne možete postići idealan dogovor – osnovno je pravo, barem kada se radi o samoodređenju. Stari poznati aforizam objašnjava razliku „Ako daš čoveku ribu, nahranio si ga za jedan dan. Ako ga naučiš da lovi ribu, nahranio si ga zauvek“, i tako, principom doživotnog učenja stalno dobijamo „lekcije iz ribolova“. Na smenu počinju jedan za drugim razni seminari, proces traje već dugo, a pitanje je da li se sve odvija onako kako treba.

Korporacije donose kolektivne kodekse o radnim i ljudskim pravima umesto nas, čime se gubi najosnovnije načelo građanskog društva: *ljudi treba sami da vladaju sobom*. Nike, Shall, Microsoft, McDonald's postali su metafora za uništavanje globalnog ekonomskog sistema, za razliku od prikrivenog delovanja NAFTA, GATT-a, APEC-a, WTO-a, MAI-a, EU, G-8, OECD, metode i ciljevi ovih kompanija sasvim su jasni: radnici i spoljšnji posmatrači jednako ih dobro razumeju. One su postale najbolje i najveće obrazovno sredstvo na svetu, unoseći toliko potrebnu jasnoću unutar globalnog tržišnog lavirinta akronima i centralizovanih, tajnih dogovora.

Osim primenljivih i funkcionalnih znanja na seminarima o radnim i ljudskim pravima izgubili smo osnovno načelo građanskog društva: da ljudi sami treba da vladaju sobom. Stanovnici smo novog markiranog sveta, iznad robe i proizvoda je proizvodni logo, identitet marke koji osvaja i deluje na javnom i na individualnom prostoru, na institucije škole, identitet mladih. Robne marke danas su postale najbolje i najveće obrazovno sredstvo na svetu.

Ovaj gotovo nihilistički pogled na svet odgovara perspektivi idealnog učesnika na tržištu rada: On nikada unapred ne može da zna kako će tržište sutra izgledati, zato mora biti u pripravnosti – lišen sopstvenih težnji i socijalnih veza. Da li bi tako nešto trebalo da se uči u našim školama?

POSTOJI LI ALTERNATIVA?

Klaustrofobični osećaj beznađa koji prati globalizacijske tokove - kolonizacija javnog prostora, gubitak radne sigurnosti, praćenje korporacijskih kodeksa i snage robne marke – pokušava se nadomestiti isticanjem *mogućnosti istinskog globalnog društva*, koje bi obuhvatalo ne samo ekonomiju i kapital, nego i globalne građane, globalna prava, globalne odgovornosti. Mnogima od nas trebalo bi dosta vremena da se snađemo u ovakvoj novoj, globalnoj međunarodnoj areni, ali u tom smislu velike korporacije (robne marke) održale su brze tečajeve i obuke, tako da smo sada bliži ovim nastojanjima nego ikada pre.

Prvi korak bila je zapanjujuće uspešna mreža popularnih obrazovnih projekata. Međunarodni forum o globalizaciji održao je svoju prvu globalnu učionicu u New Yorku, koja je okupila vodeće naučnike, aktiviste i istraživače da ispituju uticaj jedinstvenog slobodnog svetskog tržišta na demokratiju, ljudska prava i prirodnu okolinu. Održani su seminari na temu Svetske banke, IMF-a, NAFTA, Strukturnog prilagođavanja Severa i svih drugih globalnih tela koja pripadaju trgovinskom dogovoru koga okruženje nikada nije shvatalo, i bojalo se da o tome bilo šta pita. Na Njujorškoj konferenciji bilo je nekoliko stotina ljudi, a već na drugoj, održanoj u Berkliju u Kaliforniji, pojavilo se 2000 ljudi, iako konferenciju nije pratila medijska pažnja i publicitet. Konferencija koja je nekoliko meseci kasnije održana u Torontu privukla je još više ljudi, a sličnih okupljanja bilo je na univerzitetima širom sveta.

Svetski lideri danas ne mogu da ručaju zajedno, a da neko istovremeno ne organizuje kontra-samit – okupljajući sve, od radnika nezadovoljnih situacijom u fabrikama, do učitelja i profesora koji ne žele korporacijsku okupaciju obrazovanja. Ponekad je teško reći da li su ovi trendovi početak nečeg sasvim novog ili zadnji trzaji nečeg vrlo starog, da li je pronađen tek „vetrobran“ ili su udareni „kameni temeljci“ neke još nezamislive slobodne građevine?

Činjenica da su nas globalizacija, korporativna politika, neoliberalna ekonomija, transformacije tržišta, nespretna politika, robne marke dovele u ovu zbrku ne znači da trebamo da čekamo da nas one i izvuku iz nje. Čak ako neće biti ni lako, ni brzo, upravo preduzimljivi i kreativni pojedinci – menadžeri (!) moraju sami pronaći svoj vlastiti izlaz. Možda će pomalo ličiti na Tezeja koji sledi svoju nit dok ulazi u Minotaurov lavirint, ali to je jedini način, da ostanu svoji, da ne pristanu na kodekse međunarodne arene zahteva, da zadrže nešto lično, nešto iznad globalnog građana, globalnog prava, globalne odgovornosti. Mogu li oni podsticati otpor protiv nove vrste korporativno-medijskog ropstva, mogu li razotkriti posledice globalističke ekonomije, pojasniti sve one, naoko neprimetne promene koje čine suštinu i naličje globalnih svetskih tokova?

Politička rešenja – oslonjena na darovite, kreativne i preduzimljive, potpomognuta njihovim izabranim predstavnicima – zaslužuju još jednu priliku pre nego što bacimo peškir u ring i pristanemo na korporacijske kodekse, privatizaciju naših prava kao autonomnih građana. Da li oni intelektualno jači i preduzimljiviji, mogu predstavljati raspršenu sliku otpora koji može, potencijalno da se razvije u široki pokret?

Pitanje, da li postoji potreba za više struktura je opravdano, ali otvara druga, komplikovanija: kakva treba da bude ova struktura? Da li se radi o nekoj međunarodnoj političkoj organizaciji koja bi „prisiljavala“ svetsku vlast na demokratizaciju? Da li treba oformiti mnoštvo nacionalnih organizacija? Ili krenuti, od svake lokalne regije pojedinačno u kojima bi se predano uvodila participativna demokratija? Da li organizovano stvarati neku protivtežu državi, da li ...?

DA LI MOGU MENADŽERI DA FORMIRAJU POKRET...?

Ova pitanja su mnogo više od taktičkih, ona ulaze u polje strategije, često i filozofije, a od preduzimljivih, od onih koji žele nešto da menjaju, se očekuje da u tom smislu definišu osnovno polazište, da u suštini definišu jedan od najklizavijih termina - globalizaciju. Da li je problem sa globalizacijom jednostavno u tome što je dobra ideja otišla u „krive ruke“ i može li se situacija ispraviti ako se vrati poverenje u međunarodne organizacije, mogućnošću da one postanu

demokratske i odgovorne? Da li treba pooštriti globalna pravila o zaštiti okoline, jačem oporezivanju kada su u pitanju finansijske transakcije, unapređenju standarda vezanih za rad? Ili, je, u suštini, globalizacija zapravo kriza demokratskih načela, konkretno zastupničke demokratije u kojoj se snaga i donošenje odluka prenose sve dalje i dalje od mesta koje će pogoditi efekti tih odluka – dok zastupnička demokratija znači glasanje svakih par godina za političare koji koriste mandat za prenošenje nacionalne moći na MMF i WTO? Je li to pokret koji pokušava nametnuti svoju vlastitu, humaniju vrstu globalizacije, ili je to pokret protiv centralizacije i neoliberalne ideologije?

Ono što se može primetiti na temu globalizacije je da se smenjuju generacije antikorporacijskih aktivista i da se ovaj front, koga su počeli pedesetogodišnjaci prebacuje među aktiviste i teoretičare dvadesetogodišnjake, koji se podstiču u korisnim međusobnim akcijama (ponekad jednostavnim klikom na hotlink). Naime, kampanje usmerene na pojedine korporacije snažno oružje umreženja pronašle su u internetu. Delujući širom sveta preko internetskih stanica oni osuđuju globalnu dominaciju multinacionalnih korporacija i mobilizuju međunarodni pokret građanskog otpora.

18. juna 1999. ove virtualne veze pretvorile su se u stvarne, kada je koalicija grupa, (uključujući i People's Global Action) organizovala drugu Global Street Party, upravo u vreme održavanja sastanka G-8 u Kölnu u Nemačkoj. Događaj, koji je zabeležen kao „globalni karneval protiv kapitala“, gađao je direktno na korporacijsku moć. Širom sveta održani su protesti ispred finansijskih institucija, berzi, supermarketa, banaka i multinacionalnih kancelarija. Simultanom akcijom u sedamdeset različitih gradova, tog dana predstavljen je novi globalni igrač: izložio je sva obećanja i kreativnost pokreta – i snažnije nego ikada pokazao se uzavreli antikorporacijski gnev.

Iako su bili organizovani lokalno, sve ove događaje povezivala je zajednička tema. U Bangladešu su žene, tekstilne radnice, održale proteste protiv eksploatatorskih uslova rada; u San Francisku su iz istog razloga protestovali ispred trgovine Gapa. U Montevideu, u Urugvaju, aktivisti su pretvorili glavni trg gradskog finansijskog centra u trgovinski sajam („fair trade“) i izložili sva korporacijska kršenja – od dečjeg rada do trgovine oružjem; u Madridu su blokirali ulaz u zgradu berze, a u Kölnu, mestu sastanka G-8, evropski aktivisti održali su kontra-samit i zahtevali otpis dugova zemljama Trećeg sveta. Pridružilo im se i 500 indijanskih farmera, koji su putovali Zapadnom Evropom u „međunarodnom karavanu“ i zaustavljali se u sedištima korporacija iz poljoprivrednog biznisa, čije je patentirano seme i genetski inženjering useva prouzrokovao ogromne dugove mnogim indijanskim farmerima. I dok su indijanski farmeri mirno protestovali u Kölnu, protestantske grupe u drugim evropskim gradovima bile su mnogo nasilnije, tako da se London pretvorio u ratnu zonu – jedna grupa napala je Futures Exchange, porazbijala sve prozore, prekinula poslovanje berze i prisilila na evakuaciju zgrade, a druga grupa aktivista napala je McDonald'sov restoran, predstavništvo Mercedes Benza... Razbijena su stakla i izlozi na bankama i restoranima brze hrane, oštećeni su automobili, policija koju su protestanti gađali kamenjem, uzvrćala je suzavcima... Političke poruke o širenju ekonomskih dispariteta i brutalnosti globaliziranog slobodnog tržišta zaglušene su zvukom slomljenog stakla.

Mogu li preduzetnici biti vizionari, voditi antikorporacijski pokret sveta i pokazati da svet može i drugačiji da bude?

Proteklih trideset godina, u švajcarskim planinama sastajala se grupa odabranih direktora i svetskih lidera i promišljali sliku nove ekonomije, razvijali ideju, teorijske mogućnosti postojanja nekog drugog sveta.

Mogu li oni najkreativniji ili najsmelij, kazati zbogom „kraju istorije“ i stvoriti novu priču: „drugaciji svet je moguć“, ozbiljno razmišljati o alternativama, prestati da govore protiv čega su i početi da artikulišu ono za šta jesu, mogu li dati poruku misije, credo, fokus, mesto gde treba graditi alternative... Da li je to participativna demokratija i finansije, kooperativnost, organska proizvodnja. Čak i ako ovakav plan nastane – ko treba da ga realizuje? Na prvi pogled se čini da protesti, koji se javljaju, nemaju fokusa, ali to je zato što to uopšte nisu demonstracije jednog pokreta, nego prava konvergencija mnogo malih, svaki sa svojim pogledima usmerenim na neki specifični problem globalizacije, na posebnu multinacionalnu korporaciju, na određenu industriju ...

Na mnogo načina škole i univerziteti ostaju naši kulturološki najopipljiviji javni prostori i mesta jačanja kolektivne odgovornosti. Univerzitetski kampusi sa svojim bibliotekama i prostorima za otvoren i respektabilan dijalog – igraju ključnu, iako sada mahom, simboličnu ulogu: oni su jedino preostalo mesto gde mladi ljudi mogu videti autentičan, pravi, javni život. U ovoj tački našeg civilizacijskog razvoja argument protiv transformacije obrazovanja u vežbe širenja marke, gotovo je isti kao i onaj za nacionalne parkove i prirodne rezervate: ova kvazi sveta mesta podsećaju nas da je prostor konsenzusa još uvek moguć.

Mogu li preduzetnici biti ne oni koji će se boriti protiv svega što je globalno, to najzad zaista nije moguće jer su čvrsto uspostavljene veze preko nacionalnih granica, ali oteći globalizaciju iz kandži multinacionalnih korporacija, organizovati se protiv logotipa, koristiti etičke mogućnosti umreženosti putem interneta u traženju građanske alternative međunarodnoj vladavini konzumerizma... Umesto jednog, treba napraviti hiljadu pokreta, intrigantno vezanih jedan s drugim, umreženih poput stranica na internetu, hiljade autonomnih povezivanja ...

U praksi, rezultati ovakvih pojedinačnih, malih konvergencija su ili zastrašujuće haotični ili inspirativno poetični – ili oboje istovremeno. Male grupe aktivista mogu da fokusiraju svoju metu iz različitih smerova, kampanje složene iz mnogih grupa, uglavnom antiglobalista, studenata, nezadovoljnih radničkih sindikata koji nude brojne modele razvoja koji se temelje na zajednici, oproštaju dugova, principima samouprave, održive energije, odgovornog iskorišćavanja resursa ...

Ovaj zahtev, iako je još uvek izgovoren tek šapatom (zbog straha od „uroka“) može stvoriti otpor – raspršen, sofisticiran, koncentrisan, primaran – globalan i sposoban za akciju ...

LITERATURA

- Assheuer, T. (2008) Der große Ausverkauf. U: *Die Zeit* 14, 27.3. 2008 . S. 49.
- Beck, U. (2004) Vorwärts zu „Humbolt 2“. Als nationale Institution ist die Universität am Ende. U: *Die Zeit*, Nr 47/11. Nov 2004.
- Blankertz, H. (1969) *Theorien und Modelle der Didaktik*. München.
- Böttcher, W. (2002) *Kann eine ökonomische schule auch eine pädagogische sein? Schulentwicklung zwischen Neuer Steuerung, Organisation, Leistungsevaluation und Bildung*. Weinheim und München.
- Bröckling, U. (2007) *Das unternehmerische Selbst: Soziologie einer Subjektivierungs-form*. Frankfurt Suhrkamp.
- Dahme, H.J. (2008) Krise der öffentlichen Kassen und des Sozialstaats. U: *ApuZ*, 12-13, S. 10-16.
- Edding, F. (1963) *Ökonomie des Bildungswesens – Lehren und Lernen als Haushalt und Investition*. Freiburg.
- Eppler E. (2008) Kleine verzichten und Große kassieren. In: *Die Zeit*, Nr. 17, 17.4. 2008.
- Franck, G. (2005) *Mentaler Kapitalismus. Eine politische Ökonomie des Geistes*. München.
- Giddens, A. (1999) *Runaway World:How Globalization is Reshaping Our Lives*. Cambridge: Profile Books.
- Geißler, H. (2005) *Frankfurter Rundschau*, 28.04. 2005.
- Giesecke, H. (1999) *Hitlers Pädogen, theorie und Praxis nationalsozialistischer Erziehung*. Weinheim/ München.
- Giesecke, H. (1985) *Das Ende der Erziehung*. Stuttgart.
- Giesecke, H. (2005) *Wie lernt man Werte? Grundlagen der Sozialerziehung*, Weinheim/ München.
- Held, D. I McGrew. (ur.) (2000) *The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate*. Cambridge: Polity Press.
- Herz, W. (2005) Variabel wie die Rocklähge. Politiker, Manager und Wissenschaftler unterwerfen sich wechselnden Moden – oft zum Schaden ihrer Sache. U: *Die Zeit*, Nr. 11/4. 3.05. S. 28.
- Hoffman, D. Maack-Rheinländer, K. (2001) *Ökonomisierung der Bildung. Die Pädagogik unter den Zwängen des 'Marktes'*. Weinheim.
- Jones, P.W. (1998) Globalization and Internationalism: democratic prospect for world education. *Comparative education*, 34(2). 143-155.
- Kaube, J. (2009) Bestanden? Wir haben doch gar nichts gelernt! U: *FAZ*, 2.1. 2009.
- Krautz, J. (2007) *Ware Bildung. Schule und Universität unter dem Diktat Ökonomie*. München.
- Liessmann, K.P. (2006) *Theorie der Unbildung*, Wien.
- Meck, G., v. Petersdorff , W. (2009) Sehnsucht nach Greisen. U: *FAZ. Net* 25. Januar.
- Miller, A. (1979) *Das Drama des begabten Kindes und die Suche nach dem wahren Selbst*. Frankfurt.

- Münch, R. (2008) Der König ist tot, es lebe der König! Identitätswandel der Geisteswissenschaften durch Expansion. In: *Forschung&Lehre*, H.4, S. 234-236.
- Münkler, H. (2008) Škola nespretnjakovića. U: Frankfurter Rundschau od 13.03.2008.
- Plehwe, D. (2005) Quellen des Neoliberalismus. U: *WZB-Mitteilungen*, Heft 110, December, S.25-27.
- Reichenbach, R. (2002) Einleitend: Die Psychologisierung des pädagogischen Denkens und Handelns. In: Reichenbach, R., Oser, F., (Hg.) *Die Psychologisierung der Pädagogik*. Weinheim/München.
- Reichenbach, R., Oser, F., (2002) *Die Psychologisierung der Pädagogik*. Weinheim/ München.
- Reiser, M. (2009) Warum ich meinen Lehrstuhl räume. U: *Faz.Net*, 14. 1. 2009.
- Rekus, J. (2005) Nationale Bildungsstandards – Grundlage von Schulqualität? In: Rekus, J. (Hg.) *Bildungsstandards, Kerncurricula und die Aufgabe der Schule*. Münster.
- Roth, H. (1967) Die Bedeutung der empirischen Forschung für die Pädagogik. In: Thiersch. Schön, B. (2002) Gemeinsamkeiten und Differenzen zwischen pädagogischem und therapeutischem Denken und Handeln. In: Reichenbach, R., Oser, F., (Hg) *Die Psychologisierung der Pädagogik*. S.109-125.
- Schmidt, H. (2009) Wie entkommen wir der Depressionsfalle? In: *Die Zeit*, Nr. 4, 15.01 2009, S.19.
- Spiegel*, Nr. 47/2008. S. 44.
- Stiglitz, J. (2004) *Die Schatten der Globalisierung*. München.
- Terhart, E., (2000) Qualität und Qualitätssicherung im Schulsystem. In: *Zeitschrift für Pädagogik*, H.6/2000, S. 809-829.
- Tütken, H. (Hg.) *Erziehungswissenschaft, Erziehungsfeld und Lehrerbildung*, Hannover.
- Übel, N. (2002) *Notwendigkeit oder Fehldiagnose*. In: Reichenbach, R., Oser, F., (Hg.) *Die Psychologisierung der Pädagogik*. Weinheim/München.
- Vrcelj, S. (2005) *U potrazi za identitetom, Iz perspektive komparativne pedagogije*, Rijeka, Graftrade.
- Winterhoff, M. (2008) *Warum unsere Kinder Tyrannen werden. Oder: Die Abschaffung der Kindheit*. Gütersloh.

CHANGES IN THE GLOBALISATION DISCOURSE

Abstract: Globalization is not something new. We have always had it, now it seems that it lasts too long, or even sadder, that it has no end ... Today, it is reflected in the struggle for global unity and the achievement of the greatest happiness of economic globalization - the more of the same (the boss has just replaced a military uniform with the Italian suit and Ericsson mobile phone ...).

The only thing certain in globalization is the idea that someone else takes care about your destiny for you, of course, hidden behind everlasting acceptable slogan 'If you give a fish to a person, you will feed him only for a day. If you teach him to catch fish, you feed him forever'. Accordingly, the principle of the lifelong learning continuously gives us "the fishing lessons". In addition to the applicable and functional knowledge in seminars on labor and human rights, we have lost the basic principle of the civil society: that people themselves should rule themselves. We are residents of the brand new world, where the product logo is more worthy than goods and products, and where the brand identity spreads and acts on public and individual space, influencing the institution of school and the identity of young people. Brands today have become the best and the biggest educational device in the world.

Where are talented and entrepreneurial individuals here? It may look a bit like Theseus who follows his thread while entering the Minotaur maze, but that is the only way to be on one's own, not to accept codes of the international arena of consumerism, and keep something personal, something beyond the global citizen, global rights, and global responsibility. Can they encourage resistance against a new type of the corporate-media slavery? Can they reveal consequences of the global economy, and clarify all those apparently unnoticeable changes which make the core and the reverse side of the global world trends?

Key words: globalisation, consumerism, neoliberalism, education

Andela Krasić

Univerzitet u Beogradu, Pravni fakultet

DONOŠENJE I PROMENA USTAVA

Apstrakt: Ustav je jedna od najkompleksnijih tema o kojoj su pravnici i ostali mnogobrojni naučnici često diskutovali i pisali. Iako se ustav pojavljuje i razvija krajem XVIII a najviše u XIX veku kada se donosi najveći broj ovih pravnih akata, on takođe postaje glavna tema raznih polemika od davnina pa do danas. Počevši od toga šta tačno termin "ustav" treba da predstavlja do njegove sadržine i pitanja koje sve vrednosti mora da sadrži jedan akt, koji je ujedno najviši i najvažniji pravni i politički akt države. Ustav je uvek bio povod za debatu jer njegovo donošenje odnosno, promena, kako kaže prof. dr Maja Nastić u svom radu "Neposredno učešće građana u postupku promene ustava" brzo postaje centralna politička i društvena tema, oko koje nije lako postići kompromis.

Ključne reči: Ustav, donošenje, promena, ustavotvorci, demokratija.

UVOD

Ideja ustava i ustavnosti predstavlja ograničenje apsolutne vlasti i njen prelazak u demokratsku vlast. Iz tog razloga donošenje i promena ustava je pitanje koje se ne tiče samo naučnog i stručnog kadra, već je takođe i pitanje društva. To je nedavno viđeno kada je i sam narod učestvovao u republičkom referendumu povodom promene Ustava Republike Srbije. Od velike je važnosti da se narod interesuje i između ostalog neposredno učestvuje u vršenju političke vlasti s obzirom da je demokratija upravo to - vladavina naroda. Učešće građana u donošenju i promeni ustava može biti dobar primer dopune i korekcije predstavničke demokratije. Kako u samom ustavu već u drugom članu piše: "suverenost potiče od građana koji je vrše referendumom, narodnom inicijativom i preko svojih slobodno izabranih predstavnika. Nijedan državni organ, politička organizacija, grupa ili pojedinac ne može prisvojiti suverenost od građana, niti uspostaviti vlast mimo slobodno izražene volje građana".⁵

Što se sadržinske strukture Ustava Republike Srbije tiče razlikujemo deset celina, odnosno delova koji su dalje podeljeni na odeljke, glave i članove. Svaki deo se bavi jedinstvenom temom od načela ustava, ljudskih prava i uređenja vlasti do ustavnosti i zakonitosti, Ustavnog suda, ekonomskog uređenja itd. Ovo je potrebno konstatovati s obzirom da

---

⁵ Nastić, M. (2017) „Neposredno učešće građana u postupku promene Ustava“, *Reviziona vlast u Srbiji – proceduralni aspekti u postupku promene Ustava*, str. 91-95.

svaki ustav sadrži pored gore naznačenih tema, i odredbe o sopstvenoj promeni. Konkretno u Ustavu Republike Srbije one se nalaze u devetom delu. Takođe je krucijalno naznačiti da iako je ustav jedan kompletan, opšti dokument, on nikad ne može biti potpuno sveobuhvatan i iz tog razloga vremenom se javljaju nedostaci. Obično usled velikog protoka vremena i neočekivanih promena u društvu koji tadašnji ustavotvorac nije mogao predvideti, ti nedostaci postaju sve vidljiviji. Iz tog razloga postoje sredstva koja će kasnije biti pomenuta, koja upotpunjuju nedostatke i praznine u zakonu. Kada i ona postanu nedovoljna pristupa se njegovoj promeni odnosno donošenju novog ustava.

Ustav se menja na način kako to sam ustav predviđa. Ustav kao dugotrajniji i stabilniji akt od običnih zakona ispoljava svoju značajnost i prilikom donošenja i prilikom menjanja. Ustav se donosi na drugačiji, složeniji način od onog po kome se donose obični zakoni ali takođe, njegova promena se vrši po postupku koji se razlikuje od postupka promene običnih zakona.

USTAVNE PROMENE

Na pitanje zašto se ustav menja ponekad nije lako odgovoriti. Naime, iako ustavotvorac ima pretenziju da ustav koji donosi učini sveobuhvatnim, večnim i najboljim za datu državu, u praksi u većini slučajeva nije moguće postignuti takav rezultat. Ustavna promena otklanja postojeće neusklađenosti i sukob između sa jedne strane ustavne norme i sa druge strane pravne prakse. Ponekad, neadekvatno definisanje i korišćenje pojmova i fraza koji se ne smatraju pravnim jezikom može dovesti do toga da ustav postane neodređen u pojedinim segmentima. Ustav mora služiti i odgovarati potrebama društvenog života, ali takođe i njegovom razvoju. "Nekad potreba za donošenjem novog ustava se može javiti kada je prethodni ustav zastareo i usled dugog trajanja izgubio aktuelnost pa više ne odgovara potrebama datog društva."⁶ Razvijanje i menjanje društvenih odnosa iziskuje promenu u samom ustavu, putem ukidanja pojedinih normi, a ponekad i svih. Zatim zamenjivanje ukinutih normi novim normama, ali takođe i dopunjavanje teksta ustava drugim normama. Od same čvrstine ustava odnosno njegove promenljivosti zavisi koliko će proces promene trajati.

Prvobitno razlikujemo dve promene ustava: formalnu i faktičku promenu. Formalna promena ustava je ona koja menja sam tekst ustava usled prethodno navedenih okolnosti. Faktička promena ustava, sa druge strane, se ne bavi sadržinom ustava doslovno rečeno. Sadržina ustava faktičkom promenom se menja tako što joj se dodaje novo značenje, tada norme ostaju neizmenjene formulacije, ali značenje postaje faktički promenjeno, zajedno sa tumačenjem. Takva promena se može vršiti putem ustavnih običaja, sudskog tumačenja (Velika Britanija, SAD) i putem zakona. Kada se ustav faktički menja katkad je moguće da se prilikom

---

⁶ Mihajlović, V. (2009) *Ustavno pravo*, 3M Copy, Kraljevo, str. 128.

ovakvih dopuna promeni i sama priroda instituta na koji se zakon odnosi, odnosno da im se da drugačiji smisao.

Potrebno je napraviti razliku između vlasti koja donosi i vlasti koja menja ustav. Drugim rečima razlika između ustavotvorne i revizione vlasti, iako u poslednje vreme ta granica sve više i više bleđi. Kada se govori o donošenju novog formalnog ustava potrebno je pomenuti koja vlast od prethodno navedene dve ima nadležnost da tu funkciju obavi. Reč je svakako o ustavotvornoj vlasti. To je vrsta vlasti za koju ne postoje pravna pravila koja bi je obavezivala i to je razlog zašto se ona još zove i ustanovljavajuća vlast. Dakle, to je vlast koja ustanovljava sve druge državne vlasti, iz koje druge vlasti “izviru”.

Ustavotvorna vlast poseduje dva fundamentalna obeležja. Ona je originerna i neograničena pozitivnim pravom. Originerna odnosno izvorna vlast je ona koja nema osnov u nekoj višoj vlasti. Ona je najjednostavnije rečeno početna vlast, vlast koja donosi “prvi ustav”. Dok drugo svojstvo ustavotvorne vlasti, nevezanost pozitivnim pravom, označava slobodu ustavotvorca da donese i odredi sadržinu ustava po sopstvenom nahođenju. U stvarnosti to naravno podrazumeva i izvesna politička ograničenja. Ta ograničenja mogu biti eksterna i interna.

Ustavotvorna delatnost se ostvaruje u posebnom postupku koji je teži i složeniji od običnog zakonodavnog postupka. Sastoji se iz dve faze. Prva je faza pripreme i pisanja samog teksta ustava, dok je druga faza rasprava i na kraju usvajanje tog prethodno napisanog teksta. Najčešće konačno usvajanje ustava obavlja narod na referendumu. Referendum može biti obavezan kao kod Ustava Republike Srbije iz 2006. i iz 2022. ali je moguća promena ustava i bez referenduma kao Ustav Republike Italije iz 1947. Iako na primer prof. Dr Vladan Petrov u svom radu “Ustavotvorne i revizione procedure u postkomunističkoj Srbiji – bilans i pogled unapred”, govoreći o Ustavu Republike Srbije iz 2006. godine smatra da bi Ustav mogao imati dve korekcije. “Treba zadržati diferencirani revizijski postupak, ali ga svesti na dve alternative: a) da se promena Ustava okonča glasanjem u Narodnoj skupštini bez referenduma; b) da se promena Ustava okonča na obaveznom referendumu.”⁷

DEMOKRATSKI PRINCIPI DONOŠENJA USTAVA

Bitno je napomenuti da je u klasičnoj teoriji napravljena razlika između autoritarnog i demokratskog donošenja ustava. Da bi se uopšte objasnila ta razlika, važno je prethodno razjasniti uopšte značenja tih termina. Autoritarnost je odnos koji je nedemokratski, onaj odnos koji je totalitaran i neslobodan. Predstavlja odnos u kome se preterano favorizuje poštovanje autoriteta, gde je zastupljen jedan vođa ili mala grupa ljudi koji se smatraju vođom. Autoritarnost podrazumeva specifičan mentalitet koji je pre emocionalan nego racionalan. Sa druge strane reći

---

⁷ Petrov, V. (2017) „Ustavotvorne i revizione procedure u postkomunističkoj Srbiji“, *Revizijska vlast u Srbiji – proceduralni aspekti ustavnih promena u Srbiji*, str. 13-25.

da je nešto demokratski je sinonim za saglasnost većine, jednakost i pravednost. Stoga, autoritarno donošenje ustava poznaje dva načina. Prvi je oktroisanje ustava, a drugi ustav pakt. U prvom slučaju vladar koji je vladao do tog trenutka apsolutistički izražava želju da narodu podari ustav kojim će ograničiti svoju dotadašnju neograničenu vlast. Drugi način je sporazum između različitih političkih snaga. To je drugim rečima ustav pakt koji najčešće donose vladar i narodno predstavništvo.

Što se tiče demokratskog donošenja ustava razlikujemo takođe dva načina. Prvi je donošenje ustava od ustavotvorne skupštine koja se može javiti u dva oblika kao ad hoc telo i kao skupština koja posle donošenja ustava obavlja redovnu zakonodavnu vlast. U prvom slučaju ona će se sastati samo sa zadatkom da donese novi ustav. Kada se to obavi, ona se raspušta i sledi raspisivanje izbora za redovnu skupštinu. U drugom slučaju su stvari malo drugačije. Kada ustavotvorna skupština donese ustav, ona nastavlja da radi kao redovna zakonodavna skupština. Drugi demokratski način donošenja ustava je ustavotvorni referendum koji može biti obavezan ili fakultativan. Obavezan referendum označava obaveznu fazu u postupku donošenja odnosno da bi ustav bio donet mora prvo da ga izglasa Narodna Skupština, pa onda narod. Dok fakultativni referendum označava da Narodna Skupština ima pravo da izglasa ustav bez potrebe izjašnjavanja naroda.

Neki ustavi su izričiti u tome da ustav posle isteka određenog vremena mora obavezno da se menja. Primer za to je Ustav Poljske od 1921. Koji je predviđao obaveznu ustavnu reviziju i sazivanje ustavotvorne skupštine svakih dvadeset pet godina. Međutim, neki ustavi predviđaju i zabrane svog menjanja. Najekstremniji primeri su oni koji zabranjuju promenu ustava u celini. Češki su ustavi koji sadrže zabranu menjanja pojedinih svojih odredbi. Tako su svi francuski ustavi posle ukidanja monarhije zabranjivali promenu republikanske forme vladavine. Međutim pored delimičnih i potpunih zabrana javljaju se i privremene i trajne zabrane promene ustava. Trajne bi važile stalno, dok privreme bi važile za određeno vreme. Primer zabrane promene ustava može biti da je zabranjena svaka njegova promena u određenom periodu nakon stupanja na snagu. Ustavom Republike Srbije je regulisana i zabrana promene Ustava. Moderni ustavi često sadrže odredbu za zabranu promene ustava za vreme ratnog odnosno vanrednog stanja (čl. 204.). Ustavom takođe može biti zabranjena promena pojedinih odredbi. To se radi da bi se zaštitile vrednosti koje ustavotvorac smatra da su važne.

Donošenje novog ustava se još naziva i totalna promena ustava. Jedino kada se menjaju samo delovi ili pojedine odredbe možemo govoriti o parcialnoj promeni ustava. Za razliku od ustavotvorne vlasti koja donosi novi formalni ustav, revizionu vlast je ona vlast koja ga menja. Ustavotvorna vlast je izvorna, a revizionu izvedena vlast. Svakako od značaja je napomenuti da iako je revizionu vlast ograničena procedurom za promenu ustava, dok ustavotvorna vlast nije, u sadržinskom smislu revizionu vlast je neograničena isto koliko i ustavotvorna. Razlika ustavotvorne i revizionu vlasti je u modernim ustavima uglavnom marginalizovana i teško je uopšte razlikovati vlast donošenja od vlasti promene postojećeg ustava.

Što se samog procesa donošenja i menjanja ustava tiče razlikujemo dve osnovne tehnike promene ustava koje obuhvataju donošenje ustavnih zakona o izmenama i dopunama ustava i donošenje ustavnih amandmana. Ustavni zakon o izmenama i dopunama ustava menja pojedinu

odredbu ustava ili jedan njegov deo, on se ugrađuje u tekst ustava, tačnije u postojeći tekst se dodaje nov, te prvobitni tekst više nije isti. Na sednici Narodne skupštine razmatraju se i predlog akta o promeni Ustava i predlog ustavnog zakona za sprovođenje ustava. Posle rasprave, Narodna skupština posebno odlučuje i o jednom i o drugom aktu. Narodna skupština odlučuje o aktu o promeni Ustava dvotrećinskom većinom. Slabost ove tehnike leži u tome što se čestom primenom gubi izvorni tekst ustava, zaboravlja se kakva je bila sadržina ustava prilikom njegovog donošenja. Tu nastaje jedan problem kod tumačenja s obzirom da je od velikog značaja spoznati prvobitnu želju ustavotvorca. Zbog toga se i ređe koristi ova tehnika. Takođe se postavlja pitanje da li je uopšte ova tehnika potrebna pored mnogobrojnih problema prilikom upotrebe iste. Dobar primer za to je upravo Ustav Švajcarske iz 1874 koji je formalno zamenjen ustavom 1999. godine.⁸

USTAVNI AMANDMANI

Ustavni amandman je drugi pravni oblik promene ustava. Po definiciji to je čista dopuna ustava. Njime se prvobitni tekst ustava se ne dira, on se samo nadograđuje, dopunjuje i usavršava. Amandmani se dodaju na kraju teksta, uređuju pitanja koja nisu u izvornom tekstu ustava. Izvorne odredbe ostaju u ustavu, ali stupanjem na snagu amandmana one prestaju da važe, jer amandman ima snagu ustava te se primenjuje pravilo *lex posterior derogat legi priori*. Najpoznatiji primer racionalne upotebe amandmanske tehnike jeste ustav SAD iz 1787, na koji je do sada doneto 27 amandmana.⁹

Racionalni metod odnosno postupak promene ustava podrazumeva da se mora voditi računa o dostojanstvu ustava kao najvišem pravnom aktu. Zato se ustav ne sme lako menjati, niti se postupak promene ustava sme olako pokretati. Stabilnost ustava je najviši izraz načela pravne sigurnosti. Samo stabilan ustav može konstitucionalizovati državnu vlast i biti pravi garant ljudskih prava i sloboda. Takođe, metod promene ustava ne sme da učini ustavnu stabilnost apsolutnom. Ne sme da je pretvori u ustavnu nepromenljivost.

Prestanak važenja ustava je važan isto koliko i njegovo donošenje i promena. Jedna komponenta ne može bez druge i obrnuto. Pravilo je da jedan ustav prestaje sa donošenjem novog ustava, odnosno da stari zamenjuje nov. Stupanjem na snagu novog ustava faktički prestaju da važe odredbe starog. Kako ustavi regulišu istu materiju, nije uobičajeno da u novom ustavu stoji odredba o prestanku važenja starog. Međutim, jedan ustav može da prestane i na nasilni, nelegalni način i do toga se obično dolazi putem revolucionarnih promena u društvu. Tada se donosi novi ustav koji znači prekid sa starim ustavom i društvenim poretkom. On se donosi samo pod pretpostavkom da se ukida stari ustav.

---

⁸ De Vergottini, G. (2015) *Uparedno ustavno pravo*, Službeni glasnik, Beograd, str. 202-205.

⁹ Stojanović, D. (2000) *Ustavni amandmani*, Institut za pravna i društvena istraživanja Pravnog fakulteta u Nišu, str. 59-63.

Ukratno je svakako bitno naznačiti da promena ustava u federalnim državama je znatno složenija i komplikovanija. Razumljivo, imajući u vidu prirodu same federacije. U većini federacija o promeni federalnog ustava odlučuje u isključivoj nadležnosti federalni dvodomni parlament čiji su domovi ravnopravni u takvom odlučivanju. Federalne jedinice nisu u ovakav način promene ustava neposredno uključene, nego posredstvom drugog, federalnog doma u parlamentu. Neki ustavi predviđaju neposrednije učešće federalnih jedinica u postupku promene ustava i to u obliku ratifikacije izvršene promene ustava od strane njihovih zakonodavnih tela.

Što se postupka za promenu Ustava u Republici Srbiji tiče, kao što je prethodno navedeno, svaki ustav sadrži deo o svojoj promeni, pa samim tim i Ustav Republike Srbije. Pored Ustava, Narodna skupština Republike Srbije je donela Poslovnik Narodne Skupštine, kojim se određuje procedura postupka promene Ustava Republike Srbije. Ovaj Poslovnik, u članu 142. definiše postupak za promenu Ustava. Postupak za promenu Ustava se odvija u dve faze. Prva je podnošenje i usvajanje predloga za promenu Ustava, a druga faza je izrada i usvajanje akta o promeni Ustava. U Sjedinjenim Američkim Državama odluka o promeni Ustava koju usvaja Kongres dvotrećinskom većinom glasova oba doma postaje punovažna onda kada je potvrde zakonodavna tela tri četvrtine američkih država.¹⁰

Prvu fazu promene Ustava je najlakše objasniti kroz tri jednostavna pitanja. Šta se radi? Ko to radi? I kako se to radi? Na prvo pitanje šta je uopšte prva faza odnosno šta ona predstavlja i šta se kod nje radi, odgovor je kao što je prethodno napomenuto podnošenje i usvajanje predloga za promenu ustava. Dakle, što se prve faze tiče, ona otpočinje podnošenjem predloga za promenu ustava, a pored njega i obrazloženje. Da bi se predlog uopšte podneo odgovara se na pitanje ko su ovlašćeni predlagači prema Ustavu. U Ustavu Republike Srbije je navedeno da njih čine jedna trećina od ukupnog broja narodnih poslanika, predsednik Republike, Vlada i najmanje 150.000 birača. Svaki od navedenih ovlašćenih predlagača je jednak odnosno istog ranga i poseduje samostalno ovlašćenje za pokretanje revizionog postupka. Predlog za promenu Ustava se mora podneti u pismenom obliku i uz obrazloženje, da bi potom Nadležni odbor proverio da li je predlog podneo ovlašćeni predlagač i ako jeste, da li je to učinio u propisanom obliku. Predlog nakon okončanja rasprave na sednici Narodne skupštine nije moguće menjati. Na kraju dolazimo i do trećeg pitanja, koje glasi kako se usvaja predlog za promenu Ustava. S obzirom da o promeni Ustava odlučuje Narodna skupština predlog o promeni usvaja se dvotrećinskom većinom od ukupnog broja narodnih poslanika. Izuzetak se javlja ukoliko većina ne bude postignuta, te promeni Ustava se ne može pristupiti narednih godinu dana i shodno tome postupak za promenu Ustava se okončava.

---

¹⁰ Tišma, M. (2012), „Ustavne promene u okruženju“, *Strani pravni život*, broj 3, 105-110.

PROCEDURE PROMENE USTAVA U REPUBLICI SRBIJI

Ukoliko Narodna skupština usvoji predlog za promenu Ustava, ulazi se u drugu fazu, drugim rečima fazu izrade i usvajanje akta o promeni Ustava. Ustavom nije određeno ko je nadležan za izradu akta o promeni Ustava. Prema poslovniku Skupštine to je nadležni odbor odnosno Odbor za ustavna pitanja, koji većinom glasova od ukupnog broja članova odbora utvrđuje predlog akta za promenu Ustava. Narodna skupština može da odluči da akt o promeni Ustava potvrde građani na referendumu. Ustavom nije određena većina koja je potrebna za odlučivanje o iznošenju akta o promeni Ustava na referendum. Poslovníkom Skupštine propisano je da Narodna skupština donosi odluku o raspisivanju referendumu, na predlog Ustavom ovlašćenog predlagača, dvotrećinskom većinom ukupnog broja narodnih poslanika. Ako Narodna skupština odluči da akt o promeni Ustava ne stavi na potvrdu građanima, promena Ustava je usvojena izglasavanjem u Narodnoj skupštini, a akt o promeni Ustava stupa na snagu kad ga potvrdi Narodna skupština.

Postoje slučajevi kad se promena Ustava u Narodnoj skupštini mora potvrditi od strane građana na ustavotvornom referendumu. To su slučajevi, kada se promena Ustava odnosi na preambulu Ustava, načela Ustava, ljudska i manjinska prava i slobode, uređenje vlasti, proglašavanje ratnog i vanrednog stanja ili postupak za promenu Ustava. Kad se akt o promeni Ustava stavi na potvrđivanje, građani se izjašnjavaju na referendumu najkasnije u roku od 60 dana od usvajanja akta o promeni Ustava.

Na nedavnom primeru kada je Ustav Republike Srbije iz 2006. godine promenjen na republičkom referendumu održanom 16. januara 2022. godine postojala je mogućnost da se isprati čitav proces promene Ustava. Naime, Narodna skupština je 30. novembra 2021. godine usvojila Akt o promeni Ustava Republike Srbije, koji je istog dana i objavljen u Službenom glasniku Republike Srbije, kao sastavni deo Odluke o raspisivanju republičkog referendumu radi potvrđivanja Akta o promeni Ustava Republike Srbije. Opšte poznato je da jedan zakon mora biti određen, postojan, opšti, jasan i kao najbitnija stavka javan. Zbog toga građani su imali priliku da pročitaju Ustav koji je javno dostupan na internet sajtu Narodne skupštine, ali takođe i u Službenom glasniku i tako se dalje upoznaju sa mogućim promenama. Predloženi amandmani su se ticali unapređivanja položaja sudstva i javnog tužilaštva.

Dobro pitanje je postavljeno u radu "Zašto i šta menjamo u Ustavu", Đorđa Markovića, a to je šta je bio cilj ove nedavne ustavne promene? U najkraćem, cilj se ogledao u smanjivanju mogućnosti da do sudstva i tužilaštva dopru štetni uticaji. Referendumsko pitanje je bilo jasno i nedvosmisleno postavljeno: Da li ste za sprovođenje akta o promeni Ustava Republike Srbije? Činjenica je da je srpsko pravosuđe trenutno jedna od najslabijih tačaka. Razlog za to leži u verovanju većine da se srpske sudije i drugi nosioci pravosudnih funkcija nalaze pod izraženim pritiskom političara i nosilaca političkih funkcija. Upravo zato, u cilju stvaranja pozitivne promene, Vlada Srbije je predložila ustavnu promenu, koja se odnosila na način izbora sudija i drugih nosilaca pravosudnih funkcija u Republici Srbiji. Na ovom primeru možemo jasno videti

značaj promene Ustava, kada problemi postanu vidljivi neophodna je promena, kako u Ustavu Republike Srbije, tako u drugim ustavima.¹¹

ZAKLJUČAK

Svakako da promena Ustava je usvojena onda kada je za akt o promeni glasala većina izašlih građana, odnosno birača. Ustav ne predviđa tzv. referendumski kvorum, tj. neophodan broj birača upisanih u biračke spiskove koji treba da pristupe glasanju na referendumu, da bi bio uspešan. Izostavljanje ovog referendurnskog uslova dovodi u pitanje legitimnost odluke donesene na referendumu. Kada je akt potvrđen na referendumu, Narodna skupština ga proglašava i on stupa na snagu. Drugim rečima, Ustav Republike Srbije regulisao je takođe i stupanje na snagu Ustava. Za razliku od zakona koji stupaju na snagu najranije osmog dana od objavljivanja u Službenom glasniku, Ustavom je propisano da Ustav stupa na snagu danom proglašenja u Narodnoj skupštini (čl. 206).

Razvoj evropske i svetske ustavnosti najviše u toku XIX i XX veka je rezultirao donošenjem ustava u većini država, te se može reći da skoro koliko ima država da toliko ima i ustava. Ustav se shvata kao osnovni zakon, najviši pravni akt, dokument koji zauzima najviše mesto u hijerarhiji ostalih pravnih akata, ujedno posedovajući najveću pravnu snagu. Ustav donosi ustavotvorna vlast koja je najviši oblik ispoljavanja suverenosti ustavotvorca. Kao nosilac najviše vlasti, ustavotvorac ne može biti ograničen nekim višim aktom koji bi stajao iznad ustava. Samim tim posao ustavotvorca je od velikog značaja i odgovornosti. Uprkos visokoobučenosti ustavotvorca, detaljnosti i mudrosti, nijedan ustav nije večan, pa samim tim iziskuje posle određenog vremenskog perioda i njegovu promenu odnosno donošenje novog.

Što se Ustava Republike Srbije tiče, on pripada grupi čvrstih ustava i za svoju promenu propisuje poseban, postupak koji se razlikuje od običnog zakonodavnog postupka. Postupak promene Ustava je detaljan i spor, a takođe obuhvata više faza. U prvoj fazi se podnosi predlog za njegovu promenu, dok u drugoj fazi se već odlučuje o promeni ustava. Inicijativu za promenu ustava mogu podneti i sami građani, pored trećine od ukupnog broja narodnih poslanika, predsednika Republike i Vlade. U fazi odlučivanja o promeni ustava, građani indirektno odlučuju preko svojih izabranik predstavnika u Narodnoj skupštini, ali takođe i direktno putem referenduma.

Posebna privilegija na strani svakog građanina je pravo i njegova obaveza da participira u ustavotvornoj vlasti svoje države, tako što će se izjasniti na ustavnom referendumu da li je ili nije za ustavne promene. Promena, a pogotovo donošenje novog formalnog Ustava nije nešto što se sme olako shvatiti. To je jedan sistematski proces, unapred tačno određen gde nijedan korak se ne sme preskočiti, zanemariti ili izostaviti. Cilj svake ustavne promene je unapređenje i

---

¹¹ Radojević, M. (2017) „Protivrečnosti ustavnih promena u Republici Srbiji“, *Srpska politička misao*, broj 3, str. 325-330.

poboljšanje zakonodavnog i pravnog poretka jedne države. Ustavi se menjaju upravo u duhu sa novim tendencijama i promenama u društvu, te svaka promena treba da stremi tome da se ustav prilagođava aktuelnim potrebama društva. Naposljetku, ne zavisi samo od kvaliteta normi koje se predlažu i od pozitivnog ishoda sa referendumima da li će cilj promene biti zadovoljen. Uvek ključnu ulogu igra i primena prava, jer ponekad pusta reč na papiru iako je norma, ukoliko se u realnosti ne sprovede onako kako je predviđeno, neće biti moguće da se obezbedi takozvana vladavina prava.

LITERATURA

- De Vergottini, G. (2015) *Uporedno ustavno pravo*, Službeni glasnik, Beograd;
- Mihajlović, V. (2009) *Ustavno pravo*, 3M Copy, Kraljevo;
- Nastić, M. (2017) „Neposredno učešće građana u postupku promene Ustava“, *Reviziona vlast u Srbiji – proceduralni aspekti u postupku promene Ustava*;
- Petrov, V. (2017) „Ustavotvorne i revizione procedure u postkomunističkoj Srbiji“, *Reviziona vlast u Srbiji – proceduralni aspekti ustavnih promena u Srbiji*;
- Radojević, M. (2017) „Protivrečnosti ustavnih promena u Republici Srbiji“, *Srpska politička misao*, broj 3;
- Stojanović, D. (2000) *Ustavni amandmani*, Institut za pravna i društvena istraživanja Pravnog fakulteta u Nišu;
- Tišma, M. (2012), „Ustavne promene u okruženju“, *Strani pravni život*, broj 3.

ADOPTION AND CHANGE OF THE CONSTITUTION

Abstract: The Constitution is one of the most complex topics about which lawyers and other numerous scientists have often discussed and written. Although the constitution appears and develops at the end of the 18th and at most in the 19th century, when the largest number of these legal acts are passed, it also becomes the main subject of various polemics from ancient times to the present day. Starting with what exactly the term "constitution" should represent to its content and the question of what values must be contained in one act, which is also the highest and most important legal and political act of the state. The Constitution has always been a cause for debate because its adoption or change, as PhD Maja Nastić in her work "Direct participation of citizens in the process of changing the constitution" quickly becomes a central political and social topic, on which it is not easy to reach a compromise.

Key words: Constitution, adoption, change, constitution makers, democracy.

Amela Hajdarević¹²

Fakultet za menadžment i poslovnu psihologiju, Univerzitet u Travniku

NEVERBALNA KOMUNIKACIJA U ZDRAVSTVENIM USTANOVAMA U VREME PANDEMIJE COVID-19

Apstrakt: *Uspešan zdravstveni radnik se od ostalih razlikuje po profesionalnom odnosu prema pacijentima i kolegama. Zdravstveni radnici ne mogu birati svoje pacijente, ali mogu izabrati način na koji će preneti poruku kako bi postigli svoj cilj. Smatramo da je od najveće važnosti da svoje znanje i komunikativnu sposobnost svakodnevno primenjuju u svom radu. Poseban akcenat stavljamo na neverbalnu komunikaciju između zdravstvenih radnika i pacijenata, koja treba da bude: profesionalna, topla, meka i direktna. Koristeći tehnike anketiranja i analizirajući rezultate istraživanja neverbalne komunikacije, došli smo do zaključka: Neverbalna komunikacija je važna u radu sa pacijentima, kažu zaposleni u Zdravstvenim ambulancama i Domu zdravlja Novi Sad.*

Ključne reči: komunikacija, neverbalna komunikacija, zdravstveni radnik, pacijenti i zdravstvene ambulante.

UVOD

Svetska zdravstvena organizacija definisala je kvalitetnu komunikaciju kao jednu od pet čestina neophodnih za zdrav i srećan život. Znanje i umeće kvalitetne komunikacije preduslo je kvalitetnog delovanja za mnoge profesije, naročito u medicini. U zdravstvu je kvalitetna komunikacija s bolesnikom temelj uspešnog lečenja. Jedino u direktnom kontaktu lekara i bolesnika moguće je postići zadovoljavajući nivo saradljivosti bolesnika, zadobiti njegovo poverenje, sprovesti ga kroz sistem zdravstva, lečiti i izlečiti. U medicini je uspeh lečenja neupitno vezan za komunikaciju unutar zdravstvenog tima. (Werner, Holderried, Schaffeler, Weyrich, Riessen, Zipfel, Celebi, 2013)

U današnje moderno vreme koje podleže brojnim izazovima moderne tehnologije, uveliko je prepoznata i promena u kulturi komunikacije. U odnosu između lekara i bolesnika, uprkos velikim promenama u tehnološko-naučnom smislu, postoji i dalje potreba dobre komunikacije.

---

¹² hajdarevic_amela@yahoo.com

Bolesniku, dakle čoveku koji pati i treba pomoć lekara, uvek će biti potreban holistički pristup, ponašanje s punim uvažavanjem njegove ličnosti, kao i saosećajno slušanje. Ako nema direktne, kvalitetne komunikacije, rezultati lečenja sigurno će biti lošiji. Kritike lekara koje izriče bolesnik, a posebno mediji, odnose se najčešće upravo na navedeno. Uplašeni bolesnik očekuje potpunu brigu i pažnju zdravstvenog tima i opravdano očekuje niz informacija o svom zdravstvenom stanju i terapiji. (Nijhawan, Janodia, Musmade, 2013) Ovo naročito važi za teško obolele, kao i za situacije kao što je pandemija COVID19, u kojoj postoji mnoštvo nepoznanica i straha od posledica zaraze. (Kuthning, M. Hundt, F. 2013)

Posebna komunikacija očekuje se kod teško bolesnih, terminalno bolesnih, dece. Razgovor je najbolji način komuniciranja koji imamo. Objektivna stvarnost ne može se zaobići, ali bi odgovarajuća komunikacija mogla znatno olakšati situaciju.

Odnos lekar – pacijent to je komunikacija dva bića od kojih jedan pruža a drugi traži pomoć, a koji krije širok spektar postupaka. Upravo je to mesto gde se prepliću naša stvarnost sa našim vrlinama i manama našeg civilizacijskog nivoa, moralnih normi i onog ljudskog u nama.

Mesto i uloga lekara, uopšte uloga medicinskog osoblja u savremenom društvu znatno se razlikuje od vremena od pre nekoliko decenija. A da ne govorimo o još ranijem periodu. Danas su pacijenti obavešteni o raznim bolestima, a upravo to zahteva od svakog lekara da nauči i što bolje oblikuje i plasira svoje poruke pacijentima, kako bi što uspešnije komunicirali u toku lečenja. Lekari i medicinsko osoblje moraju da shvate da pacijenti ne prihvataju nedorečenost, dvosmislenost, već traže od svog lekara da ih pažljivo sluša i da njihovo mišljenje uvažava.

Lekar mora da razume i otvori dušu svog pacijenta.

Zbog svega navedenog, predmet ovog rada je upotreba i značaj neverbalne komunikacije u zdravstvenim organizacijama. Cilj istraživanja je utvrditi koliko je poznavanje neverbalne komunikacije i njen značaj u radu sa pacijentima u Domovima zdravlja i Kliničkom centru Novi Sad. Pokušali smo da utvrdimo koliko se primena znanja o neverbalnoj komunikaciji održava na pol, starost ispitanika, godine radnog staža, stepen obrazovanja i radno mesto.

Zadatak istraživanja jeste, ispitati mišljenje zaposlenih o neverbalnoj komunikaciji u Domovima zdravlja i Kliničkom centru u Novom Sadu.

KOMUNIKACIJA U ZDRAVSTVU

Komuniciranje u zdravstvu je složen, neprekidan, interaktivan proces koji stvara osnovu za izgradnju pozitivnih odnosa na relaciji medicinsko osoblje – pacijent. „Čovek je razvojem govorne kulture doveden u iskušenje da rečima umesto toljagom rešava probleme i da sporazumno s drugim pripadnicima zajednice ostvaruje svoje ciljeve i interese. Spoznavši, dakle, već u ranoj fazi ljudske civilizacije ogromnu moć govorne poruke, čovek neprekidno razmišlja kako da poveća tu moć radi što većeg uticaja na druge ljude da bi se oni pridobili za realizaciju određenih ciljeva“. (Mesić, 2011) Ako ovu konstataciju primenimo u teoriji i praksi komunikacijskih veština u zdravstvu, videćemo da to „povećanje moći radi što većeg uticaja na druge ljude“ u konkretnom slučaju podrazumeva potrebu za stalnom edukacijom i usavršavanjem komunikacijskih znanja radi što uspešnijeg obavljanja radnih zadataka. (Wilmot, Hocker, 2011) Međutim, to istovremeno podrazumeva i sve druge oblike neempatijskog komuniciranja kada za naše ciljeve imamo informisanje javnosti putem masovnih komunikacija

odnosno kada na interpersonalnom nivou želimo da uveravamo ljude da bi oni menjali svoje stavove i mišljenja (propaganda, marketing, odnosi s javnošću). Sredstva komuniciranja sve više utiču na kulturu uopšte, pa tako menjaju i način komunikacije u zdravstvu.

U modernom svetu danas smo svedoci komunikacije putem interneta. Putem tzv. „on-line“ komunikacija omogućeno je da lekar i pacijent mogu da razgovaraju na daljinu, u svakom trenutku i bez ograničavanja trajanja toka komunikacije. Zahvaljujući novim medijima, kako predviđaju stručnjaci, u dogledno vreme će se moći odvijati celovita terapijska komunikacija i u sestrinstvu. Pacijent će takođe svoj intervju sa lekarom moći da obavlja putem interneta. U vreme pandemije COVID19, ovakav način komunikacije je veoma prisutan, te se pacijenti svojim izabranim lekarima javljaju on-line ili telefonom i na taj način dobijaju prve savete, uputstva, a često i terapiju. (Back, Tulsky, Arnold, 2020)

Komunikacija u medicini smatra se osnovnom veštinom lekara na putu do uspešne dijagnoze i lečenja, te uspostavljanja adekvatnog odnosa sa bolesnikom. (<https://www.modernhealthcare.com/patient-care/covid-19-pandemic-targeted-and-factual-health-communications-are-exactly-what-patients>) Na sličan način treba da se odvija i komunikacijski proces na relaciji lekar-pacijent i medicinska sestra – pacijent, kao i između svih aktera medicinskog tima i bolesnika. Dobre komunikacijske veštine, strpljivost i osetljivost za probleme pacijenta, nužne su za stvaranje međusobnog poverenja. (Coiera, Tombs, 1998) Veoma je važno da se u komunikaciji sa bolesnikom nikada ne nameću vlastiti stavovi, pa čak i onda kada smo duboko uvereni da sve što činimo, da činimo za njihovo dobro. Komuniciranje u zdravstvu zahteva znanje, kompetenciju i tehničke veštine, što podrazumeva potrebu permanentnog aktivnog učenja i vežbanja komunikacijskih veština svih članova medicinskog tima, kako lekara tako i medicinskih sestara i drugog osoblja, koji rade sa bolesnicima. (Marković, Marković, Mesić, Arsić, Arsić, 2015)

NEVERBALNA KOMUNIKACIJA U ZDRAVSTVU

Verbalno komuniciranje podrazumeva govor i pisanje dok neverbalna komunikacija podrazumeva izraz lica, ton glasa, pogled, položaj i pokret tela, gest, način odevanja i slično. Drugim rečima, neverbalna komunikacija je komunikacija porukama koje nisu izražene našim govorom, nego se prenose drugim sredstvima. Neverbalna komunikacija je suptilan, multidimenzionalan i najčešće spontan proces (Krasulja,2010). Mnoga komunikološka istraživanja potvrđuju da se samo mali deo naših informacija upućenih drugom licu prenosi putem reči. Procent učešća verbalnih komunikacija u našem svakodnevnom opštenju u socijalnom miljeu kreće se svega od 7 do 35 odsto. Upravo ovaj podatak ukazuje na veliki značaj neverbalnog komuniciranja. Kad kažemo nešto drugoj osobi, naše reči su tada manje značajne od izraza lica ili kontakta očima, jačine ili boje našeg glasa, kretanja u prostoru ili dodira i pokreta naših ruku. U prvi mah to nam se i ne čini baš tako, ali ako usmerimo našu pažnju na neverbalne poruke našeg partnera u komunikaciji, videćemo da često postoji veliki nesklad između verbalnog i neverbalnog sadržaja našeg komuniciranja. Tako, na primer, kada vam neko kaže: „Dobro došli“, po njegovom kiselom osmehu videćemo da „baš nimalo nismo dobro došli“ ili kada vam neko kaže da je „sve u redu“, po njegovom izrazu lica i očiju, shvatićemo da „baš ništa nije u redu“. S druge strane, srdačan i iskren osmeh domaćina pri prvom susretu može da u

jednom trenu rasprši sve unapred stvorene predrasude o njemu, što ne bismo mogli nikako postići uz pomoć reči. Neverbalni signali pokazuju misli i emocije, stavove i osobine. Oni su takođe i podrška verbalnoj komunikaciji ili zamena za nju. Pokreti otkrivaju, govore o raspoloženjima i stanjima, omogućavaju da se izraze slaganja i neslaganja, pristajanje ili odbijanje. Uz reči u našoj komunikaciji s drugim ljudima, svesno ili nesvesno, kontrolisano ili spontano, koristimo mimiku, gestove, položaj tela, prostornu ili vremensku situaciju u kojoj nešto saopštavamo, modulaciju ili boju glasa, način i stil odevanja i slično. (Arsenijević, 2016) Reči su svakako okosnica ljudske komunikacije, ali one mogu često da prevare, zavedu i povrede, ukoliko naš iskaz nije pravilno i jasno formulisan ili je pogrešno dekodiran. Ukoliko smisao i sadržaj nisu preneseni i shvaćeni na željeni način – znači da je u procesu komunikacije nastala greška. A tada govor tela predstavlja jedino rešenje, jer sa njim se uspostavlja komunikacijski most uz čiju pomoć se otklanjaju tzv. „šumovi“ ili „buka“ u komunikacijskim kanalima. (Berg, 2020)

EMPIRIJSKO ISTRAŽIVANJE NEVERBALNE KOMUNIKACIJE U ZDRAVSTVU

Predmet i problem istraživanja

Predmet istraživanja ovog rada je neverbalna komunikacija u Domovima zdravlja i Kliničkom centru Novi Sad.

Svi zaposleni koji su ispitani imaju noćna dežurstva, pored redovnog radnog vremena kada primaju samo zakazane pacijente. Upravo na noćnim dežurstvima kada ima više hitnih slučajeva lakše se prepoznaju neverbalni znaci komunikacije kada bolni i uplašeni pacijenti prate pogledom užurban hod, zabrinuto lice lekara, spretno ruke medicinskih sestara i njihov ohrabujući osmeh.

Još jednom ćemo ponoviti da neverbalna komunikacija čini $\frac{3}{4}$ celokupne komunikacije među ljudima. Signali neverbalne komunikacije pokazuju: stavove, osobine, misli i emocije.

Problem istraživanja

Rad zaposlenih u zdravstvu je ozbiljan i zahtevan. Od svakog zaposlenog se očekuje maksimalna odgovornost i posvećenost pacijentu. Na kvalitet rada utiče jednim delom i neverbalna komunikacija koja je prisutna i nedeljiva u odnosima među ljudima. Poznavanje neverbalne komunikacije od strane lekara, ostalih medicinskih radnika i pacijenata je od velikog značaja. Upravo zato smo sprovedli ispitivanje o tome kakav stav zdravstveni radnici imaju o neverbalnoj komunikaciji.

Ciljevi, zadaci i hipoteze istraživanja

Cilj istraživanja

Utvrđiti koliko je poznavanje neverbalne komunikacije i njen značaj u radu sa pacijentima u Domovima zdravlja i Kliničkom centru Novi Sad. Pokušali smo da utvrdimo koliko se primena znanja o neverbalnoj komunikaciji održava na pol, starost ispitanika, godine radnog staža, stepen obrazovanja i radno mesto.

Zadatak istraživanja jeste, ispitati mišljenje zaposlenih o neverbalnoj komunikaciji u Domovima zdravlja i Kliničkom centru u Novom Sadu.

Ovaj glavni zadatak podelili smo u više zadataka:

0. Utvrditi značaj neverbalne komunikacije za rad sa pacijentima u Domovima zdravlja i Kliničkom centru Novi Sad.
1. Utvrditi među polnu razliku u procesu neverbalne komunikacije.
2. Utvrditi povezanost starosti ispitanika i njihove procene neverbalne komunikacije.
3. Utvrditi povezanost radnog staža ispitanika i njihove procene neverbalne komunikacije.
4. Utvrditi povezanost obrazovnog nivoa ispitanika i njihove procene neverbalne komunikacije.
5. Utvrditi povezanost u proceni neverbalne komunikacije u zavisnosti od radnog mesta ispitanika.

HIPOTEZE ISTRAŽIVANJA

Opšta hipoteza:

Neverbalna komunikacija je značajna za rad sa pacijentima, prema proceni zaposlenih u Domovima zdravlja Novi Sad, Kliničkom centru Novi Sad, Ginekološko akušerska klinika u Novom Sadu, Klinički centar za oralnu hirurgiju i stomatologiju Novi Sad i odeljenje za estetsku hirurgiju i kozmetologiju pri kliničkom centru u Novom Sadu.

Specifične hipoteze:

H1: Postoji statistički značajna međupolna razlika u proceni neverbalne komunikacije zaposlenih u Domovima zdravlja.

H2: Postoji statistički značajna povezanost starosti ispitanika i njihove procene neverbalne komunikacije.

H3: Postoji statistički značajna povezanost dužine radnog staža ispitanika i njihove procene neverbalne komunikacije.

H4: Postoji statistički značajna povezanost obrazovnog nivoa ispitanika i njihove procene neverbalne komunikacije.

H5: Postoji statistički značajna razlika u proceni neverbalne komunikacije u zavisnosti od radnog mesta ispitanika

Metodologija istraživanja

Istraživanjem je obuhvaćeno 117 ispitanika zaposlenih u Domovima zdravlja i Kliničkom centru u Novom Sadu.

Uzorak je prigodan i pripada grupi neverovatnosnog uzorkovanja. Izbor uzorka je određen namerno.

Zavisna varijabla ovog istraživanja je Neverbalna komunikacija u zdravstvenim ustanovama u Novom Sadu, a nezavisne varijable su:

- 1) Pol
- 2) Starost
- 3) Školska sprema
- 4) Ukupni radni staž
- 5) Radno mesto

Metode, tehnike i instrumenti istraživanja

Metoda koja se primenila u ovom istraživanju je deskriptivna. Deskriptivna metoda u komunikološkom istraživanju predstavlja opisivanje komunikacionih pojava. Ova metoda predstavlja prikupljanje, obradu, prezentaciju i interpretaciju podataka kao i izvođenje zaključaka na osnovu opisa – deskripcije.

Od tehnika istraživanja u ovom radu koristili smo anketiranje. Anketiranje je istraživački postupak u kojem se ispitanicima postavljaju pitanja u pisanoj formi i od njih se traži da odgovore u pisanoj formi. Putem njihovih odgovora dolazimo do podataka o pojavama koje su predmet našeg istraživanja.

Kao instrument istraživanja korišćemo anketiranje.

Anketa je anonimna i sastoji se od 27 pitanja od kojih su prvih pet osnovni podaci o ispitanicima a ostalih 20 pitanja se odnosi na neverbalnu komunikaciju, od kojih su dva vezana za probleme komunikacije u organizaciji i kako ih rešiti.

Anketa je prilagođena uslovima i vremenu koje su ispitanici bili u mogućnosti da odvoje. Korišćena je terminologija koja je ispitanicima poznata, pitanja su jasna i nedvosmislena.

Populacija i uzorak istraživanja

Istraživanja za ovaj rad sprovedeno je u Domovima zdravlja Novi Sad, Kliničkom centru Novi Sad, Ginekološko akušerska klinika u Novom Sadu, Klinički centar za oralnu hirurgiju i stomatologiju Novi Sad i odeljenje za estetsku hirurgiju i kozmetologiju pri kliničkom centru u Novom Sadu.

Uzorak je prigodan i pripada grupi neverovatnosnog uzorka. Odabran je namerno.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Karakteristike uzorka

U ovom istraživanju je učestvovalo 117 ispitanika zaposlenih u gore navedenim institucijama, na različitim radnim pozicijama.

Tabela 1: Frekvencije varijable Pol

	Broj ispitanika	Procenti
Muški	52	44,4

Ženski	65	55,6
Total	117	100,0

Prema polnoj strukturi uzorak je zadovoljavajuće ujednačen, odnosno ispitanika muškog pola ima oko 44% , dok je ispitanika ženskog pola oko 56%.

Tabela 2: Frekvencije varijable godine starosti

	Broj ispitanika	Procenti
do 25 godina	18	15,4
od 26 do 35	38	32,5
od 36 do 45	30	25,6
od 46 do 56	24	20,5
preko 56 godina	7	6,0
Total	117	100,0

Najveći procenat ispitanika je starosti od 26 do 35 godina, oni obuhvataju 32,5% uzorka, potom slede ispitanici starosti od 36 do 45 godina, koji obuhvataju oko 26% uzorka. Najmanje ima najstarijih ispitanika, 6%, dok najmlađi čine 15,4% uzorka.

Tabela 3: Frekvencija varijable dužina radnog staža

	Broj ispitanika	Procenti
do 5 godina	22	18,8
od 6 do 10 godina	35	29,9
od 11 do 20 godina	37	31,6
od 21 do 30 godina	19	16,2
preko 30 godina	3	2,6
Nedostaje	1	,9
Total	117	100,0

Najveći procenat ispitanika ima dužinu staža od 11 do 20 godina, oni obuhvataju oko 32% uzorka, potom slede ispitanici sa stažom od 6 do 10 godina, koji obuhvataju oko 30% uzorka. Najmanje ima ispitanika sa najdužim stažom 2,6%, dok je ispitanika sa najkraćim stažom oko 19% .

Tabela 4: Frekvencija varijable stručna sprema

	Broj ispitanika	Procenti
osnovna	6	5,1
srednja	53	45,3
viša	17	14,5
visoka	31	26,5
mr ili dr	10	8,5
Total	117	100,0

Najveći procenat ispitanika ima završenu srednju školu, oni čine oko 45% uzorka, potom slede ispitanici sa završenom visokom stručnom spremom, kojih ima 26,5%. Najmanji broj ispitanika je sa osnovnom školom oko 5%, dok sa magistraturom ili doktoratom, ima 8,5 %.

Tabela 5: Frekvencije varijable radno mesto

	Broj ispitanika	Procenti
na prijemu hitnih slučajeva	21	17,9
u operativnom bloku	23	19,7
ginekološko-akušerskoj klinici i ordinacija	20	17,1
u specijalističkoj ordinaciji	16	13,7
oralna hirurgija i stomatologija	26	22,2
estetska hirurgija i kozmetologija	11	9,4
Total	117	100,0

Najveći procenat ispitanika je na oralnoj hirurgiji i stomatologiji, njih oko 22%, potom slede radnici u operativnom bloku, kojih ima oko 20%. Ispitanici koji su zaposleni na prijemu hitnih slučajeva čine oko 18% uzorka, a na ginekološko-akušerskoj klinici obuhvataju oko 17%.

Ispitanici koji su u specijalističkoj ordinaciji čine oko 14% uzorka, a zaposleni na estetskoj hirurgiji i kozmetologiji obuhvataju 9,4% uzorka.

PROSEČNI ODGOVORI ISPITANIKA NA TVRDNJE IZ UPITNIKA O NEVERBALNOJ KOMUNIKACIJI

Upitnik za procenu neverbalne komunikacije ima 20 tvrdnji, koje su koncipirane kao skala likertovog tipa, tako da su ispitanici svoju saglasnost sa iznetim tvrdnjama izražavali na kontinuumu od 1 do 5. U tabeli 6 prikazani su minimalni i maksimalni rezultati, aritmetičke sredine i standardne devijacije za svaku tvrdnju.

Tabela 6: Minimalni i maksimalni odgovori, aritmetička sredina i standardna devijacija

	Minimalan rezultat	Maksimalan rezultata	Aritmetička sredina	Standardna devijacija
Neverbalna komunikacija je tacnija i iskrenija od verbalne.	1,00	5,00	3,1121	1,35628
Neverbalna komunikacija utiče na stepen dobrog međusobnog razumevanja(lekar-pacijent)	1,00	5,00	3,2672	1,00743
Dobro "čitam" verbalne i neverbalne poruke sagovornika(pacijenata i kolega)	1,00	5,00	3,2586	,84566
Ohrabrujem pacijenta u komunikaciji, tako što ga slušam celim telom.	1,00	5,00	3,7328	1,03300
Izraz lica čini osnovu održavanja komunikacije.	1,00	5,00	3,3534	1,15159
Prilikom komunikacije uvek se trudim da održim kontakt očima.	1,00	5,00	3,8017	1,03184
Čovek koji se usredsređuje na reči koje izgovara, manje obraća pažnju na nesvesne signale koje emituje telo.	1,00	5,00	3,0690	1,19218

Ekspresija lica je najcesci vid neverbalne komunikacije.	1,00	5,00	3,0261	1,18070
Često podležem uticaju prve impresije.	1,00	5,00	3,0603	1,30076
Ne mogu u potpunosti da kontrolišem svoje telo kada me obuzme trema ili neka snažna emocija.	1,00	5,00	3,3793	1,37465
Prilikom poslovnog kontakta obraćam pažnju na neverbalnu komunikaciju sagovornika.	1,00	5,00	3,1652	1,12336
U poslovnim kontaktima više volim da komuniciram preko telefona ili elektronskom poštom, nego licem u lice kako ne bih morao/morala da vodim računa o znacima koje moje telo odašilje.	1,00	5,00	2,5259	1,21913
Fizički izgled kolega mi je bitan prilikom formiranja mišljenja o njima.	1,00	5,00	2,8696	1,20322
Poznavanje neverbalne komunikacije utiče na nivo komunikacije.	1,00	5,00	2,9655	1,11067
Lošu vest (dijagnozu) prepuštam da prenesu drugi.	1,00	5,00	3,1140	1,27438
Odgovara mi da stalno radim u istom timu.	1,00	5,00	2,7807	1,32877
Naše radno mesto je povezano sa stepenom prve impresije kod pacijenata.	1,00	5,00	3,2759	1,15409

Ukoliko pacijent rečima govori jedno, a njegovi gestovi i mimika drugo, poverovaću rečima.	1,00	5,00	3,6174	1,18160
Gestove možemo shvatiti samo ako ih tumačimo kao delove celine.	1,00	5,00	3,4569	,97260
U neverbalnoj komunikaciji najčešće izražavamo emocije.	1,00	5,00	3,9655	1,13391

Na osnovu dobijenih rezultata možemo videti da ispitanici najveću saglasnost pokazuju sa sledećim tvrdnjama: U neverbalnoj komunikaciji najčešće izražavamo emocije (aritmetička sredina 3,97), Prilikom komunikacije uvek se trudim da održim kontakt očima (aritmetička sredina 3,80), Ohrabrujem pacijenta u komunikaciji, tako što ga slušam celim telom (aritmetička sredina 3,73), Ukoliko pacijent rečima govori jedno, a njegovi gestovi i mimika drugo, poverovaću rečima (aritmetička sredina 3,62).

U proseku ispitanici se najmanje slažu sa sledeće dve tvrdnje: U poslovnim kontaktima više volim da komuniciram preko telefona ili elektronskom poštom, nego licem u lice kako ne bih morao/morala da vodim računa o znacima koje moje telo odašilje, (aritmetička sredina 2,53), i Odgovara mi da stalno radim u istom timu. (aritmetička sredina 2,78).

PROSEČAN REZULTAT ISPITANIKA NA UPITNIKU ZA PROCENU NEVERBALNE KOMUNIKACIJE

Prosečan rezultat ispitanika na upitniku za procenu neverbalne komunikacije kod zaposlenih u Domovima zdravlja i Kliničkim centrima Novi Sad izračunali smo aritmetičkom sredinom sumacionih skorova svih 20 tvrdnji. Maksimalan mogući rezultat je 100 bodova. U tabeli ispod prikazani su minimalni i maksimalni rezultati, aritmetičke sredine i standardne devijacije.

Tabela 7: Minimalne i maksimalne vrednosti, aritmetička sredina i standardna devijacija

	Minimalan rezultat	Maksimalan rezultata	Aritmetička sredina	Standardna devijacija
Ukupan skor na upitniku neverbalne komunikacije	36,00	86,00	64,6481	8,99150

U tabeli 7 možemo videti da je najveći skor na upitniku 86 bodova, a najmanji 36, od mogućih 100 bodova. U proseku ispitanici imaju oko 65 bodova (aritmetička sredina 64,65). Na osnovu ovog rezultata možemo zaključiti da ispitanici, u proseku, pridaju umeren značaj neverbalnoj komunikaciji, u radu sa pacijentima

Prema rezultatima prosečnih odgovora na tvrdnje u upitniku, kao i na osnovu aritmetičke sredine sumacionih skorova na svim tvrdnjama zajedno, možemo zaključiti da se **opšta hipoteza** koja glasi: Neverbalna komunikacija je značajna za rad sa pacijentima, prema proceni zaposlenih u Domovima zdravlja i Kliničkom centru Novi Sad, **može prihvatiti**.

RAZLIKE U PROCENI NEVERBALNE KOMUNIKACIJE U ZAVISNOSTI OD POLA

Međupolne razlike u proceni neverbalne komunikacije proverili smo u skladu sa postavljenim hipotezama istraživanja i to tako što smo uradili seriju t-testova za nezavisne uzorke, na svim pitanjima kao i na ukupnom skor na upitniku. U tabeli 8 prikazane su aritmetičke sredine i standardne devijacije za svaku grupu posebno (muškarci i žene), a u drugoj tabeli su date vrednosti i statistička značajnost t-testova.

Tabela 8: Aritmetičke sredine i standardne devijacije odgovora na stavke upitnika

	Pol	Aritmetička sredina	Standardna devijacija	Greška aritmetičke sredine
Neverbalna komunikacija je tačnija i iskrenija od verbalne.	muški	2,6731	1,32430	,18365
	ženski	3,4688	1,28445	,16056
Neverbalna komunikacija utiče na stepen dobrog međusobnog razumevanja(lekar-pacijent)	muški	3,1923	,88647	,12293
	ženski	3,3281	1,09913	,13739
Dobro "čitam" verbalne i neverbalne poruke sagovornika(pacijenata i kolega)	muški	3,2308	,70336	,09754
	ženski	3,2813	,95067	,11883
Ohrabrujem pacijenta u komunikaciji, tako što ga slušam celim telom.	muški	3,9038	,97538	,13526
	ženski	3,5938	1,06486	,13311
Izraz lica čini osnovu održavanja komunikacije.	muški	3,1923	1,18881	,16486
	ženski	3,4844	1,11259	,13907
Prilikom komunikacije uvek se trudim da održim kontakt očima.	muški	3,6538	1,11820	,15507
	ženski	3,9219	,94792	,11849
Čovek koji se usredsređuje na reči	muški	3,2692	1,08674	,15070

koje izgovara, manje obraća pažnju na nesvesne signale koje emituje telo.	ženski	2,9063	1,25633	,15704
Ekspresija lica je najčešći vid neverbalne komunikacije.	muški	3,0980	,92206	,12911
	ženski	2,9688	1,35657	,16957
Često podležem uticaju prve impresije.	muški	3,0577	1,19498	,16571
	ženski	3,0625	1,39016	,17377
Ne mogu u potpunosti da kontrolišem svoje telo kada me obuzme trema ili neka snažna emocija.	muški	3,2500	1,42629	,19779
	ženski	3,4844	1,33324	,16666
Prilikom poslovnog kontakta obraćam pažnju na neverbalnu komunikaciju sagovornika.	muški	2,9423	1,19498	,16571
	ženski	3,3492	1,03423	,13030
U poslovnim kontaktima više volim da komuniciram preko telefona ili elektronskom poštom, nego licem u lice kako ne bih morao/morala da vodim računa o znacima koje moje telo odašilje.	muški	2,4423	1,27439	,17673
	ženski	2,5938	1,17809	,14726
Fizički izgled kolega mi je bitan prilikom formiranja mišljenja o njima.	muški	2,6346	1,17204	,16253
	ženski	3,0635	1,20313	,15158
Poznavanje neverbalne komunikacije utiče na nivo komunikacije.	muški	2,9423	1,01775	,14114
	ženski	2,9844	1,18847	,14856
Lošu vest(dijagnozu) prepuštam da prenesu drugi.	muški	2,9412	1,30249	,18238
	ženski	3,2540	1,24393	,15672
Odgovara mi da stalno radim u istom timu.	muški	2,8235	1,39579	,19545
	ženski	2,7460	1,28224	,16155
Naše radno mesto je povezano sa stepenom prve impresije kod pacijenata.	muški	3,2500	1,13544	,15746
	ženski	3,2969	1,17756	,14720
Ukoliko pacijent rečima govori jedno, a njegovi gestovi i mimika drugo, poverovaću rečima.	muški	3,4902	1,20619	,16890
	ženski	3,7188	1,16113	,14514

Gestove možemo shvatiti samo ako ih tumačimo kao delove celine.	muški	3,4615	,89578	,12422
	ženski	3,4531	1,03785	,12973
U neverbalnoj komunikaciji najčešće izražavamo emocije.	muški	3,6731	1,26369	,17524
	ženski	4,2031	,96247	,12031

Na osnovu dobijenih rezultata možemo videti da ispitanice u odnosu na muškarce pokazuju veću saglasnost sa sledećim tvrdnjama: Neverbalna komunikacija je tačnija i iskrenija od verbalne, Neverbalna komunikacija utiče na stepen dobrog međusobnog razumevanja (lekar-pacijent), Izraz lica čini osnovu održavanja komunikacije, Prilikom komunikacije uvek se trudim da održim kontakt ocima, Ne mogu u potpunosti da kontrolišem svoje telo kada me obuzme trema ili neka snažna emocija, Prilikom poslovnog kontakta obraćam pažnju na neverbalnu komunikaciju sagovornika, U poslovnim kontaktima više volim da komuniciram preko telefona ili elektronskom poštom, nego licem u lice kako ne bih morao/morala da vodim računa o znacima koje moje telo odašilje, Fizički izgled kolega mi je bitan prilikom formiranja mišljenja o njima, Lošu vest (dijagnozu) prepuštam da prenesu drugi. Ukoliko pacijent rečima govori jedno, a njegovi gestovi i mimika drugo, poverovaću rečima. U neverbalnoj komunikaciji najčešće izražavamo emocije.

Ispitanici muškog pola pokazuju u proseku veću saglasnost sa sledećim tvrdnjama: Ohrabrujem pacijenta u komunikaciji, tako što ga slušam celim telom, Čovek koji se usredsređuje na reči koje izgovara, manje obraća pažnju na nesvesne signale koje emituje telo, Ekspresija lica je najčešći vid neverbalne komunikacije, i Odgovara mi da stalno radim u istom timu.

Na ostalim tvrdnjama ispitanici pokazuju podjednaku saglasnost. Statističku značajnost navedenih razlika proverili smo serijom t-testova u tabeli ispod.

Tabela 9: T-test za nezavisne uzorke

	t-test	df- stepeni slobode	p-nivo značajnosti	Razlika aritmetičk ih sredina
Neverbalna komunikacija je tačnija i iskrenija od verbalne.	-3,272	114	,001	-,7957
Neverbalna komunikacija utiče na stepen dobrog međusobnog razumevanja (lekar-pacijent)	-,721	114	,473	-,1358
Dobro "čitam" verbalne i neverbalne poruke sagovornika(pacijenata i kolega)	-,318	114	,751	-,0505
Ohrabrujem pacijenta u komunikaciji,	1,619	114	,108	,3101

tako što ga slušam celim telom.				
Izraz lica čini osnovu održavanja komunikacije.	-1,364	114	,175	-,2921
Prilikom komunikacije uvek se trudim da održim kontakt očima.	-1,397	114	,165	-,2680
Čovek koji se usredsređuje na reči koje izgovara, manje obraća pažnju na nesvesne signale koje emituje telo.	1,643	114	,103	,3630
Ekspresija lica je najčešći vid neverbalne komunikacije.	,582	113	,562	,1293
Često podležem uticaju prve impresije.	-,020	114	,984	-,0048
Ne mogu u potpunosti da kontrolišem svoje telo kada me obuzme trema ili neka snažna emocija.	-,913	114	,363	-,2344
Prilikom poslovnog kontakta obraćam pažnju na neverbalnu komunikaciju sagovornika.	-1,957	113	,053	-,4069
U poslovnim kontaktima više volim da komuniciram preko telefona ili elektronskom poštom, nego licem u lice kako ne bih morao/morala da vodim računa o znacima koje moje telo odašilje.	-,664	114	,508	-,1514
Fizički izgled kolega mi je bitan prilikom formiranja mišljenja o njima.	-1,925	113	,057	-,4289
Poznavanje neverbalne komunikacije utiče na nivo komunikacije.	-,202	114	,840	-,0421
Lošu vest(dijagnozu) prepuštam da prenesu drugi.	-1,307	112	,194	-,3128
Odgovara mi da stalno radim u istom timu.	,308	112	,758	,0775
Naše radno mesto je povezano sa stepenom prve impresije kod pacijenata.	-,217	114	,829	-,0469
Ukoliko pacijent rečima govori jedno, a njegovi gestovi i mimika drugo,	-1,031	113	,305	-,2286

poverovaću rečima.				
Gestove možemo shvatiti samo ako ih tumačimo kao delove celine.	,046	114	,963	,0084
U neverbalnoj komunikaciji najčešće izražavamo emocije.	-2,564	114	,012	-,5300

Rezultati t-testa pokazuju da su razlike u vrednostima aritmetičkih sredina dve posmatrane grupe ispitanika, statistički značajne samo za tvrdnje: **Neverbalna komunikacija je tačnija i iskrenija od verbalne.** (t-test= **-3,272** i statistički je značajan na nivou $p=0,001$) i **U neverbalnoj komunikaciji najčešće izražavamo emocije.** (t-test= **-2,564** i statistički je značajan na nivou $p=0,012$). U tabeli sa vrednostima aritmetičkih sredina možemo videti da je ova razlika u korist ispitanika ženskog pola, odnosno da one pokazuju veću saglasnost sa ovom tvrdnjom, u odnosu na muškarce.

Tabela 10: Aritmetičke sredine i standardne devijacije odgovora na ukupnom skorupitnika

	Pol	Aritmetička sredina	Standardna devijacija	Greška aritmetičke sredine
Ukupan skor na upitniku neverbalne komunikacije	muški	62,6875	8,29036	1,19661
	ženski	66,2167	9,28657	1,19889

Prema dobijenim rezultatima možemo videti da ispitanice u proseku imaju oko 66 bodova na ukupnom skorupitniku, a ispitanici muškog pola oko 63 boda, od mogućih 100 bodova.

U tabeli 11 proverena je statistička značajnost ovih razlika.

Tabela 11: T-test za nezavisne uzorke

	t-test	df-stepeni slobode	p-nivo značajnosti	Razlika aritmetičkih sredina
Ukupan skor na upitniku neverbalne komunikacije	-2,057	106	,042	-3,5292

Dobijeni rezultati pokazuju da je t test ($t=-2,057$) statistički značajan, na nivou značajnosti $p=0,042$, čime je potvrđeno postojanje međugrupne razlike, tako da se hipoteza **H1: Postoji statistički značajna međupolna razlika u proceni neverbalne komunikacije zaposlenih u Domovima zdravlja i Kliničkom centru Novi Sad, prihvata.** Correlations

POVEZANOST STAROSTI, DUŽINE RADNOG STAŽA I OBRAZOVANJA SA PROCENOM NEVERBALNE KOMUNIKACIJE

U skladu sa postavljenim hipotezama o povezanosti starosti, dužine radnog staža i obrazovanja sa procenom neverbalne komunikacije izračunali smo Pirsonove koeficijente linearne korelacije spomenutih varijabli i pojedinačnih tvrdnji iz upitnika, kao i ukupnog skora (Tabela 12).

Tabela 12: Pirsonov koeficijent linearne korelacije za stavke upitnika

		starost	godine radnog staža	školska sprema
Neverbalna komunikacija je tačnija i iskrenija od verbalne.	r	-,129	-,158	-,043
	p	,166	,092	,647
Neverbalna komunikacija utiče na stepen dobrog međusobnog razumevanja (lekar-pacijent)	r	-,073	-,096	,019
	p	,437	,309	,840
Dobro "čitam" verbalne i neverbalne poruke sagovornika (pacijenata i kolega)	r	,063	,013	,040
	p	,499	,888	,671
Ohrabrujem pacijenta u komunikaciji, tako što ga slušam celim telom.	r	,167	,129	-,048
	p	,074	,169	,606
Izraz lica čini osnovu održavanja komunikacije.	r	,049	,075	-,244(**)
	p	,604	,428	,008
Prilikom komunikacije uvek se trudim da održim kontakt očima.	r	-,051	-,037	-,184(*)
	p	,586	,697	,048
Čovek koji se usredsređuje na reči koje izgovara, manje obraća pažnju na nesvesne signale koje emituje telo.	r	,047	,008	,012
	p	,614	,928	,896
Ekspresija lica je najčešći vid neverbalne komunikacije.	r	,122	,132	-,057
	p	,193	,161	,543

Često podležem uticaju prve impresije.	r	,042	-,040	-,031
	p	,658	,671	,741
Ne mogu u potpunosti da kontrolišem svoje telo kada me obuzme trema ili neka snažna emocija.	r	-,192(*)	-,199(*)	-,090
	p	,039	,033	,335
Prilikom poslovnog kontakta obraćam pažnju na neverbalnu komunikaciju sagovornika.	r	,099	,065	-,097
	p	,292	,491	,302
U poslovnim kontaktima više volim da komuniciram preko telefona ili elektronskom poštom, nego licem u lice kako ne bih morao/morala da vodim računa o znacima koje moje telo odašilje.	r	-,010	-,006	-,102
	p	,916	,949	,274
Fizički izgled kolega mi je bitan prilikom formiranja mišljenja o njima.	r	,067	-,026	-,131
	p	,476	,780	,164
Poznavanje neverbalne komunikacije utiče na nivo komunikacije.	r	-,015	-,122	-,128
	p	,872	,195	,170
Lošu vest (dijagnozu) prepuštam da prenesu drugi.	r	-,127	-,183	-,219(*)
	p	,177	,053	,019
Odgovara mi da stalno radim u istom timu.	r	,163	,143	,160
	p	,083	,131	,088
Naše radno mesto je povezano sa stepenom prve impresije kod pacijenata.	r	-,048	-,069	-,130
	p	,606	,462	,164
Ukoliko pacijent rečima govori jedno, a njegovi gestovi i mimika drugo, poverovaću rečima.	r	-,035	,040	,057
	p	,712	,671	,545
Gestove možemo shvatiti samo ako ih tumačimo kao delove celine.	r	,031	-,026	-,183(*)
	p	,740	,785	,049
U neverbalnoj komunikaciji najčešće izražavamo emocije.	r	-,196(*)	-,184(*)	-,146
	p	,035	,049	,117
Ukupan skor na upitniku neverbalne	r	-,031	-,107	-,184

komunikacije	p	,748	,269	,056
--------------	---	------	------	------

r- Pirsonov koeficijent linearne korelacije

p-nivo značajnosti:

** Korelacije su značajne na nivou 0.01.

* Korelacije su značajne na nivou 0.05 .

Dobijeni rezultati pokazuju da su starost i dužina radnog staža ispitanika u statistički značajnoj korelaciji sa tvrdnjama: Ne mogu u potpunosti da kontrolišem svoje telo kada me obuzme trema ili neka snažna emocija i U neverbalnoj komunikaciji najčešće izražavamo emocije. Ovi koeficijenti korelacije su nižeg intenziteta i negativnog predznaka, što znači da što su ispitanici mlađi i što imaju manje radnog staža to pokazuju veću saglasnost sa iznetim tvrdnjama.

Obrazovni nivo ispitanika ima statistički značajne koeficijente korelacije sa sledećim tvrdnjama: Izraz lica čini osnovu održavanja komunikacije, Lošu vest (dijagnozu) prepuštam da prenesu drugi, Prilikom komunikacije uvek se trudim da održim kontakt očima, Gestove možemo shvatiti samo ako ih tumačimo kao delove celine. Ovi koeficijenti korelacije su nižeg intenziteta i negativnog predznaka, što znači da što su ispitanici manje obrazovani to pokazuju veću saglasnost sa iznetim tvrdnjama.

Iako ukupan skor na upitniku neverbalne komunikacije nije statički značajno povezan ni sa jednom od navedenih nezavisnih varijabli, a s obzirom da pojedine tvrdnje u upitniku koreliraju sa njima možemo reći da se hipoteze:

H2: Postoji statistički značajna povezanost starosti ispitanika i njihove procene neverbalne komunikacije,

H3: Postoji statistički značajna povezanost dužine radnog staža ispitanika i njihove procene neverbalne komunikacije i

H4: Postoji statistički značajna povezanost obrazovnog nivoa ispitanika i njihove procene neverbalne komunikacije, **MOGU PRIHVATITI**

UTICAJ RADNOG MESTA NA PROCENU NEVERBALNE KOMUNIKACIJE

U skaldu sa postavljenom hipotezom **H5:** Postoji statistički značajna razlika u proceni neverbalne komunikacije u zavisnosti od radnog mesta ispitanika, uradili smo hi kvadrat test za varijablu radno mesto (ispitanici su podeljeni u 6 kategorija) i ukupan skor na upitniku neverbalne komunikacije (ispitanici su podeljeni u tri grupe)

Tabela 13: Frekvencije ispitanika po grupama za varijable radno mesto i ukupan skor na upitniku neverbalne komunikacije

Radno mesto	Skor na upitniku neverbalne komunikacije	Total
--------------------	---	--------------

		po grupama			
		do 45 bodova	od 45 do 65 bodova	od 66 do 100 bodova	
	na prijemu hitnih slučajeva	2	13	6	21
	u operativnom bloku	2	9	9	20
	ginekološko-akušerskoj klinici i ordinacija	0	6	13	19
	u specijalističkoj ordinaciji	3	6	5	14
	oralna hirurgija i stomatologija	3	10	11	24
	estetskaa hirurgija i kozmetologija	2	4	4	10
Total		12	48	48	108

Tabela 14: Hi kvadrat test

Vrednost hi kvadrat testa	Df-stepeni slobode	p-nivo značajnosti
10,463	10	,401

Na osnovu dobijenih rezultata možemo videti da hi kvadrat test nije statistički značajan, što znači da nije potvrđeno postojanje međugrupne razlike, tako da se hipoteza **H5 Postoji statistički značajna razlika u proceni neverbalne komunikacije u zavisnosti od radnog mesta ispitanika odbacuje.**

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Dokle god je čovek zdrav, premalo ili pak nimalo ne razmišlja o vrednosti zdravlja. Izuzeci su naravno profesionalci tj. zdravstveni radnici.

Svedoci smo da se mnogo toga menja u načinu komunikacije među ljudima jer zahvaljujući novim tehnologijama možemo potvrditi da je došlo do promena u kulturi komunikacije. (Arsenijević, 2016) Ovde nije reč samo o odnosu zdravstvenih radnika prema pacijentima nego i uzajamna , komunikacija osoblja u svakodnevnom radu. Svakodnevni rad zahteva efikasan i stučan tim, a na taj način ćemo postići i zadovoljstvo na radu. (Lugonjić, 2019) Na osnovu rezultata istraživanja vidimo da su preduslovi uspešnog timskog rada: doslednost u komunikaciji, slušanje, izveštaji u radu, pridržavanje već dogovorenog, uvažavanje, otvorenost, podrška i poverenje. Upravo ta usklađenost u timu podstiče bolesnika da sarađuje.

Uspeh lečenja vezan je za dobru komunikaciju zdravstvenog tima.

Treba da podstičemo svoj lični razvoj i sazrevanje, poboljšavamo radne, lične i profesionalne odnose. Treba da pokazujemo da cenimo ljude, a posebno bolesne i nemoćne. (Lugonjić, 2016) Dobro nam poznata "štednja vremena" može dovesti do neželjnih posledica, a to je loša organizacija. Dobra organizacija je praćena novim tehničkim dostignućima (mobilni telefoni i SMS poruke, mejlovi..) i stručna saradnja takođe dovodi do sjajnih rezultata u radu. Takođe, pri obavljanju bilo kog tipa posla najvažnije stvake su posedovanje fokusa i izolacija svih potencijalnih ometanja iz okruženja (Krasulja, 2019).

Ne smemo zanemariti potrebu pacijenta da bude dobro i tačno informisan o svemu što je vezano za njegovu bolest i načinu lečenja. Treba da zna da svaki dijagnostički postupak na određen način nosi stepen rizika a to pacijent mora da zna, a neretko i sam da odluči o izboru pojedinih postupaka u lečenju.

Ako izbacimo dobru komunikaciju sveli bi smo lečenje samo na tehniku dijagnostikovanja i administraciju. Vlastitim snagama, postupcima i edukacijom moramo popraviti stanje u vlastitoj struci.

Iz rezultata dobijenih istraživanjem o neverbalnoj komunikaciji zaključili smo:

Opšta hipoteza: Prema rezultatima prosečnih odgovora na tvrdnje u upitniku, kao i na osnovu aritmetičke sredine sumacionih skorova na svim tvrdnjama zajedno, možemo zaključiti da se **opšta hipoteza** koja glasi: *Neverbalna komunikacija je značajna za rad sa pacijentima, prema proceni zaposlenih u Domovima zdravlja i Kliničkom centru Novi Sad, može prihvatiti.*

H1: Dobijeni rezultati pokazuju da je t test ($t=-2,057$) statistički značajan, na nivou značajnosti $p=0,042$, čime je potvrđeno postojanje međugrupne razlike, tako da se hipoteza H1: *Postoji statistički značajna međupolna razlika u proceni neverbalne komunikacije zaposlenih u Domovima zdravlja i Kliničkom centru Novi Sad, prihvata.*

Iako ukupan skor na upitniku neverbalne komunikacije nije statistički značajno povezan ni sa jednom od navedenih nezavisnih varijabli, a s obzirom da pojedine tvrdnje u upitniku koreliraju sa njima možemo reći da se hipoteze:

H2: *Postoji statistički značajna povezanost starosti ispitanika i njihove procene neverbalne komunikacije,*

H3: *Postoji statistički značajna povezanost dužine radnog staža ispitanika i njihove procene neverbalne komunikacije i*

H4: *Postoji statistički značajna povezanost obrazovnog nivoa ispitanika i njihove procene neverbalne komunikacije, mogu se prihvatiti*

H5: *Postoji statistički značajna razlika u proceni neverbalne komunikacije u zavisnosti od radnog mesta ispitanika* Na osnovu dobijenih rezultata možemo videti da hi kvadrat test nije statistički značajan, što znači da nije potvrđeno postojanje međugrupne razlike, tako da se hipoteza H5 odbacuje.

Zdravstveni radnici kao i svi drugi profesionalci moraju se stalno obrazovati i time steći vlastitu sigurnost i poštovanje svojih pacijenata, saradnika pa i pretpostavljenih. (Lugonjić, 2019) Istovremeno je potrebno bolje razumevanje stavova i vrednosti onih koji pružaju zdravstvene usluge i uspostaviti bolju komunikaciju između zdravstvenih radnika i korisnika njihovih usluga u vezi pristupačnosti i kvaliteta zdravstvenih usluga.

LITERATURA

1. Arsenijević, O. Bulatović, Lj. Bulatović, G. (2016) "Neverbalna komunikacija u zdravstvenim ustanovama", *Tematska monografija „Profesionalizacija menadžmenta u zdravstvu kao uslov povećanja uspešnosti“*, Fakultet za poslovne studije i pravo Fakultet za strateški i operativni menadžment Univerziteta „Union – Nikola Tesla” u Beogradu, vol. , no. , pp. 143 – 169
2. Arsenijević, O. Lilić, V. Milošević, I. (2016) Internal communication-central communication process for overcoming resistance change, *Entrepreneurship for a sustainable economy*, Faculty of Business Studies and Law : Faculty of Strategic and Operational Management, 2016 (Beograd : Beopress), -1, vol. 1, no. 1, pp. 305 – 329
3. Arsenijević, O. Bulatović, G. Bulatović, Lj. Lj. (2010) Interactive Communication in Online Education, 3rd International Conference of Education, Research and Innovation, International Academy of Technology, Education and Development (IATED), vol. , no. , pp. 1872 – 1877
4. Lugonjić, M. (2019) "Self education of employees in medical institutions", *IJEL*, 27, Fakultet za poslovne studije i pravo, Beograd.
5. Lugonjić, M. Lilić, V. Arsenijević, O. (2019) "Nastava medicinskog obrazovanja i uporedni pregled izabranih zemalja", *SIMM*, Kijev.
6. Nijhawan, L. Janodia, M. Musmade, P. (2013) "Informed consent: Issues and challenges", *Journal of Advanced Pharmaceutical Technology Research*, 4(3):134-140
7. Werner, A. Holderried, F. Schaffeler, N. Weyrich, P. Riessen, R. Zipfel, S. Celebi, N. (2013) "Communication training for advanced medical students improves information recall of medical laypersons in simulated informed consent talks – a randomized controlled trial", *BMC Medical Education* 2013, 13:15 <http://www.biomedcentral.com/1472-6920/13/15>
8. Krasulja, N. (2010). *Vrednovanje i ispoljavanje korporativne kulture u međunarodnom menadžmentu : doktorska disertacija*. Beograd: [N. Krasulja], 2009. 218 list., graf. prikazi, tabele. [COBISS.SR-ID [37396495](#)]
9. Krasulja, N., Vasiljević-Blagojević, M. (2019). Komeptencija multitaskinga u savremenom poslovnom i akademskom okruženju / Fakultet za informacione tehnologije i inženjerstvo Univerziteta "Union-Nikola Tesla", 2019. - ISBN 978-86-81400-06-7. - Str. 107-136. - COBISS.SR-ID [512859549](#)
10. Kuthning, M. Hundt, F. (2013) "Aspects of vulnerable patients and informed consent in clinical trials", *German Medical Science*, Vol. 11, p. 1-12
11. Back, A. Tulskey, J. Arnold, R: (2020) "Communication Skills in the Age of COVID19", *Annals of Internal Medicine*, American College of Physicians, <https://doi.org/10.7326/M20-1376>

12. Berg, S. (202) “COVID-19 communication: Refining team-based care in a time of crisis”, *American Medical Association*, <https://www.ama-assn.org/delivering-care/public-health/covid-19-communication-refining-team-based-care-time-crisis>

NONVERBAL COMMUNICATION IN HEALTHCARE INSTITUTIONS DURING THE COVID-19 PANDEMIC

***Apstrakt** A successful health professional differs from the rest by their professional attitude towards their patients and their colleagues. Health workers cannot choose their patients, but they can choose the way they convey the message to achieve their objective. In our opinion, it is of the utmost importance that they apply their knowledge and communicative ability in their work on a daily basis. We put special emphasis on non-verbal communication between health workers and their patients, which should be: professional, warm, soft and direct. Using survey techniques and analyzing the results of non-verbal communication research, we have reached the conclusion: Non-verbal communication is important when working with patients, according to employees of Health Clinics and Novi Sad Health Centre.*

***Keywords:** communication, non-verbal communication, health professional, patients and Health Clinics.*

NARKOMANIJA KAO OBLIK UGROŽAVANJA BEZBEDNOSTI U NOVOM PAZARU

Apstrakt: O narkomaniji kao obliku ugrožavanja bezbednosti u Novom Pazaru naučna, stručna i informativna javnost nedovoljno je upoznata. Prema našem uvidu u dostupnu literaturu „mali broj stručnih lica segmentalno je pisalo o ovoj temi. Moj cilj je da, na osnovu dostupne dokumentacije, literature, razne arhive, štampe, medija i stručne prakse – objavljene i neobjavljene, poverljive i strogo poverljive sadržine, uradim rad koji će činiti skroman doprinos u smanjenju ovog gorućeg bezbednosnog problema. Za rad na temu „Narkomanija kao oblik ugrožavanja bezbednosti u Novom Pazaru“ koristio sam korisne informacije koje su od značaja za istu, kod sledećih autora: Bukelić, J. (1997), Droga u školskoj klupi, Velarta, Beograd; Dr. Nikolić, D. (2007), Akcioni program primarne prevencije bolesti zavisnosti pušenja, alkoholizma i narkomanije, Narodna knjiga Alfa, Beograd; Stevanović, Z. (2013), Socijalne devijacije i društvena reakcija, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, kao i mnogi drugi. Za izradu rada koristio sam i udžbenike autora Ignjatović, Đ. (1992), Kriminologija, arhivsku građu Okružnog, Osnovnog i Višeg suda u Novom Pazaru, bilten sudske prakse, i informacije sa Jedinstvenog informacionog sistema MUP-a koje su zbog svoje strogo poverljive oznake, u ovom radu izuzetno šturo pomenute i do one mere gde se neće narušiti poverljivost informacija MUP-a. Pored navedenih izvora koristio sam i bogato iskustvo sudija Osnovnog i Višeg suda u Novom Pazaru, dostupne enciklopedije: Medicinsku i Pravnu.

Za izradu rada koristio sam: *analizu, sintezu, indukciju, dedukciju statističku, istorijsku metodu, komparativnu i metodu modelovanja.*

Ključne reči: narkomanija, bezbednost, devijacije, kriminologija.

UVOD U POJAM I OSNOVNE KARAKTERISTIKE NARKOMANIJE

Da bismo pravilno i detaljno obradili temu „Narkomanija kao oblik ugrožavanja bezbednosti u Novom Pazaru“, potrebno je da se upoznamo sa tim šta je zapravo narkomanija i

---

¹³ Sanjin.masovic@hotmail.com

koje su njene karakteristike. „Reč narkomanija predstavlja kovanicu grčkih reči „narke“ (ukočenost) i „manija“ (ludilo) i odnosi se na zloupotrebu opojnih droga, tj supstanci koje imaju psihoaktivno dejstvo u vidu menjanja stanja svesti, raspoloženja, mišljenja, ili ponašanja“ (Dostupno na ><http://www.sociologizam.com/2017/02/narkomanija.html>< Preuzeto 30.08.2017.godine). Narkomaniju izaziva periodično uzimanje nekih prirodnih ili sintetičkih trava (Medicinska enciklopedija, 4, Beograd 1969. 657).

Kada je reč o narkomaniji možemo reći da je to zavisnost od droga odnosno unutrašnja, snažna vezanost osobe (u daljem tekstu korisnika ili uživaoca) za neku psihoaktivnu supstancu koja se nalazi na takozvanoj listi opojnih droga, a za koju korisnik oseća preku potrebu za njenim konzumiranjem. Ta potreba kod korisnika može biti psihičke, fizičke ili obostrane prirode, a takođe tu potrebu možemo posmatrati i kao jedno stanje tolerancije, a sve to zavisno najviše od vrste narkotika, njegove učestalosti u primeni i količine konzumiranja (Medicinska enciklopedija, 4, Beograd 1969. 142).

Godine 1957. Svetska zdravstvena organizacija definisala je narkomaniju kao „stanje periodične ili hronične intoksikacije izazvano ponovljenim unošenjem droge.“ (Dostupno na ><https://sh.wikipedia.org/wiki/Narkomanija>< Preuzeto 29.08.2017. godine). Što se tiče jačine zavisnosti odnosno potrebe ona zavisi od više činilaca: ličnosti korisnika, načina života, okruženja, ekonomskih prilika, vrste narkotika, količine intoksikacije, načina konzumiranja, vremenski protok, dostupnosti i td.

Narkomanija kao oblik ugrožavanja bezbednosti, predstavlja jedan od vodećih rizika u zemljama širom sveta. U nekim državama, ili delovima država je taj rizik ugrožavanja izraženiji zbog mnogih faktora. Iskoreniti taj oblik ugrožavanja bezbednosti u potpunosti, je čista utopija. No, sa druge strane, narkomanija se može svesti pod kontrolu uz primenu mnogih mehanizama koji su se pokazali kao jako korisni i uspešni u modernim, ekonomski jakim državama. Ne treba isključiti ni neke druge inovativne metode koje bi se mogle pokazati kao efikasne u prevenciji narkomanije, pa i samog svođenja pod kontrolu ovog rizika.

Što se tiče faktora pretnje treba pomenuti da narkomanija kao oblik ugrožavanja bezbednosti ne poznaje pol, veru, naciju, starosnu dobu, psihičko niti fizičko stanje osobe. Svako može biti „žrtva“ ovog rizika. Naime, narkomanija ne ugrožava samo zdravlje i stanje korisnika, već utiče direktno i/ili indirektno i na ostale članove porodice, društva, zajednice.

Kada smo već kod društva, postoje države gde je u njenim pojedinim delovima ili na celoj njenoj teritoriji, ovaj oblik jako rasprostranjen, a postoje i države gde je ovaj oblik ugrožavanja skoro neprimetan, jer je od strane samog društva kategorički odbačen. Ti faktori prihvatanja ili odbijanja noviteta mogu zavisi od kulture tog naroda, od geografske prilike te države, izolovanosti, stupnja praktikovanja religije ili nekih drugih snažnih uverenja, običaja i td. U tom smislu možemo analizirati države i njihove narode kroz dva osnovna modela koji su više ili manje efikasni u borbi protiv narkomanije. Efikasan model borbe protiv narkomanije možemo sagledati kroz preventivno ili represivno delovanje vlasti, posebno organa reda međunarodnih organizacija, nezavisnih organizacija, medicinskih i verskih ustanova, raznih savetovaništva i nevladinih organizacija u vidu udruženja građana kakvo je kod nas na primer „Sveti Sava“.

Moramo dodati da psihoaktivne supstance koje su pronađene u prošlosti radi dobrobiti društva su uzrok postojanja oblika ugrožavanja bezbednosti celokupnog društva u sadašnjosti, jer su nažalost svi izumi za koje se tvrdilo da su za dobrobit društva zapravo pretnja postojanju društva u budućnosti.

Pošto smo se uopšteno upoznali sa osnovnim pojmovima i karakteristikama narkomanije pozabavićemo se problemom ugrožavanja bezbednosti narkomanije u Novom Pazaru.

RASPROSTRANJENOST NARKOMANIJE U NOVOM PAZARU

Posmatrano sa etiološkog aspekta, pojavu narkomanije u Novom Pazaru uzrokovalo je više faktora kao što su: loše političke prilike u državi kao i na prostoru Novog Pazara, česta gostovanja ovisnika narkotika javnih ličnosti (pojedinih estradnih umetnika), teško ekonomsko stanje praćeno raznim krizama i sankcijama, geografski položaj i blizina puteva droge od Istoka i Juga prema Srednjoj i Zapadnoj Evropi i td. Ovome je posebno doprinela i loša edukacija omladine i stanovništva u celini.

Iz naših izveštaja (policijskih izveštaja) jedan broj estradnih zvezda u devetoj i desetoj deceniji 20. veka, inače zavisnika, korisnika ili uživalaca opojnih droga, prosto rečeno je privukao prve ovisnike koji su kasnije otkriveni i procesuirani. Poznato je da je od osmanlijskog perioda pa sve do tačnije sredine 19.veka u Novom Pazaru bila raširena prostitucija i „kafansko pevanje“ a potom i gostovanje pojedinih stranih pevača i pevačica, temeljenje legla prostitucije na ovim prostorima koje je i najveći krivac u ne tako dalekoj budućnosti za rasprostranjenost i ekspanziju narkomanije. U Novom Pazaru najčuveniji su bili hotel „Sloboda“ u centru grada i kafana „Baruthana“ u periodu između dva rata i prvih godina posle Drugog Svetskog rata. (Istorijski arhiv „Ras“ Novi Pazar, Zbirka hronika, Miodrag Radović, Hronika Novog Pazara).

Novi Pazar i okolinu u 20.veku pogađale su mnoge ekonomske krize. U Novom Pazaru od 1925. do 1929.godine vladala je velika ekonomska, politička i kulturna kriza koja se još više osetila u periodu Svetske ekonomske krize. Stanovništvo je odlazilo u beli svet „trbuhom za kruhom“. Radeći širom Jugoslavije dolazili su u kontakt sa tadašnjim pevačima, pevačicama, drugačijim mentalitetima i načinima života koji se razlikuju od klasičnog patrijarhalnog vaspitanja koje je bilo dominantno u Novom Pazaru. Takav kontakt ostavljao je dubok trag na njih u smislu upoznavanja inovativnih stvari koje su doneli u svoj grad (Gološ, doc.dr Hivzo, Sandžak u političkom i društveno ekonomskom životu Jugoslavije (1918-1941).

U razdoblju Drugog svetskog rata u Jugoslaviji, velika kriza zahvatila je kompletno stanovništvo koje je ekonomski, kulturno, politički i sistemski uništavano, kako od strane agresora, tako i od unutrašnjih (državnih) neprijatelja, što navodi stanovništvo da bavi raznim malverzacijama i prevarama kako bi sebi i svojim porodicama obezbedili opstanak i bolje uslove za život od postojećih.

Sledeća velika kriza zahvatila je Novi Pazar (1981-1991). U ovom periodu u Novom Pazaru pojavljuju se ozbiljniji dileri i zavisnici opojnih droga, koji bivaju prepoznati od samog društva pa i samih organa reda i sudstva. Već tada je Novi Pazar postao jedan od tranzita

prometa opojnih droga koji je bio povezan sa najbližim proizvođačima i distributerima iz zemalja iz okruženja. Ovde je interesantna nešto ozbiljnija grupa distributera i korisnika u prigradskom naselju Dojeviće (Opštinski sud Novi Pazar, Predmeti narkodilera 1986-1996. godine), a kasnije i Hadžet, Jalija, Bukreš, Lug i Potok (Operativna saznanja milicionera po liniji rada, SUP-a Novi Pazar).

Nova velika kriza zahvatila je Novi Pazar (1992-1998). Tada je Novi Pazar pogodila velika ekonomska, politička, kulturna i duhovna kriza. U Novom Pazaru je počela da cveta siva ekonomija. Uporedo sa njom razvijali su se putevi distribucije i upotrebe. Samim tim službe organa reda su bile sve aktivnije i uspešnije u otkrivanju, hapšenju i procesuiranju distributera, transporterera i korisnika raznih opojnih droga. U ovom periodu Novi Pazar je postao ozbiljan centar dobavljanja, transporta, širenja i upotrebe narotika. U te poslove distribucije narkotika bili su upleteni mnogi proizvođači džinsa, pojedini učenici i nastavnici, obični radnici i drugi građani, kao i same porodice (porodični posao) . U ovom periodu pojavljuju se i prvi ozbiljni oblici lečenja bolesti zavisnosti.

Jedan od uzroka narko-distribucije u Novom Pazaru jeste i rat 1999. godine koji se odvijao na Kosovu, na desetine kilometara od samog grada. U toku ovog rata veliki broj stanovnika Novog Pazara emigrirao je širom sveta. Jedan deo emigranata upoznao se sa proizvođačima, distributerima, transporterima i korisnicima opojnih droga i samim tim i sa više vrsta narkotika. Drugi deo stanovništva koji je ostao u gradu za vreme rata 1999. godine pretežno se bavio krijumčarenjem cigareta, nafte, kafe, raznih namirnica i drugih dobara gde je jedan deo njih postao i „žrtva“ tih istih puteva koji su bili korišćeni za krijumčarenje narkotika kako bi pribavili za sebe kraćim i bržim putem, veću protiv-pravnu ekonomsku korist.

U Novom Pazaru i okolini tokom 20. veka vladali su jednoumlje, ozbiljna cenzura medija i loša koordinacija organa reda i sudstva sa građanstvom. Otuda i loša informisanost, putem novina, radija, televizije, javnog mnjenja, te su informacije nepotpune stizale do građana. U tom periodu jedini put informisanja bilo je javno pogovaranje kome se nije pridavala velika pažnja. Stanovništvo je bilo slabo informisano. Mali broj građana mogao je prepoznati neku drogu i onoga ko je koristio u to vreme, što je jedan od nedostataka na putu borbe protiv ovog rizika ugrožavanja bezbednosti stanovništva.

BITNI ČINIOCI UTICAJA NARKOMANIJE NA BEZBEDNOST U NOVOM PAZARU

Da bismo konkretno i potpuno obradili temu „Narkomanija kao oblik ugrožavanja bezbednosti u Novom Pazaru“ neophodno je detaljno izučiti koliko je ugrožena bezbednost građana Novog Pazara od strane ovog oblika kriminaliteta; da li je i u kojoj meri ugrožena populacija ovog grada; koju populaciju obuhvata ugroženost narkomanijom; do koje mere pretnja predstavlja ozbiljan put ekspanzije narkomanije; na koji način se vrši selekcija, ko su potencijalne žrtve i na koje se načine vrše vrbovanja od strane dilera.

Bezbednost u Novom Pazaru

Kao što je poznato, bezbednost je kompleksan pojam oko čijeg definisanja u nauci nije postignut ošti konsenzus. Razlog je moguće naći u raznim percepcijama ovog pojma, koje imaju različite uzroke. Jedan od najčešćih problema je određivanja pojma bezbednosti, ali postoje i razlozi koji su posledica različitih uglova posmatranja na ovaj pojam, različitih teorijskih pravaca it. (Dostupno na >[bezbednosnikonsultant.com/bezbednost/Bezbednost-pojam i definicija](http://bezbednosnikonsultant.com/bezbednost/Bezbednost-pojam-i-definicija)< Preuzeto 31.08.2017. godine).

Prema prof.dr.Zoranu Dragišiću, bezbednost je u konceptualnom smislu, toliko sporna da nije moguće pronaći sporazum oko njenog značenja. (Van. prof. dr Dragišić, Zoran, 2017, Sistem nacionalne bezbednost-pokušaj definisanja pojma, Dostupno na >www.odbrana.mod.gov.rs/odbrana-stari/vojni_casopisi/arhiva/VD_2009< Preuzeto 31.08.2017. godine) (Van.prof.dr Dragišić, Zoran, 2009, Sistem nacionalne bezbednost-pokušaj definisanja pojma, Nacionalna bezbednost, Vojno delo 3/2009, 163). Novi Pazar predstavlja sastavni deo nacionalne bezbednosti Srbije i zato je veoma važno da obe bezbednosti budu na zavidnom nivou i uzajamno su jako važne i zavise jedna od druge. Nacionalna bezbednost je u skladu sa razvojem stanovništva i bezbednosne situacije jedne sredine.

Novi Pazar sa okolinom ima 104,000 stanovnika prema popisu iz 2011.godine a danas broji oko 125,000 stanovnika. (Dostupno na >[https://sh.wikipedia.org/wiki/Novi_Pazar Novi Pazar](https://sh.wikipedia.org/wiki/Novi_Pazar_Novi_Pazar)< Preuzeto 28.08.2017.godine). Etnički sastav prema popisu iz 2011.godine u Novom Pazaru bilo je 81,20% Bošnjaka i Muslimana (stanovništva muslimanske veroispovesti), Srba 16,16% i ostalih 2,64%. S` obzirom na to da je ovo multietnička sredina u kojoj živi 21 nacija i nacionalna manjina, bezbednosna situacija je u celini posmatrano zadovoljavajuća, što potvrđuju izveštaji oštinskih organa vlasti kao i godišnji policijski izveštaji. Jedini destruktivni faktor je postojanje slabije ili jače organizovanih kriminalnih grupa, posebno iz sfere narkomanije.

Smatra se da u Novom Pazaru ukupan, nezvanični broj korisnika i distributera, kako uličnih tako i onih organizovanih, iznosi negde oko 20,000 stanovnika i to najčešće starosne dobi od 16 do 45 godina, što ukupno iznosi 16% od ukupnog broja stanovnika. Kada se pomene ovakva brojka, treba uvek imati u vidu da negde oko 40% od navedenog broja korisnika budu lica koja tokom određenog perioda prekinu konzumaciju lakih opojnih droga, Ovu kategoriju „probni“ korisnika najviše čine maloletnici starosne dobi od 14 pa sve do punoletnih građana starosne dobi do 25 godina. Za naše područje to je veliki broj i potrebno je da svi kao zajednica na opštinskom ali i državnom nivou ulažemo napore i nastojimo na suzbijanju ovog bezbednosnog i zdravstveno remetilackog faktora. Zabrinjava činjenica što je sve veći broj zaplena opojnih droga od strane organa reda, kao i veća količina narkotika koja biva zaplenjivana, a sastav policijskih službenika se još uvek ne uvećava.

UGROŽAVANJE BEZBEDNOSTI U NOVOM PAZARU

Ugrožavanje bezbednosti se u raznim naukama i sferama prirode i društvene stvarnosti tumači različito. U sociološkom i kriminološkom smislu, pojave nebezbednosti ljudskog porekla

određuju se kao socijalne devijacije, krivična dela, zločini i delinkvencija. Socijalne devijacije podrazumevaju ponašanje ljudi koje u značajnoj meri odstupa od društvenih i zakonskih normi i izaziva neodobravanje sredine, organa reda, sudstva. Krivično delo je protivpravno delo koje je zakonom propisano kao krivično delo a čija su obeležja propisana Krivičnim zakonom i za koje je zakonom propisana krivičnopravna sankcija. Može se izvršiti činjenjem ili nečinjenjem. Zločin je pojedinačno kriminalno ponašanje kojim se krši krivični zakon jedne države i manifestuje se takođe činjenjem ili nečinjenjem. Delinkvencija je ukupnost u pravnom poretku zabranjenih dela u koje ubrajamo krivična dela, prekršaje, privredne prestupe, disciplinske krivice. Narkomanija u sebe uključuje sve oblike društvenih devijacija, ugrožava zdravstveno stanje ovisnika i pogoršava bezbednosnu situaciju u jednoj sredini, u ovom slučaju u Novom Pazaru.

Na području Novog Pazara i okoline korisnici najčešće upotrebljavaju sledeće vrste narkotika: marihuana, skank, hašiš, heroin, kokain, spid, ekstazi i tablete poput ksalola, rivotrila, leksilijuma, bromazepama, buprenorfina, trozona, diazepama, bensedina i td. Pored njih stanovništvo koristi i štetne supstance kao što su duvan, alkohol i dr, koje doprinose pogoršanju bezbednosne situacije Novog Pazara pa i cele Srbije (Policijska eviencija Proces oboljenja kroz koji prolazi zavisnik je destruktivan po organizam svake jedinke. Zavisno koju drogu, u kojoj meri, na koji način koristi ovisnik, manifestuje se na njegovo zdravstveno stanje te samim tim brže ili sporije traje proces izumiranja takvih jedinki. Zabrinjavajuća je činjenica da obolele osobe imaju ozbiljne bolove i obavezno bolničko lečenje, što finansijski crpi ne samo njega, već i porodicu.

UGROŽENOST U NOVOM PAZARU

Ugroženost je ljudsko stanje koje se ispoljava u trenucima izvođenja nekog zločina ili protivzakonitog ponašanja delinkventne osobe. Sastoji se u tome što određeni počinitelj ugrožava slobodu jedne ili više osoba putem protivzakonitih radnji. Da bi postojala ugroženost potrebno je prisustvo neke protivzakonite radnje. Onaj koji je ugrožen ima pravo samoodbrane. Razlikujemo ugroženost na svetskom, državnom, lokalnom nivou i protiv jedne ili više osoba (Большая Энциклопедія, Восемнадцатый томъ, С.-Петербургъ, 1904. 739-740).

U Novom Pazaru i okolini imamo čist primer ugrožavanja na lokalnom nivou, kao i pojedinčanom ili grupnom ugrožavanju stanovništva. Prema izveštajima raznih službi, pre svega organa reda, opštinskih organa i sudova u Novom Pazaru, broj dilera i ovisnika, kao i potencijalnih žrtava je sve veći i u rastućem nivou. Samo u poslednje 4 godine procesuirano je više od 50 maloletnih lica od strane policijskih službenika i sudova. Taj broj na lokalnom nivou je znatno veći od broja procesuiranih lica. Organi reda, sudstvo i društvo ulažu napore da se poboljša bezbednosna situacija smanjenjem rasta narkomanije i smanjenjem broja distributera i korisnika.

PRETNJA KAO OBLIK UGROŽAVANJA U NOVOM PAZARU

Da bismo govorili o pretnji potrebno je da razjasnimo sam pojam pretnje. Prema našem pozitivnom pravu pretnja je definisana kao „ko silom, pretnjom, obmanom ili na drugi način, radi nekog svog cilja preti određenoj osobi ili sredini“ (Zakon o javnom redu i miru, Opšte

oredbe, 10). Dakle, reč je o upućivanju pretnje radi ostvarenja nekog cilja, bilo da je zakonit ili protivzakonit u cilju primoravanja nekog da nešto učini ili ne učini odnosno izaziva neke posledice. Zanimljivo je da nema definicije ni šta je sila, koja se skoro uvek prati pretnju, ali postoji odrednica da se silom smatra i primena hipnoze ili omamljujućih sredstava, sa ciljem da se neko protiv svoje volje dovede u nesvesno stanje. S` obzirom na to da definicija pretnje nije data u propisima moramo se koristiti nekom od opšte poznatih teorija. Navešćemo onu koja je najjednostavnija i koncizna. Pretnja je stavljanje u izgled nanošenja nekog zla. Pretnja mora da bude ozbiljna i ostvariva. Posebno treba naglasiti da nema ugrožavanja sigurnosti ukoliko reči ili ponašanje nekog lica ne predstavlja ozbiljnu pretnju, podobnu da se kod prosečnog čoveka stvori osećaj straha i ugroženosti.

Kada je u pitanju narkomanija u Novom Pazaru, bilo je primera da su vršnjaci srednje škole pretili svojim drugarima da će ih odati kod roditelja ukoliko ne nastave da konzumiraju opojne droge, ili da će ih prikazati javnosti pa od straha odbačenosti od društva takve osobe podležu svim zahtevima trećih lica koja ima prete. Potom je bilo primera gde su se momak i devojka koji su bili u emotivnoj vezi gde je ona bila u drugom stanju i nije više htela konzumirati narkotike zbog same bebe dok joj je momak pretio da ukoliko ne nastavi da konzumira sa njim da će je ostaviti i da neće prihvatiti ni nju niti bebu. Takođe imamo primer i gde je brat pokušavao da pomogne svom starijem bratu da se izleči od bolesti zavisnosti, koji je konzumirao heroin, pa je stariji brat pod pretnjom da će se ubiti uvukao i svog mlađeg brata u vode narkomanije samo kako bi mu pokazao da je to lepši svet i da je to stanje mira. Onda kada je njegov mlađi brat probao heroin kako bi sebi približio taj svet u nameri da samo jednom proba narkotik, tražio je sve više i sam postao zavisnik. Imamo i primer da su neka maloletna lica tražila zaštitu momaka koji važe u gradu kao neko ko je jak, snažan, među vršnjacima, a zauzvrat bi postao poput njih i bukvalno slušao sve što mu drugi kažu ili naredi i još mnogi drugi primeri.

VRBOVANJE KAO OBLIK UGROŽAVANJA I UGROŽENOSTI U NOVOM PAZARU

Vrbovanje ili regrutacija jeste navlačenje ili konskripcija. To je pojam u najširem izvornom smislu koji ima značenje prisilnog rada neke osobe za račun druge osobe ili njene grupe. Stručan naziv za vrbovanje jeste prozelitizam koji označava nametljivo, nasrtljivo, nasilno i fanatično vrbovanje za jednu versku zajednicu, političku grupaciju ili određene svetonazore. Pojam takođe označava maksimalno zalaganje pridobijenih osoba, te njegova često fanatična nastojanja da se na bilo koji način privoli što više novih pristalica (Iza ekrana, Analiza zloupotreba žrtava trgovine ljudima u digitalnom okruženju, Beograd 2020).

Vrbovanje može biti izvršeno upotrebom pretnje, sile, iznude, ucene, radi materijalne dobiti, neke druge vrste dobiti, u zamenu za protekciju, ali jedan od najbitnijih razloga vrbovanja koje se odnosi na narkomaniju jeste razlog što boljeg poslovanja i formiranje što veće i jače organizovane kriminalne grupe. Primer vrbovanja jednog maloletnog lica, o kome je brinula njegova baka jer mu je otac preminuo, a majka se preudala u susedni grad te je formirala novu porodicu i nije vodila računa o svom detetu iz prvog braka, koje se otelo kontroli i odalo ulici i raznim porocima, te je palo pod uticaj starijih, uličnih dilera, sa dugogodišnjim uličnim

iskustvom. Taj maloletni dečak je vrbovan od strane tih lica i jedne slabije organizovane kriminalne grupe u naselju Lug, a koji je izvršavao sve njihove naredbe. Prošle godine je taj dečak ušao u internet klub i ispalio više hitaca u više osoba. Takođe je procesuiran i za krivično delo Neovlašćeno držanje opojnih droga iz člana 246a.stav 1. KZ RS. Mnoga krivična dela i prekršaji nisu mu strani, a to je samo jedan od primera vrbovanja osoba bez adekvatne zaštite, materijalne stabilnosti, nedostatka brige i propusta u vaspitanju. Takođe se vrbuju i deca uticajnih, bogatih ljudi, funkcionera, kako bi im njihovi očevi i majke pomagali jer u takvim situacijama pomažući svojoj deci oni indirektno pomažu i licima koja su sa njima u društvu ili licima koja su ih vrbovala, a od bogatih roditelja imaju konstantan i siguran priliv novca.

Rešenje ovakvog problema vidim u koordinaciji roditelja, radnika Centra sa socijalni rad, medicinskih ustanova, policijskih organa, sudskih vlasti, opštinskih vlasti, nezavisnih zajednica, nevladinih organizacija, svih zainteresovanih građana Novog Pazara i šire okoline. Takođe rešenje vidim u formiranju nekog nezavisnog tela koje bi se borilo protiv narkomanije. Na primer, u našem gradu imamo formiranja NVO „Duge“ i „Dammad“. Njihovi programi, stručna lica i saradnici doprinose poboljšanju stanja bezbednosti u Novom Pazaru podizanjem svesti o aktuelnim problemima, gde je između ostalog jedan gorući problem, a to je narkomanija.

KOMPARACIJA BITNIH ČINILACA BEZBEDNOSTI NOVOG PAZARA I SUSEDNIH OPŠTINA - KOMPARACIJA U ODNOSU NA EKONOMSKO STANJE

Ekonomska stanja gradova u okruženju Novog Pazara su siromašna opštinska središta. Da bi opstala potrebna je obavezna finansijska podrška Reublike Srbije. Opštine sa kojima se Novi Pazar graniči su: Tutin, Sjenica, Ivanjica, Raška, Leposaviće, Zubin Potok i Mitrovica. Budžeti ovih opština su po nekoliko puta manji od budžeta Novog Pazara. U njima ima veoma mali broj preduzeća, firmi, kompanija, samostalnih radnji.

Zbog slabe ekonomske i privredne razvijenosti, blizine puteva krijumčarenja, proizvodnje i distribucije narkotika, Novog Pazara i okoline, narkomanija je našla plodno tlo i samim tim prouzrokovala ugroženost stanovništva.

Stati na put narkomaniji ne može samo jedna institucija, već je potrebna šira koordinacija MUP-a na teritoriji Republike Srbije i međunarodna saradnja organa vlasti radi suzbijanja narkomanije na međunarodnom nivou. Ovome je potrebna i svestrana podrška organa sudstva: opštinskih organa, nevladinog sektora, organa reda, centara za socijalni rad i svih drugih organizacija ili samostalnih lica koji su zainteresovani da pruže svoj doprinos u borbi protiv narkomanije.

КОМПАРАЦИЈА У ОДНОСУ НА ВЕРСКУ ОПРЕДЕЉЕНОСТ

Stanovništvo novog pazara je u 20.veku verski podeljeno na hrišćane, pripadnike islama i pripadnike judaizma. Upućeni jedni na druge, uvek su se međusobno pomagali. Zajednički su čak i podizali verske objekte. (Gološ, doc.dr Hivzo, 2014, sandžak u političkom i društveno-ekonomskom životu jugoslavije (1918-1941), 66).

Iz samog sastava stanovništva u novom pazaru, gde su pripadnici islama u većem broju u odnosu na hrišćane, sledi da je veći procenat pripadnika i procesuiranih lica islamske veroispovesti.

Prema policijskim evidencijama do sada nije procesuirano ni jedno lice koje pripada nekoj verskoj zajednici, već su u pitanju građani u globalnom smislu. Imamo samo primer originalnog načina borbe protiv narkomanije iz manastira „Crna Rijeka“ što organi reda i sudstvo ne odobravaju, to jest način lečenja fizičkim zlostavljanjem.

KOMPARACIJA U ODNOSU NA NACIONALNU PRIPADNOST

Nacionalno-etnički sastav novog pazara čini 21. nacionalnost od kojih najveći procenat čine Bošnjaci i Srbi. Ovo je značajan momenat u svim izveštajima organa reda, sudstva i opštinskih organa. Zbog ove raznolikosti i samog siromaštva okolnih opština dolazi do ekspanzije narkomanije kao i na obostranom podirivanju dobrih susedskih i međugrađanskih odnosa stanovništva, ponajviše zbog ličnih interesa kriminalnih grupacija.

Celokupno stanovništvo novog pazara i okoline suprotstavlja se svim porivima društva koji narušavaju bezbednosnu situaciju. Nasuprot njima vekovima se neguju dobrosusedski, međugrađanski, dobri odnosi. To se najbolje vidi u sredinama gde žive građani gde je stanovništvo heterogeno. Jedina je zamerka kod upošljavanja stanovništva u budžetskim ustanovama za šta se krivi aktuelna politika, ali to ne umanjuje borbu protiv narkomanije.

KOMPARACIJA U ODNOSU NA TERITORIJALNU PODELU

Neke oštine su po svojim teritorijama veće u odnosu na druge, ali to ne znači nužno da one broje i veći broj stanovnika. Sjenica je na primer prema veličini teritorije najveća oština na jugozapadu Srbije, ali od svih oština na jugozapadu Srbije tačnije u Sandžaku ili ti Raškoj oblasti, Novi Pazar je grad koji broji najviše stanovnika što ga ubraja u opštinu sa najviše stanovnika. Sam podatak da je grad Novi Pazar četvrti grad u Evropi po stopi nataliteta govori puno. Naime i u blizini grada tutina prolaze mnogi putevi kojima se krijumčare narkotici i druga razna protivpravna dobra, te je razvoj narkomanije u proteklih par godina takođe našao plodno tlo. Blizina sa većim gradom, u kome ima dosta noviteta nije poštedela ekspanzije narkomanije ni te manje okolne gradove.

Rešenje vidim u bliskoj saradnji, blagovremenom i uzajamnom obaveštavanju organa reda iz susednih gradova, u dobroj komunikaciji, ravnomernijoj privrednoj razvijenosti, organizovanju zajedničkih akcija kako bi se presekli lanci krijumčarenja pre svega narkotika. Takođe rešenje vidim i u podizanju svesti naroda koji živi u manjim gradovima kako bi javnost bila upoznata sa problemima i kako bi se sprečio proces ekspanzije narkomanije, jer je to bio jedan od propusta u Novom Pazaru.

KONCEPTUALNI PROGNOŠTIČKI MODEL BORBE PROTIV NARKOMANIJE (PREVENTIVNO DELOVANJE)

S` obzirom na to da sam prikazao jedan od bitnih oblika ugrožavanja bezbednosti u Novom Pazaru i okoline, te da sam opisao većinu subjekata koji se mogu suprotstaviti ovoj ozbiljnoj pretnji građana Novog Pazara, izdvajam MUP PPU Novi Pazar, sudove novog pazara i okruženja, organa vlasti gradova u kojima je narkomanija ogroman problem kao i u Novom Pazaru, predlažem hitno pronalaženje distributera koji su umreženi sa glavnim dilerima narkotika sa teritorije AP KIM, Crne Gore, Bosne, Turske, Iraka, Irana, Holandije, Nemačke, Austrije, Srbije, Subotice, Beograda, Novog Sada, Niša, Čačka, Kragujevca, Kraljeva, Raške, Tutina, Sjenice, a sve u cilju otkrivanja i zaustavljanja širenja narkomanije.

Preventivno delovanje vidim kao efikasan model suzbijanja narkomanije poboljšanjem motorizacije, uslova za rad, tehnike, tehnologije, drugih sredstava, ljudstva i td. S` obzirom na to da se iz godine u godinu uvećava obim posla, potrebno je povećati i broj zaposlenih i iznova proširivati timove i podmlađivati ih, kako bi u svakom trenutku imali sastav zaposlenih na relaciji „izrazito iskusan-samostalan-srednje obučen-manje iskusan-novajlija“ kako bi znanje i iskustvo bilo što pre i što više prenošeno sa starijih generacija na mlađe, ali kako bi i stariji i iskusniji operativci koji raspolažu terenskim saznanjima, mogli da prate inovativne trendove razvoja tehnologije, društvenih mreža, raznih izmena i dopuna, ali i boljeg poznavanja tog dela generacijske populacije stanovništva.

Treba češće uključiti javnost i direktno sagledati problem putem javnog mnjenja, organizovanjem raznih sastanaka, prosto rečeno treba pričati o problemu i iznaći što bolja rešenja koja bi se pokazala kao pozitivna u vidu preventivnog delovanja. Sama činjenica da su policijski službenici OKP PU Novi Pazar kružili vozilima po gradu u ranim jutarnjim i kasnim večernjim časovima smanjila je stopu kriminaliteta drastično tih par meseci takvog rada, koji je bio ni manje ni više nego iscrpljujuć zbog nedostatka ljudstva, jer su policijski službenici po toj liniji rada radili vezano i po dve radne smene, a po potrebi i duže, ali je dalo pozitivne rezultate.

Uloga porodice je izuzetna i nezamenljiva. Obrazovanje i vaspitanje od vrtića, predškolskih ustanova, osnovne i srednje škole do visokonaučnih ustanova su izuzetno bitni za preventivno delovanje. U tom cinju neophodno je u nastavne programe ugraditi teme sa adekvatnim sadržajem. Izvođači sadržaja pored školskih psihologa mogu biti i pripadnici MUP-a.

Potrebno je usvojiti u lokalnoj samoupravi Strategiju borbe protiv narkomanije, prvenstveno za mlade. Tim za takvu Strategiju trebali bi činiti ljudi odnosno građani različitih profila i različitih ustanova.

Bitno je pored žive reči uraditi i brošure, flajere, internet prezentacije koje bi unapredile znanja građana novog pazara o predmetnoj oblasti.

Koordinacija aktivnosti u borbi protiv ovog oblika devijantnog ponašanja bi trebala biti na nivou grada u Savetu za bezbednost gradonačelnika.

REPRESIVNO DELOVANJE

Pored evidentiranja i procesuiranja u cilju smanjenja i onemogućavanja narkomanije na prostoru Novog Pazara organi reda i mira, u prvom redu služba za prevenciju narkomanije i suzbijanje krijumčarenja narkotika, kod proizvođača, distributera i korisnika, pronađeni narkotici se zaplene i oduzimaju, uredno evidentiraju, predaju nadležnim tužilaštvima, nakon izvršenih veštačenja u ktc užice. U daljem, operativna grupa odeljenja kriminalističke policije u okviru PU Novi Pazar, uredno se odaziva svim pozivima građana koji prijavljuju određena dešavanja vezana za narkomaniju. Pripadnici odeljenja, u daljem postupaju u skladu sa propisanim procedurama, ali isključivo u skladu sa zakonskom regulativom. Profesionalno i operativno rade na terenu i dolaze do bitnih saznanja, a zatim pravovremeno reaguju na ista kako bi ostvarili pozitivne efekte.

Nezvaničan podatak da je procesuirano više od 400 lica za protekle tri godine samo na teritoriji Novog Pazara govori o rezultatima operativne grupe, gde su u svakom trenutku ugroženi životi pripadnika operativne grupe do momenta vezivanja lica i lišenja slobode, ali čak ni tada sigurnost i bezbednost nije zagarantovana jer ostali članovi kriminalne grupe mogu sprovesti svoj sopstveni, ulični talion usmeren protiv službenika organa reda zbog gubitka uloženog novca. Efikasan i efektivan rad opterećuje: zastarela oprema, nemogućnost redovne edukacije, fizičkih priprema, nedostatak treninga, seminara, stara vozila, oružje, zaštita. Unapređenje stanja u ovoj oblasti bi poboljšalo efikasnost u radu i doprinelo većem uspehu borbi protiv narkomanije.

Takođe je neophodno unaprediti pravnu regulativu u skladu sa savremenim zakonskim rešenjima i najboljom praksom za ova krivična dela, koja danas maltene isključuju odgovornost maloletnika gde su njihova prava iznad prava policijskih službenika bez obzira što su učinili ovako teških krivičnih dela.

Takođe, prema sadašnjem stanju u grupi sa više članova, koja se bori protiv narkomanije u novom pazaru u okviru OKP PU Novi Pazar, grupa trenutno broji samo jednog člana koji poseduje sertifikat za rad sa maloletnim licima. Taj broj je neophodno povećati.

Od 2017.godine krenulo se u radu sa osnovcima i srednjoškolcima sa edukacijom o gorućim problemima koji pogađaju upravo decu i maloletna lica ovih uzrasta i to sa projektom „osnovi bezbednosti dece“ u kome između ostalog imam aktivno učešće i koji mogu pohvaliti jer daje rezultate u samoj edukaciji u prevenciji problema kao što su narkomanija, alkoholizam, zloupotreba interneta, trgovina ljudima i td. Smatram da je preventivni rad bitniji od represivnog, ali da ni represivan rad ne zaostaje ništa manje za preventivnim. U represivnom radu vidim rezultat u smislu aktivne, svakodnevne borbe sa kriminalom koji je konstantan. U preventivnom radu vidim sporiji boljitak na dužim stazama koji će biti efikasniji i to u edukaciji mladih koji će ubrzo izrasti u ozbiljne, akademske građane ovog društva. Kao takvi, sa takvim znanjem, sa edukacijama i sprovođenjem raznih radionica i usađenim informacijama iz mladih dana o štetnosti ovih problema, davati dobar primer društvu, okolini, osećati prezir prema lošim stvarima u društvu i iste osuđivati, gde će i svoja znanja i usađene smernice edukacije i vaspitanja prenositi dalje na svoju decu i drugu decu u društvu te će samim tim i ti učenici biti nećiji učitelji.

Uz to, prisutni su brojni su nedostaci, koji prate ceo proces otkrivanja i procesuiranja lica koja čine krivično delo iz člana 246. KZ RS (neovlašćena proizvodnja i stavljanje u promet opojnih droga.)

Bitno je da se brzo, na osnovu analize krivično pravne teorije i prakse unapredi predmetna oblast. Doprinos ljudi poput nas, iz prakse, može biti dragocen.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Narkomanija je ozbiljna pretnja koja prouzrokuje veliki broj narušavanja bezbednosti građana Novog Pazara i narušava njihovo zdravlje i samim tim stvara i dugoročni problem na buduća pokoljenja.

U radu „Narkomanija kao oblik ugrožavanja bezbednosti u Novom Pazaru“ detaljno su obrađeni pojam narkomanije i njene karakteristike; Bitni činioci uticaja narkomanije na bezbednost u Novom Pazaru (*ugrožavanje i ugroženost, pretnju, vrbovanje*).

U radu sam poredio bitne činioce ugrožavanja bezbednosti u Novom Pazaru sa okolnim gradovima i to: ekonomsko stanje, versku opredeljenost stanovništva, nacionalnu pripadnost, teritorijalnu podelu okolnih gradova radi izvlačenja adekvatnih zaključaka i narednih mera.

Ponuđeni konceptualni model ima težište na sistemu preventivnog rada, od porodice, vrtića, predškolskih ustanova, osnovne, srednje škole do visokoškolskih ustanova i drugih institucija vlasti.

Takav model pored preventivnog, nudi i unapređenje pravno političkih činilaca, koordinacije aktivnosti na nivou grada, te mere za poboljšanje uslova za efikasniji rad u organima Ministarstva unutrašnjih poslova, PPU Novi Pazar.

Model je moguće primeniti u susednim opštinama i Republici Srbiji, a i šire.

Ističem da je rad zasnovan na originalnim, prvorazrednim izvorima (fotografijama, iznetim iskustvima) dostupnoj literaturi, ličnom iskustvu, kao i iskustvima starijih policijskih službenika, koji su bili angažovani na suzbijanju narkomanije i koji su doprineli kvalitetu rada.

LITERATURA

1. Bukelić, J. (1997), Droga u školskoj klupi, Velarta, Beograd;
2. Van. prof. dr Dragišić, Zoran, 2017, Sistem nacionalne bezbednost-pokušaj definisanja pojma
3. Van.prof.dr Dragišić, Zoran, 2009, Sistem nacionalne bezbednost-pokušaj definisanja pojma, Nacionalna bezbednost, Vojno delo 3/2009

4. Gološ, doc.dr Hivzo, Sandžak u političkom i društveno ekonomskom životu Jugoslavije (1918-1941)

5. Dr. Nikolić, D. (2007), Akcioni program primarne prevencije bolesti zavisnosti pušenja, alkoholizma i narkomanije, Narodna knjiga Alfa, Beograd;

6. Ignjatović, Đ. (1992), Kriminologija,

7. Istorijski arhiv „Ras“ Novi Pazar, Zbirka hronika, Miodrag Radović, Hronika Novog Pazara

8. Opštinski sud Novi Pazar, Predmeti narkodilera 1986-1996. Godine

9. Stevanović, Z. (2013), Socijalne devijacije i društvena reakcija, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd,

ENCIKLOPEDIJE

10. Medicinska enciklopedija, 4, Beograd 1969.

11. Большая Энциклопедія, Восемандцатый томъ, С.-Петербургъ, 1904.

LISTOVI

12. „Bratstvo“ Novi Pazar (1981-1992)

INTERNET IZVORI

13. <http://www.sociologizam.com/2017/02/narkomanija.html>

14. <https://sh.wikipedia.org/wiki/Narkomanija>

15. www.odbrana.mod.gov.rs/odbrana-stari/vojni_casopisi/arhiva/VD_2009

16. https://sh.wikipedia.org/wiki/Novi_Pazar Novi Pazar

17.

DRUG ADDICTION AS A FORM OF SECURITY THREAT IN NOVI PAZAR

Abstract: The scientific, professional and informative public is insufficiently aware of drug addiction as a form of endangering security in Novi Pazar. According to our insight into the available literature, a small number of experts have written segmentally on this topic. My goal is to do work based on available documentation, literature, various archives, press, media and professional practice - published and unpublished, confidential and strictly confidential, that will make a modest contribution to reducing this burning security problem. For the work on the topic "Drug addiction as a form of endangering security in Novi Pazar", I used useful information that is important for the same, with the following authors: Bukelić, J. (1997), *Drugs in the school desk*, Velarta, Belgrade; Dr. Nikolić, D. (2007), *Action program for primary prevention of smoking addiction, alcoholism and drug addiction*, Narodna knjiga Alfa, Belgrade; Stevanović, Z. (2013), *Social Deviations and Social Reaction*, Institute for Criminological and Sociological Research, Belgrade, as well as many others. I also used textbooks by Ignjatović, Đ. (1992), *Criminology*, archives of the District, Basic and Higher Courts in Novi Pazar, bulletin of case law, and information from the Unified Information System of the Ministry of the Interior, which due to its strictly confidential label, are extremely briefly mentioned in this paper the confidentiality of MUP information will not be violated. In addition to the above sources, I used the rich experience of judges of the Basic and Higher Courts in Novi Pazar, available encyclopedias: Medical and Legal.

For the paper I used: analysis, synthesis, induction, statistical deduction, historical method, comparative and modeling method.

Key words: drug addiction, security, deviations, criminology.

KRIVIČNI I PREKRŠAJNI POSTUPCI KAO POSLEDICA PRIVREMENOG ODUZIMANJA VOZILA

Apstrakt: Strukturu rada n uvod i dva poglavlja u kojima su obrađene procedure odzimanja, držanja i vraćanja privremeno oduzetih vozila u prekrajnim i krivičnim postupcima i sudski sporovi koji nastaj kao osledica neadekvatnog čuvanja privremeno oduzetih vozila. U radu je korišten uporedni metod za analizu prekršajnog i krivičnog postupka u Bosni i Hercegovini. U zaključnim razmatranjima iznijeti su propusti koji dovode do parnica i vjetačenja, kao i određena rješenja i preporuke za prevazilaženje iznijetih problema sa čuvanjem privremeno oduzetim vozilima.

Ključne riječi: vozilo, oduzimanje, vraćanje, privremeno, trajno, potvrda, prekršajni postupak, krivični postupak, parnični postupak.

UVOD

Predmet analize u ovom radu je zaštitna mjera oduzimanja predmeta, tačnije vozila. Oduzimanje predmeta može biti privremeno i trajno. Privremeno oduzeti predmeti smatraju se predmeti koji su oduzeti sve do pravosnažnog završetka prekršajnog ili krivičnog postupka. Trajno su oduzeti predmeti nakon pravosnažnog završetka prekršajnog ili krivičnog postupka.

Prilikom primopredaje privremeno oduzetog vozila (putničkog ili teretnog) u odgovarajući obrazac unese se određeni podaci o vozilu i opštem stanju istog uz navođenja dokumenata i opreme kako bi se definisalo stanje vozila prilikom prijema u sudski depo.

Kad se steknu uslovi za vraćanje oduzetog vozila (obustava istrage, oslobaajuća odluka sa vraćanjem privremeno oduzetog vozila i slično), odnosno prestanu razlozi za dalje držanje privremeno oduzetog vozila u sudskom depou, licu od koga je privremeno oduzeto vozilo izdaje se potvrda o vraćanju privremeno oduzetog vozila.

Gotovo u smim slučajevima preuzeto vozilo nije u istom stanju u kome je bilo prilikom deponovanja u smislu da mu je umanjena vrijednost. Jedini način da vlasnik nadoknadi novčana sredstva koja mora da uloži za dovođenje vozila u stanje prije oduzimanja je putem suda pokretanjem parničnog postupka a kao tuženi pojavljuje se Republika Srpska (u daljem tekstu RS), Federacija Bosne i Hercegovine (u daljem tekstu FBiH) i Bosna i Hercegovina (u daljem tekstu BiH) koje zastupa po nadležno pravobranilaštvo.

U ovim parničnim postupcima pojavljuje se potreba za angažovanjem vještaka mašinske struke, radi utvrđivanja umanjene vrijednosti vozila, odnosno nužnih izdataka za vraćanje vozila u vozno stanje.

PRIVREMENO ODUZIMANJE VOZILA

Privremeno oduzimanje predmeta u prekršajnom i krivičnom postupku vrši se po pravilima koja su definisana u prekršajnom¹⁴ i krivičnom postupku¹⁵.

Privremeno oduzeta vozila na osnovu pismene naredbe dežurnog sudije zaprima ekonom suda i nakon evidentiranja tačno definisanih podataka o oduzetom predmetu isti se deponuje u sudski deposit, što dežurni sudija konstatuje i u rješenju o prekršaju kod izricanja zaštitne mjere i određivanja postupanja sa oduzetim predmetom i isti ostaje u depozitu suda do prevosnažnosti i izvršnosti rješenja o prekršaju ili odluke u krivičnom postupku.

Kada je oduzeti predmet motorno vozilo (putničko ili teretno) u odgovarajući obrazac unesu se podaci o vozilu i opštem stanju istog uz navođenja dokumenata i opreme kako bi se definisalo stanje vozila prilikom prijema u sudski depo. Privremeno oduzeta vozila najčeće nisu pripremljena za duže stajanje u sudskom depou, pa nakon dužeg stajanja vozila u sudskom depou, dolazi do pada vrijednosti vozila, a prije svega zbog činjenice da je isto bilo u sudskom depou, bez adekvatne pripreme i tretmana za duže stajanje.

Prilikom preuzimanja vozila u sudski depo potrebno je u odgovarajućem obrascu ili drugoj (pomoćnoj) evidenciji definisati sver elemente stanja vozila da bi procjenjena vrijednosti vozila, prilikom preuzimanja u sudski depo bila potpuna, jer kod obračuna vrijednosti motornog vozila prilikom izlaska iz sudskog depoa, nepohodno je prije svega utvrditi vrijednost vozila u momentu deponovanja.

Vrijednost vozila u momentu deponovanja izračunava se na osnovu cijene novog vozila i starosti istog u momentu deponovanja. Podatke o cijeni novog vozila i vrijednosti istog u momentu deponovanja uzimaju se iz „Kataloga cijena motornih vozila koji dva puta godišnje izdaje AD „EIB internationale za motorna vozila” Banja Luka.

Pored podataka iz navedenog kataloga za procijenu vrijednosti deponovanog vozila primjenjuju se pravila koja su definisana Posebnim uputstvom za procijenu i likvidaciju šteta na motornim vozilima (posebno uputstvo).

Kod utvrđivanja vrijednosti vozila u momentu deponovanja bitni su sledeći faktori:

- Godina starosti i pogonski učinak;
- Opšte stanje vozila;
- Načina eksploatacije;
- Investiciona ulaganja;
- Ponuda i tražnja.

Starost vozila u momentu oduzimanja iznosi

- datum prve registracije vozila;
- datum oduzimanja vozila

---

¹⁴ Zakon o prekršajima Republike Srpske (Službeni glasnik RS, br.63/14 , 110/16 i 100/17).

¹⁵ Zakon o krivičnom postupku Republike Srpske (Službeni glasnik Republike Srpske, br.53/12, 91/17, 66/18 i 15/21).

Valorizovana vrijednost (Vv) izračunava se na osnovu starosti vozila. Uvidom u tabelu Kataloga centra MV konstatuje se koliko ista iznosi.

Vrijednost vozila u momentu oduzimanja je cijena novog vozila X Vv = Faktori opšteg stanja vozila shodno članu 48 Posebnog uputstva za procijenu i likvidaciju MV, a na osnovu uvida u raspoloživu dokumentaciju usvajam u rasponu od -10.00 % do +10.00% zavisno od kvalifikacije stanja vozila koja može biti :

- prosječna
- natporiječna i
- loša.

Pogonski učinak vozila računa se na sedeći način :
(prosečno pred. put-stvarno pređeni put) : faktor korekcije =

Navedeni faktor pogonskog učinka maksimalno može biti od -10.00% do + 10.00%, a isti se računa samo za starost vozila u predviđenom vijeku trajanja, a za starost veću od navedenog isti se ne računa .

Faktor načina eksploatacije shodno članu 49. Posebnog uputstva za procijenu i likvidaciju šteta na MV a na osnovu uvida u raspoloživu dokumentaciju usvaja se u rasponu od 0% do 10.00%.

Faktor investicion ulaganja shodno članu 50. Posebnog uputstva za procijenu i likvidaciju šteta na MV, a na osnovu uvida u raspoloživu dokumentaciju usvaja se 0% do 5%.

Faktor ponuda i tražnja shodno članu 51. Posebnog uputstva za procijenu i likvidaciju šteta na MV, a na osnovu uvida u raspoložive podatke o kretanju cijena na tržištu polovnih vozila usvaja se u rasponu od -10.00% do +10.00 %.

Valorizovana vrijednost vozila u momentu oduzimanja je jednaka zbiru analiziranih faktora i iznosi:

Godina starosti%+.pogonski učinak%+opšte stanje%+način ekspatacije%+investiciona ulaganja%+ponuda i tražnja %=ukupna valorizovana vrijednost %.

Vrijednost vozila u momentu oduzimanja je:
Cijena novog vozila X ukupna valorizovana vrijednost% =

Da bi se pravilno i potpuno odredila vrijednost vozila prilikom oduzimanja, potrebno je u obrasu za preuzimanje vozila navesti elemente koji utiču na vrednovanje vozila u navedenom momentu kao i druge podatke o vozilu i njegovom stanju.

Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srpske shodno zakonskim propisima koji definišu predmetnu oblast, a shodno svojim ovlaštenjima, definisalo je smjernice za aktivnosti na oduzimanju vozila. Navedene aktivnosti imaju cilj da nadležnim sudovima olakšaju rad i unaprijede sudsku praksu zasnovanu na mjerodavnim podacima koje navedeno ministarstvo operativnim radom na terenu pribavi i dostavi sudu.

POSTUPANJE SA PRIVREMENO ODUZETIM VOZILIMA

Vozila koja su privremeno oduzeta u prvoj fazi najčešće se deponuju na parking prostor policijske stanice, a kad se steknu uslovi ista se deponuju u sudski depo, a aktivnosti na preuzimanju vozila praćeni su odgovarajućim zapisnicima.

Prilikom pomjeranja oduzetih vozila sa prostora gdje su bila privremeno deponovana na novu lokaciju, gdje bi trebala ostati duži period, tačnije do donošenja definitivne odluke o sudbini tog vozila pojavljuju se problemi prilikom startovanja motora tih vozila, kretanja istih po javnim putevima, zbog isteka registracije i problema koji uslovljavaju nepravilan rad motora i drugih vitalnih funkcija vozila.

Vozila koja se ne mogu kretati sopstvenim pogonom prenose se na novu lokaciju specijalnim vozilima za prevoz neispravnih i havarisanih vozila (takozvano vozilo pauk), a prilikom tih aktivnosti na premještanju vozila na novu lokaciju, često dolazi do dodatnih oštećenja predmetnih vozila.

Tako nastala oštećenja treba evidentirati i zapisnički konstatovati, a tako nastala oštećenja sanirati i spriječiti dalja oštećenja vozila kao posledicu predmetnog oštećenja, ali se ove aktivnosti često ne sprovode, čime se utiče na veći pad vrijednosti vozila.

VRAĆANJE PRIVREMENO ODUZETIH VOZILA

Kad se steknu uslovi za vraćanje privremeno oduzetog vozila, vlasniku se izdaje potvrda o vraćanju privremeno oduzetog vozila. Prilikom preuzimanja vozila često se pojavljuje problem pokretanja predmetnog vozila, a to je posledica dugog nekorištenja vozila i neadekvatnog uskladištenja istog.

Ako pokretanje vozila neuspjeje, vozilo se odvozi iz sudskog depoa pomoću vozila za prevoz havarisanih vozila ili na drugi način, a ta činjenica se često ne navodi u potvdi o vraćanju privremeno oduzetog vozila .

Stanje vozila koje se vraća vlasniku nije detaljno obrađeno u potvrdi o preuzimanju vozila niti je vozilo po potrebi fotografisano, iako navedeno vozilo ima promjena koje su vidljive kao i onih promjena koje se vide nakon djelimične demontaže pojedinih dijelova u servisima.

SUDSKI SPOROVI KAO POSLEDICA NEADEKVATNOG ČUVANJA PRIVREMENO ODUZETIH VOZILA - VJEŠTAČENJE

Kad vlasnik vozila preuzme vozilo, da bi ga nastavio dalje koristiti, mora uložiti određena sredstva da bi vozilo doveo u stanje da ga može registrovati i uključiti u normalan saobraćaj, tačnije da ga dovede u stanje neposredno prije privremenog oduzimanja.

Jedini način da vlasnik nadoknadi novčana sredstva koja je uložio za dovođenje vozila u stanje prije oduzimanja je putem suda pokretanjem parničnog postupka. U ovim parničnim postupcima pojavljuje se potreba za angažovanjem vještaka mašinske struke sa zadatkom da uvidom u dokumentaciju u spisu predmeta utvrdi elemente o visini materijalne štete, troškove dovođenja predmetnog vozila u vozno stanje i da procijeni eventualni pad tržišne vrijednosti vozila.

Materijalna šteta na vozilu

Na osnovu Zapisnik o vraćanju predmeta, priloženih fotografija o stanju vozila na dan preuzimanja i izjave vlasnika, vještak konstatuje koje dijelove je na tom vozila potrebno zamijeniti ili popraviti. Potreba da se neki dijelovi predmetnog vozila trebaju zamijeniti ili popraviti nastaje kao posledica oštećenja tih dijelova vozila prilikom prevoženja ili prenošenja predmetnog vozila, otuđenja dijelova vozila ili oštećenja dijelova prilikom nestručnog skidanja dijelova vozila. Neke dijelove vozila je potrebno zamijeniti zbog oštećenja nastalih kao posledica nepripremljenosti vozila za duže stajanje (nekvalitetna rashladna tečnost u sistemu za hlađenje vozila i niske temperature).

Prilikom kriminalističke obrade vozila može doći do oštećenja dijelova vozila koja su bila izložena kontaktu sa sredstvima za kriminalističku obradu, pa je i to jedan vid materijalne štete na vozilu. Ovaj oblik materijalne štete može biti izbjegnuto na taj način što se vozila koja su bila izložena sredstvima za kriminalotetičku obradu, adekvatno očiste od tih sredstava i time izbjegne proces hemijske reakcije između sredstva za kriminalističku obradu i dijelova vozila.

Troškovi dovođenja predmetnog vozila u vozno stanje

Prilikom preuzimanja vozila koje je duže bilo van upotrebe i uz to nepripremljeno za duže stajanje, pojavljuju se određeni problemi prilikom pokušaja startovanja istih, a otklanjanje istih traži stručnu intervenciju i iziskuje nove troškove za materijal i rad stručnih lica.

Da bi se takvo vozilo uključilo u sobračaj neophodno je da se obavi tehnički pregled vozila i da isto vozilo na tom pregledu dobije završnu ocijenu ispravan.

Prije tehničkog pregleda vozila neophodno je uraditi sledeće :

- zamjena ulja u motoru i odgovarajućeg filtera;
- zamjena rashladne tečnosti;
- zamjena kočionog ulja i disk pločica;
- zamjena akumulatora.

Pored navedenih radnji neophodne su i druge intervencije koje se rade u redovnim servisiranjima ovakvih vozila.

Za navedene poslove potrebno je izdvojiti određena novčana sredstva, a obaveza obavljanja ovih aktivnosti uslovljena je tehničkim normama za navedeno vozilo i uputstvima proizvođača za održavanje vozila.

U sudskim sporovima koji se vode za nadoknadu štete po osnovu nekorištenja vozila nastoji se dokazati neopravdanost ovih troškova, jer bi ovi troškovi nastali i da je vlasnik koristio ovo vozilo. Ovakav pristup rješavanju ovih troškova je u suprotnosti sa pravilima struke koja definiše obaveze korisnika vozila, prilikom korištenja vozila, tačnije zamjena ulja i drugih elemenata koja su definisana uputstvom proizvođača i vezane su za vremenski period (protok vremena) a ne za pređeni put vozila (ne može se smatrati da nije potrebna promjena ulja na vozilu jer nije prešlo potrebnu kilometražu).

Pored ovako definisanih aktivnosti na dovođenju vozila u ispravno stanje i spremnog za uključenje u saobraćaj mogu se pojaviti i drugi problemi na vozilu kao što su :

- gume nisu pogodne za vožnju jer su prilikom stajanja i nepravilnog održavanja u tom periodu deformisane i nepozdane za korištenje;
- tapacirung krova vozila zbog neadekvatnog uskladištenja vozila često se deformiše i potrebno ga je popraviti ili zamjeniti;
- dolazi do prodora vode u unutrašnjost vozila, a samim tim i do oštećenja dijelova u vozilu prije svega tapacirunga vrata i podne obloge;
- električna instalacija ne funkcioniše u cijelosti, a kao posledica stajanja vozila i izloženosti istoga velikim oscilacijama u temperaturama i atmosferskim prilikama (pojava rose na mjestima kontakta elemenata električne instalacije).

Pad tržišne vrijednosti vozila

Kako se određuje vrijednost vozila i koji faktori utiču na tu vrijednost definisano je Posebnim uputstvom za procijenu i likvidaciju šteta na motornim vozilima, a u tom uputstvu jedan od faktora tržišne

vrijednosti vozila je i starost vozila, pa pad tržišne vrijednosti zbog proteka vremena se utvrđuje korištenjem podataka iz navedenog uputstva.

Faktor opšteg stanja vozila razlikuje se prilikom oduzimanja i vraćanja vozila, a pad ovog faktora je posledica neadekvatnog uskladištenja vozila .

Faktor ponude i potražnje dobija manju vrijednost prilikom vraćanja vozila u odnosu na isti prilikom oduzimanja, a to se pravda činjenicom da je vozilo bilo oduzeto i nedakvatno uskladišteno za vrijeme dok je bilo privremeno oduzeto.

ZAKLJUČAK

Imajući u vidu navedeno potrebno je vremenski period od sticanja uslova za vraćanje privremeno oduzetih predmeta, do realizacije svesti na minimalnu mjeru.

Jedini način da vlasnik nadoknadi novčana sredstva koja je uložio za dovođenje vozila u stanje prije oduzimanja je putem suda pokretanjem parničnog postupka.

Neophodna izrada normativnih akata, na osnovu kojih bi se moglo ponuditi vlasniku vozila nadoknada štete za nekorištenje vozila.

Prilikom oduzimanja i vraćanja vozila dopuniti postupke i dokumentaciju, a samim tim olakšati rad suda u sudskim sporovima.

Prilikom angažovanja vještaka mašinske struke detaljnije definisati zadatak i omogućiti uvid u sva dokumenta koja mogu definisati stanje vozila prilikom oduzimanja i vraćanja istog.

LITERATURA

- Antonović, R, Cvijetić, Z. (2018) “Tehnička ispravnost motornih vozila kao element bezbednosti saobraćaja”, u: Tematski zbornik radova *Koridori u Srbiji – međunarodni i društveno ekonomski značaj*, Centar za strateška istraživanja nacionalne bezbednosti i Internacionalni univerzitet u Travniku, Velika Plana.
- Damjanović, D. (1969) “Izmena i dopuna člana 254a Krivičnog zakonika – oduzimanje motornog vozila” *Glasnik Advokatske komore Vojvodine*, god. 18, broj 3, Novi Sad,
- Kovačić, A. (1991) “Vještak i vještačenja u prekršajnom postupku”, *Vještak* broj 8/2, Zagreb.
- Pešić, D; Antić, B. (2020) *Bezbednost saobraćaja – procena štete*, Pekograf, Zemun,
- Posavac, V; Ružić, D. (2000) “Identifikacija drumskih motornih vozila sa posebnim osvrtom na putničke automobile”, *Vještak*, broj 1/2, Banja Luka,

- Tošić, N, Antonović, R. (2019) – “Saobraćaj kao bezbednosni rizik na području Jugoistočne Evrope”, U: Tematski zbornik radova *Savremeni trendovi u razvoju saobraćaja i bezbednosti regiona Jugoistočne Evrope*, Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment Konstantin Veliki, Niš,
- Vujanić, M; Lipovac, K; Vučen, N; Sredić, Z; Talijan, D; Cvijan, M; Selman, S. (2000) *Priručnik za saobraćajno-tehničko vještačenje i procjena štete na vozilima*, Modul, Banja Luka
- Vujanić, M; Antić, B; Pešić, D. (2017) *Osnovi veštačenja i procene štete u saobraćaju*, Pekograf, Zemun.

CRIMINAL AND MINOR PROCEEDINGS AS A CONSEQUENCE OF TEMPORARY SEIZURE OF THE VEHICLE

Abstract: The structure of the work n introduction and two chapters in which the procedures for confiscation, holding and return of temporarily confiscated vehicles in final and criminal proceedings and court disputes arising as a result of inadequate storage of temporarily confiscated vehicles are discussed. The paper uses a comparative method for the analysis of misdemeanor and criminal proceedings in Bosnia and Herzegovina. In the final deliberations, omissions that lead to lawsuits and statute of limitations were presented, as well as certain solutions and recommendations for overcoming the presented problems with the storage of temporarily confiscated vehicles.

Keywords: vehicle, confiscation, return, temporary, permanent, confirmation, misdemeanor procedure, criminal procedure, civil procedure.

Ko je Vladimir Putin?

Biljana Šahrimanjan Obradović¹⁶

„Moje prvo mesto rada je bio KGB SSSR-a, spoljna obaveštajna služba, tamo smo vaspitavani na određeni način. Ovo vaspitanje se sastojalo u apsolutnoj privrženosti svom narodu i svojoj zemlji“.Ovako je odgovorio V.V. Putin na pitanje novinara tokom godišnje konferencije za novinare pre nekoliko godina.

Reči V.V. Putina ukratko i jezgrovito karakterišu ceo sistem KGB-a, sa stanovišta školovanja njegovih kadrova. Svaki službenik KGB-a SSSR-a, bio je apsolutno odan svom narodu i svojoj zemlji, a takva odanost je bila njen sastavni deo. Ljudi koji su svoju sudbinu povezivali sa organima državne bezbednosti od samog početka svoje službe znali su da to neće biti lako, ona je imala svoja ograničenja i posebne zahteve za ponašanje svojih zaposlenih. Da bi izvršili neke operacije, mnogi od njih su rizikovali živote i bili su spremni na žrtvu. Obaveštajac je profesija koja zahteva sve, od fizičke spremnosti do ovladavanja manirima svetskog bontona.

Uprkos činjenici da je u SSSR-u i Ruskoj Federaciji najviša nagrada za zasluge prema otadžbini titula Heroja Sovjetskog Saveza, nakon raspada SSSR-a, bivše republike SSSR-a nastavljaju da nagrađuju svoje heroje. U istoriji SSSR-a i organa KGB-a, postoje samo tri slučaja odlikovanja oficira KGB-a zvanjem Heroja Sovjetskog Saveza. Titula Heroja Sovjetskog Saveza iz redova zaposlenih u KGB-u dodeljena je obaveštajcima - Ričardu Zorgeu i Nikolaju Kuznjecovu, ali tek nakon smrti. Međutim, takvo odlikovanje u čitavoj istoriji postojanja KGB-a za vreme života i u vreme ostavke dodeljena je samo legendarnom sovjetskom obaveštajcu, Jermeninu po nacionalnosti – ilegalnom pukovniku Gevorku Vartanjanu (operativni pseudonim „Amir“) – jedinom od boraca „nevidljivog fronta“ koji je za života i u ostavci dobio zvanje Heroja Sovjetskog Saveza. Ilegalne obaveštajne aktivnosti Gevorka Vartanjana i njegove supruge Gohar nastavljene su u desetinama zemalja na različitim kontinentima oko 45 godina i ostaju uglavnom poverljive. Prema rečima kolega Gevorka i Gohar iz ilegalne obaveštajne službe, dostignuća Vartanjanovog dueta su toliko raznovrsna i sveobuhvatna da se nikada više neće desiti. Prema autoritativnim stručnjacima, Vartanjan je jedan od stotinu velikih svetskih obaveštajaca.

Sada da se ponovo osvrnemo na V.V.Putina.

U KGB-u je počela karijera budućeg predsednika Ruske Federacije V. V. Putina.

---

¹⁶ Centar za stratešku analizu, Beograd, Republika Srbija

Sudbina bilo kog službenika organa državne bezbednosti SSSR-a, neraskidivo je povezana sa ovim sistemom, a rad u njemu ostavlja traga na celom načinu života čoveka.

O biografiji Vladimira Putina, može se naći vrlo malo dostupnih informacija. Rođen 7. oktobra 1952. godine u Lenjingradu u jednostavnoj radničkoj porodici. Nije dobro učio, a disciplina nije bila ona da se poželi - budući predsednik je do šestog razreda bio nasilnik i učio je za trojke, uprkos činjenici da je imao veliki potencijal, kojeg nastavnici pamte. Imao je dobro pamćenje i fleksibilan um, pokazivao je snagu karaktera, interesovao se za jezike, bio je energičan i bavio se sambo sekcijom. Kažu da je od detinjstva sanjao da radi u obaveštajnoj službi. Stoga je sve svoje napore usmerio da se zaposli u KGB-u.

Pohađao je osmogodšnju osnovnu školu, zatim završio srednju školu sa hemijskog smera, zatim pravni fakultet Lenjingradskog državnog univerziteta Ždanov. U studentskim godinama pridružio se redovima Komunističke partije KP Sovjetski Savez. Kao student upoznao je I Anatolija Sobčaka, koji je tada bio vanredni profesor na Lenjingradskom državnom univerzitetu.

1975. godine, nakon dobijanja diplome, poslat je na službu u Komitet državne bezbednosti. Iste godine dobio je čin starijeg poručnika pravosuđa u sistemu teritorijalnih organa KGB SSSR-a, nakon što je završio kurseve obuke za operativno osoblje.

Godine 1977. Vladimir Putin je radio na kontraobaveštajnoj liniji rada u istražnom odeljenju KGB-a Lenjingradske oblasti. Godine 1979. završio je šestomesečni kurs na Višoj školi KGB-a u Moskvi i vratio se u rodni grad.

Godine 1984-te, sa činom majora, Putin je poslat na obuku na Institut KGB SSSR-a sa diplomom spoljne obaveštajne službe. Tamo je Vladimir Vladimirovič nastavio da uči nemački jezik i bio je obučen za službu u DDR-u(istočna Nemančka) i prebačen u Prvu glavnu upravu (spoljna obaveštajna služba). Specifičnosti nastave formirale su mu znanja I jezika , koja odgovaraju nivou izvornog govornika. Tako se ostvario san Peterburškog malog dečaka, koji je čitavo svoje detinjstvo bio inspirisan I zadivljen filmovima o obaveštajcima.

1985-1990. godine Putin je prikriveno radio u DDR-u u Drezdenu– bio je direktor Drezdenske kuće prijateljstva SSSR-DDR. Ubrzo je unapređen u čin potpukovnika i postavljen na mesto višeg pomoćnika načelnika odeljenja. Godine 1989. Vladimir Vladimirovič je odlikovan bronzanom medaljom „Za zasluge u Nacionalnoj narodnoj armiji DDR-a“.Vrativši se u otadžbinu, nakon što je završio službeni put u inostranstvu, nastavlja da služi u Lenjingradskom odeljenju KGB-a i poslat je da radi na Lenjingradskom državnom univerzitetu kao pomoćnik rektora za međunarodne poslove.

„Rado sam otišao „pod krov“ Lenjingradskog državnog univerziteta da bih napisao doktorat, video kako je tu, a pomišljao možda i ostanem da radim na Lenjingradskom državnom univerzitetu. Tako sam 1990. godine postao pomoćnik rektora Univerziteta za međunarodne odnose“, prisetio se Putin.

Gradonačelnik Sankt Peterburga je 90-ih godina bio Anatolij Sobčak, kome je preporučeno da Putina uzme kod sebe da radi, a 1990. godine postao je savetnik Sobčaka, a sa prelaskom na novi posao podnosi izveštaj I zahvet za „izlazak“, iz KGB-a SSSR-a. Na novom mestu povereno mu je mesto predsednika komiteta za spoljne odnose administracije Sankt Peterburga, a Putin je 1994. godine postavljen za prvog zamenika predsednika vlade Sankt Peterburga, zadržavši svoju prethodnu funkciju. Godinu dana kasnije, bio je na čelu regionalnog ogranka stranke NDR („Naš dom je Rusija“).

Za 1993. godinu vezuje se prvi skandal sa nestankom najveće zaplene kokaina u Ruskoj Federaciji. Prebeg KGB-a je 2015. u svom svedočenju direktno optužio Putina za umešanost u ovaj prljavi posao. I da je Litvinjenko likvidiran 2006. upravo zbog dokaza vezano za ovaj skandal koji je obeležio Putinov put ka moći.

Putin je za tri godine napredovao od zamenika direktora za predsedničke poslove do sekretara Saveta bezbednosti. 1996. godine, nakon neuspeha Sobčaka na gubernatorskim izborima, Vladimir Vladimirovič je pozvan u Moskvu na mesto zamenika šefa predsednika Ruske Federacije. On i njegova porodica su se preselili u Moskvu. Putin je nadgledao pravno odeljenje i upravljanje ruskom imovinom u inostranstvu.

U proleće 1997. Vladimir Putin je postavljen za zamenika šefa Predsedničke administracije Ruske Federacije, zamenivši Alekseja Kudrina.

U leto 1998. bio je na čelu FSB Rusije, a na jesen je uspešno reorganizovao strukturu. Šest meseci kasnije, Vladimir Putin je preuzeo funkciju sekretara Saveta bezbednosti Ruske Federacije dok je zadržao svoju poziciju u FSB. U avgustu 1999. predsednik Boris Jelcin je imenovao Vladimira Putina za premijera Rusije.

Vladimir Putin je 1997. godine odbranio doktorsku disertaciju iz ekonomije na Rudarskom institutu u Sankt Peterburgu. Naziv rada je „Strateško planiranje reprodukcije mineralnih osnovnih resursnih baza regiona u okolnostima formiranja tržišnih uslova (Sankt Peterburg i Lenjingradska oblast).

A, poslednjeg dana 1999.godine, Jelcin podnosi ostavku i postavlja Putina za vršioca dužnosti predsednika. Dobio je simbole moći, uključujući "nuklearni kofer". Prema njegovim rečima, to mu nije bila laka odluka.

Posle pobede na predsedničkim izborima 2000. godine, Vladimir Putin je gotovo neprekidno bio predsednik Rusije, ne računajući pauzu 2008-2012, kada je bio premijer Ruske Federacije.

U martu 2000. godine, Vladimir Putin je izabran za predsednika i stupio je na dužnost 7. maja. Zatim 14. marta 2004. ponovo je izabran za drugi mandat. On je 7. maja 2008. godine predao vlast bivšem šefu predsedničke administracije Dmitriju Medvedevu. Od 2011. godine V.V. Putin je predsednik Rusije. 2012. Putin ponovo pobeđuje na predsedničkim izborima i po treći put preuzima dužnost šefa države. Vladimir Vladimirovič Putin je takođe opet 18. marta 2018. ponovo izabran za predsednika Ruske Federacije.

U novembru 2010. Putin je bio na 4. mestu liste najuticajnijih ljudi na planeti prema časopisu Forbs. Inače, već u novembru 2011. Vladimir Vladimirovič je zauzeo drugo mesto po Forbsovoj oceni.

Putin ima dve ćerke, Jekaterinu i Mariju. Oženio se 1983. godine, a 2013. su se razveli. Želja da se okonča 30-godišnji brak bila je obostrana.

Predsednik Ruske Federacije Putin nije poliglota, ali govori nekoliko jezika. Gotovo tečno govori nemački. Prema njegovim rečima, dobro govori engleski, a uči francuski i kineski. Kineski ga je učila njegova ćerka Katerina, još iz vremena univerziteta, gde je i ona učila kineski na prilično visokom nivou. Pretpostavlja se da Putin zna mnogo više kineski, ali ne priznaje. Ovo je tradicionalan način dobijanja poverljivih informacija, moguće je da se ova činjenica i dešava. Nedavno su novinari primetili da on govori francuski, ali je na njihovo pitanje odgovorio da zna samo nekoliko fraza. Može se pretpostaviti da niko ne zna koliko jezika zna i koja još znanja ima predsednik Ruske Federacije, ali on često komunicira bez prevodioca i sa mnogim liderima radi iza zatvorenih vrata.

Jedina mrlja u biografiji Putinovog ličnog života je njegova afera sa Alinom Kabajevom, koja je napustila sport i krenula u političku karijeru. Prema rečima samog predsednika, među njima nije bilo i nije moglo biti nikakve ljubavne veze. Alina Kabaeva nalazi se na listi sankcije zbog ruske agresije na Ukrajinu, i u obrazloženju je navedeno da "ima bliske veze sa Putinom".

Odnos Putina prema Sovjetskom savezu:

Prema rečima samog Putina, u filmu „Rusija. Novija istorija“ kaže da je za njega raspad SSSR-a bio tragedija i „slom istorijske Rusije“. Uostalom, šta je raspad Sovjetskog Saveza? Ovo je kolaps istorijske Rusije zvane Sovjetski Savez .... Postali smo sasvim druga zemlja. A ono što je nagomilano tokom hiljadu godina u velikoj meri je izgubljeno. Kako on kaže, njegova država je izgubila, posebno, 40 odsto teritorije, proizvodnih kapaciteta i stanovništva. Mnogi Rusi su se „preko noći našli u inostranstvu“ bez mogućnosti da se vrate u otadžbinu gde nije bilo ni mesta rada, ni prebivališta. Ovo je velika humanitarna tragedija, bez ikakvog preterivanja“, rekao je Putin. Na ovom mestu treba napomenuti da za Vladimira Putina nije tragedija ni Prvi ni Drugi svetski rat, ni Holokaust.

Putin je 2005. godine raspad SSSR-a nazvao najvećom geopolitičkom katastrofom 20. veka, a 2015. rekao je da se kao rezultat raspada Sovjetskog Saveza „ruski narod pokazao kao najveći raseljeni narod u svetu“. Istovremeno, Putin smatra da je raspad SSSR-a na savesti boljševika i rukovodstva Komunističke partije KP Sovjetskog Saveza. Prema njegovim rečima, pravo republika da se otepe od SSSR-a bilo je „neizbežno, pošto bacili nacionalizma nije nestalo tokom godina sovjetske vlasti. On smatra da su istorijske, strateške greške lidera boljševika, rukovodstva Komunističke partije, napravljene u različitim vremenima u izgradnji države, nacionalnoj i ekonomskoj politici, dovele do sloma naše ujedinjene zemlje. Nacionalističke ambicije nisu nestale, a podmetnuta mina „pravo na povlačenje iz SSSR-a“ čekalo je u svoj trenutak, što se na kraju i dogodilo. Na ovom mestu Putin žali za SSSR-om kao izrazom ruske dominacije nad ostalim narodima i njihovim teritorijama. Odnos prema Jermeniji zadnjih 30 godina najbolje pokazuje odnos Rusije prema drugim narodima.

Prema Putinovim rečima, sredinom 1980-ih, u pozadini rastućih sociološko-ekonomskih problema, planske krize ekonomije, nacionalno pitanje se sve više zaoštravalo, podstaknuto rastućim apetitima lokalnih elita. Ali umesto analize situacije, preduzimanja adekvatnih ekonomskih mera i postepenog, promišljenog i uravnoteženog preobražaja političkog sistema, Komunistička Partija se „ograničila na otvoreno slovo o obnavljanju lenjinističkog principa nacionalnog samoopredeljenja“. Zbog krize unutar same stranke, suprotstavljene strane su počele nerazmišljajući da podstiču nacionalistička osećanja. Ambicije nacionalističkih elita su bile zadovoljene, a pokazalo se da Komunistička Partija više nema alate da zadrži vlast u svojim rukama. Sve je to dovelo do postepenog potpunog raspada SSSR-a.

Iz svih Putinovih izjava jasno se vidi da mu je Sovjetski Savez bio drag, kao i mnogim njegovim građanima. Bila je to zaista moćna država sa svim svojim prednostima i manama. Međutim, nije bilo toliko ratova i sukoba između republika i nije bilo toliko prolivene krvi kao poslednjih godina nakon njenog raspada. Niko ne poriče da je bilo nesuglasica među nekim republikama, ali je sve to kontrolisano sa vrha države i davalo rezultate koji su održavali privid funkcionalnosti.

Putin i njegovo okruženje:

Tema Putina i njegovog okruženja od samog početka njegovog izbora za predsednika bila je jedna od najrelevantnijih. Postoji mišljenje da se, došavši na vlast, okružio predstavnicima najjačih sila, koji su bili postavljeni na ključne pozicije u zemlji. Međutim, neki zapadni analitičari smatraju da se on nije slučajno pojavio kao naslednik Borisa Jeljcina. Ne zna se i šta je tačno radio dok je radio u Drezdenu. Postoje samo pretpostavke koje on vešto odbacuje. Sa istorijske distance, na osnovu gomile pisanog i istorijskog materijala jasno je da se Putin bavio obaveštajno-bezbednosnim radom u Istočnoj Nemačkoj, staletskoj državi SSSR-a. Takođe, analitičari smatraju da je u Rusiji obnovljen komitetski sistem, a oni su svu vlast skoncentrisali u svojim rukama. Još u sovjetsko vreme, novac je odlazio u inostranstvo. Članovi odbora su vodili tranziciju ka tržišnoj ekonomiji i sami ukrali deo sredstava, stvorili mrežu ofšor kompanija da obezbede i spasu sve što mogu. Devedesetih su opstali kao važna sila. Veruje se da je porodica Jeljcin upravo sa ovom silom, koja je ostala posle raspada Sovjetskog Saveza, tražila kompromis. Putin je i dalje čovek struktura (komiteta) moći koji je želeo da se vrati na vlast, a oni su podržali njegovu kandidaturu. Pokrenule su ga one grupe ljudi koje ga okružuju, tj. od struktura moći.

Zbog činjenice da u Rusiji nije bilo lustracije nakon raspada SSSR-a, mnogi partijski funkcioneri i oficiri KGB-a ne samo da su ostali u politici, već su i pod novom vlašću napravili ozbiljnu karijeru. Želja da se iskoristi potencijal odgovornih i organizovanih ljudi koji su, uprkos svemu, zadržali „duh državne službe“, reči su Nikolaja Petruševa, sada sekretara Saveta bezbednosti Rusije, nekada direktora FSB, zamenivši Vladimira Putina. Od tada Rusijom dominiraju čekisti.

U istom Savetu bezbednosti, danas ključnom organu vlasti u zemlji, nalazi se 10 oficira KGB-a. Odnosno, svaki treći je čekista. Čekisti su i Sergej Nariškin, Aleksandar Bortnikov, Sergej Ivanov i Viktor Zolotov. Svi oni, poput Putina, duguju karijeru vlastima.

Pored njih, čekist, službenik za bezbednost i punomoćnik predstavnik na Severnom Kavkazu Oleg Belaventsev je služio u DDR i Velikoj Britaniji, pa je čak bio proteran iz Londona zbog špijunaže. Za stare zasluge, odmah nakon aneksije Krima, Belaventsev je tamo poslat kao predsednički punomoćnik. Vlast je napustio i šef Carinske službe Vladimir Bulavin. Donedavno je bio i punomoćnik u Severozapadnom okrugu, a pre toga je dugi niz godina radio za KGB i FSB.

Predstavnik vlasti je i aktuelni zamenik šefa Saveta bezbednosti Rašid Nurgalijev.

Poltavčenko nije jedini koji dolazi iz bezbednosnih snaga među guvernerima. Tako je 2016. godine Rusijom zahvatio talas imenovanja čekista za regionalne lidere.

Rodom iz FSO (Federalni služba obezbeđenja Rusije) i GRU (Glavna obavještajna uprava glavnog štaba oružanih snaga Rusije), Putinov telohranitelj i jedan od ključnih ljudi u operaciji pripajanja Krima, Aleksej Djumin, bio je na čelu Tulske oblasti. Na čelo Jaroslavske oblasti su još osamdesetih godina prošlog veka poslali „oficira specijalne službe”, general-potpukovnika, koji je takođe počeo u KGB SSSR, Dmitrija Mironova. U Kalinjingradu, Evgenij Ziničev, takođe iz FSB-a, takođe u prošlosti bio je Putinov telohranitelj nešto malo više od dva meseca. Kao rezultat toga, nakon kratkog iskustva vođenja regiona, Ziničev se vratio u svoju kancelariju na Trgu Lubljanka.

Sada u ruskoj politici dolazi drugi talas bezbednosnih oficira na vlast. Prvi se dogodio 2000-ih, sa početkom vladavine Vladimira Putina kao predsednika. Sa ekonomskom krizom 2014. predsednik se ponovo okrenuo snagama bezbednosti. Sa takvim principom vladanja, pod Putinom je nastao čitav niz novih tajkuna. Odnosno došlo je do preraspodele državnih resursa, sa jedne tajkunske nomenklature na drugu usko povezanu sa samim Putinom.

Čak i ako guverner nije iz vlasti, onda je barem viceguverner ili šef ključnog resora u skoro svakom region je iz specijalnih službi:

- Zamenik šefa vlade Komi - kadrovski čekista Konstantin Lazarev.
- Zamenik guvernera Tomske oblasti – opet čekist Igor Tolstonosov.
- Zamenik šefa Odeljenja regionalne bezbednosti i borbe protiv korupcije Moskve – oficir FSB Anatolij Šiverskih. On je jedan od onih čekista koji nema nijednu fotografiju, osim na sajtu kabineta gradonačelnika.

Ima čak i iznenađujućih imenovanja: na primer, izbor novog guvernera Zabajkalske oblasti, Natalije Ždanove, za nju su lobirali oni ljudi iz takozvane „sile”, ispada da u stvari, region ne kontroliše ona, već njen suprug, general-potpukovnik FSB Sergej Ždanov.

U knjizi „Novo plemstvo -Obnova policijske države u Rusiji i nasleđe KGB-a, istraživač obaveštajnih službi Andrej Soldatov i Irina Borogan pišu: "Putinov dolazak dao je šansu da se vrate u najviše ešalone vlasti čitave generacije veterana specijalnih službi. Zauzeli su visoke pozicije na univerzitetima i na televizijskim kanalima, u bankama i ministarstvima. Promenivši uniforme u poslovna odela, ljudi iz specijalne službe su se preselile tamo gde je bila koncentrisana moć i novac.

Čak je i skovan poseban termin za njihovo označavanje – „ODR“: aktivni rezervni oficir. Ovo je armija tajnih oficira FSB u svim oblastima života. Teško je pretpostaviti koliko ljudi radi u aktivnoj rezervi, ali se njihov ukupan broj verovatno meri hiljadama.

Najuži Putinov krug ljudi :

Ljudi koji su u Putinovom najužem krugu nastavljaju da se bogate po ustaljenom sistemu. U takvom sistemu, svi glavni strateški novčani tokovi iz zemlje su pod kontrolom ove grupacije ljudi. Oni žele da te tokove usmere ne samo u svoje džepove, već i kao instrument za finansiranje tajnih operacija na Zapadu I drugim područjima od interesa za rusku spoljnu politiku. U prilog tome ide saopštenje Sjedinjenih Američkih Država da od 2014. godine nastupa aktivno finansiranje političara od strane oligarha bliskih Kremlju. Tokovi ovih crnih fondova dosežu I do Zapadno Balkana. Veoma veliki deo ruskog bogatstva drži se na ošor računima. Ovo je veoma moćno oruđe koje se može upotrebiti protiv Zapada, da se korumpiraju zapadni zvaničnici i tamo slično. A najčešće se finansiraju tkz. grupe za pritisak, koje kreiraju društvene podele, učestvuju u kreiranju I pronosjenju dezinformacija I obmana kojima pokušavaju da stvore pogrešnu percepciju stvarnosti.

Sa takvim odnosom snaga, teško je zamisliti da se može pojaviti neka vrsta konkurenta koji može da stvara Putinu prave političke izazove i da ugrozi ovaj sistem. Sistem funkcioniše i kontrola nad strateškim tokovima omogućava da se zapadni sistem podriva iznutra, a čemu smo svedočili I poslednjih nekoliko meseci (Ovo je crna kasa koja se može koristiti svaki dan).

Putin I njegovi oligarsi:

Njegov odnos prema oligarsima imao je i posebne karakteristike. Došavši na vlast, novoizabrani predsednik Rusije je rešio jedan od najvažnijih zadataka sa kojima se zemlja tada suočila – uklonio je oligarhe sa političke vlasti u zamenu za preferencije i ekonomiju. Tada je Kremlj postavio pravila igre za bogate: Vi se ne mešate u politiku, ne finansirate političke partije i javna udruženja bez naše dozvole, ne mešate se u Državnu dumu, a mi kao odgovor ne revidiramo rezultate kriminalne privatizacije i omogućavaju vam da zaradite veliki novac. Ovaj konsenzus, uprkos nezadovoljstvu društva, održao se skoro dvadeset godina I sada mu je očigledno došao kraj.

Početak ruske agresije u Ukrajini doveo je do uvođenja najstrožih sankcija Rusiji od strane SAD i Evropske unije. Sankcije Rusiji, koje je primenio Zapad, teško su pogodile novčanike poznatih oligarha. Oni su prvenstveno usmereni na imovinu oligarha, nadajući se da će podeliti elitu, oštetiti glavne njihove kese novca . Jahte i nekretnine se oduzimaju, računi blokiraju, sankcione liste se dopunjuju iz dana u dan.

Biznismeni ne bi izgubili račune i jahte da ih drže u Rusiji. Ovo je izjavio Vladimir Putin. On je dodao da je zaplena imovine na Zapadu bila lekcija za sve ruske privrednike.

Nisu pogrešili, jer uvođenjem sankcija mnogi oligarsi su počeli da izražavaju svoje nezadovoljstvo trenutnom situacijom, vlasnik Alfa-banke u intervjuu za Financial Times, Mihail Fridman, rekao je zapadnoj štampi o svojoj teškoj sudbini. Ali oni se za sada javno ne protive

„operaciji,, ruske demilitarizacije i denacifikacije Ukrajine, kako Putin to naziva. Pitanje je kada će instinkt samoodržanja proraditi i dovesti do impulzije Putinove arhitekture moći.

Oleg Deripaska je svoj stav izrazio člankom Lava Tolstoja „ Одумайтесь “, objavljenim 1904. u Engleskoj, o izbijanju rusko-japanskog rata. Onda je bacio frazu, kažu, Rusiji nedostaju pristojni ljudi sa mozgom. Nagoveštaji su više nego transparentni. A ovo nije običan oligarh - on se obogatio još devedesetih godina prošlog veka privatizacijom fabrike aluminijuma u Sajanogorsku. Ne, nije ga izgradio Deripaska, već sovjetski ljudi 1985. Dalje sramne radnje Olega Deripaske možete pronaći na internetu i razumeti šta je uradio sa imovinom i bogatstvom svoga naroda! Na ovoj listi je i vlasnik Novateka Leonid Mikhelson, vlasnik Lukoil Vagita Alekperov i drugi.

Američka i evropska štampa s vremena na vreme preuveličava temu oligarhijske zavere protiv ruskog predsednika. Naravno, uglavnom, ovo je insinucija i želja. Međutim, da to tako kažemo, u takvom rasuđivanju ima zdravog zrna razuma. Ruski nacionalni interesi nisu bliski nijednom oligarhu. Njih pre svega interesuje njihova imovina, a sadašnja situacija im je štetna - Zapad uvodi oštre sankcije, a vlast zahteva da se pojača društvena odgovornost poslovanja.

Ne smemo zaboraviti dva događaja ruske nacionalne istorije – 1917 i 1991 godine, koji je predvodio državni udar u Rusiji i organizovao zaveru protiv Nikolaja II i koji je podržao Jeljcina tokom puča u avgustu 1991. godine, a u suštini to je različita preraspodela moći unutar jednog istog imperijalnog karaktera.

Vladimir Putin je definitivno zaroboljenik istorijskih interpretacija, prilikom svojih tumačenja iz istorije uzima delove kao sa švedskog stola, šta mu odgovara i po potrebi da opravda agresiju na Ukrajinu. Ideološko-istorijski miks današnje Putinove Rusije više liči na “rusku salatu” koja sadrži sve i svašta. Definitivna opsesija istorijom, je potkepreljenje za osvajačke namere, dok suštinska pitanja ruske porodice, ekonomije i obespravljenih građana Rusije ne predstavlja dominantnu temu. Nameće se zaključak da i ako je imao dobre namere te 1999. godine, danas je definitivno Putin generator unutrašnjih i spoljašnjih problema Ruske Federacije. Sve su glasnije optužbe da je svojom politikom doveo do proširenja NATO-a na Finsku i Švedsku, a Ukrajina je postala militarizovanija nego što je bila.